

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MİRZA ALİ EKBER SABİR'İN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE
ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YASİN KOL

DANIŞMAN

PROF. DR. ALSOU KAMALİEVA

BARTIN-2023

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**MİRZA ALİ EKBER SABİR'İN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ŞİİRLERİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasin KOL

BARTIN-2023

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Prof. Dr. Alsou KAMALIEVA danışmanlığında hazırlamış olduğum “MİRZA ALİ EKBER SABİR’İN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME” adlı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

22 /08 / 2023

Yasin KOL

ÖN SÖZ

“Mirza Ali Ekber Sabir’in Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmamda ilk günden son güne kadar bilgisiyle, tecrübesiyle ve anlayışıyla bana yardımcı olan, çalışmama katkı sağlayan ve bu çalışma sürecinde her türlü desteği sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Alsou KAMALIEVA başta olmak üzere yüksek lisans eğitimimde emeği geçen ve destek olan değerli Dr. Alperen DEMİRKAYA hocama saygı ve sevgilerimi sunarım.

Tez çalışmamda bana her türlü desteği sağlayan, materyal bulmamda destek olan ve tez çalışma konusunda tecrübesini aktaran saygıdeğer arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak bu uzun çalışma dönemimde desteklerini esirgemeyen ve daima yanımda olan başta değerli eşime, sevgili babama ve anneme teşekkür eder, sevgi ve saygılarımı sunarım.

Yasin KOL
Bartın, 2023

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

MİRZA ALİ EKBER SABİR'İN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yasin KOL

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alsou KAMALIEVA

Bartın-2023, sayfa: 126

Modern Azerbaycan edebiyatının önemli şairleri arasında gösterilen Mirza Ali Ekber Sabir 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan edebiyatına damga vurmuş önemli isimlerden biridir. Mirza Ali Ekber Sabir'in yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda Rusların, Azerbaycan ve Kafkas ülkeleri üzerinde yoğun bir hâkimiyet kurduğunu görmek mümkündür. Türk toplumu baskı altında yaşarken dönemin aydınları tarafından baskının halk tarafından kabul görmemesi için çeşitli yollara başvurulur. Bu yollardan biri şüphesiz ki edebiyattır. Eski-yeni tartışmasının gün yüzüne çıktığı zamanlarda ele alınan ortak konu halkın bilinçlendirilmesi ve Türkçe problemi olurken birçok şair ve yazar çeşitli yayın organlarıyla bu düşüncüyü halka yaymayı amaçlar. Söz konusu bu düşüncelerin en büyük savunucusu Mirza Ali Ekber Sabir'dir. Halkın sefalet, cehalet içinde yaşamasını ve adalet duygusundan yoksun bir şekilde hayatını idame ettirmesini hazmedemeyen şair, toplumcu gerçekçi anlayışla şiirleri yazar; toplumun her zerresini şiirlerinde kelimelerin ardına sığdırmayı başarır. Kendi sorunlarını özellikle ailevi problemlerini bir kenara itip sadece halkını ön planda tutar. Halk yolunda da yatağa düşen şair; son nefesinde bile kendini değil, sadece milletini düşünür.

Osmanlı coğrafyasına 19. yüzyıl itibariyle baktığımızda toplumcu çizgisini ümmetçi anlayışla birleştiren isim olan Mehmet Akif Ersoy'u görmek mümkündür. Mehmet Akif'i ve Sabir'i 19. yüzyılda farklı topraklarda aynı düşüncede birleştiren temel kavram halktır.

Halkı en iyi şekilde gözlemleyip eserlere aktarmayı amaçlayan iki önemli şair, bu doğrultuda edebiyatımıza imzalarını atarlar. Toplum, toplumun cehaletini, din adamlarının dini çıkarları uğruna kullanmalarını, toplumdaki zengin-fakir çatışmasını, işçi-çiftçi mücadelesini realist bir anlayışla kaleme alan Sabir'in edebiyat dünyasında kalıcı olmasını sağlayacak unsurları kısa sürede yakalaması oldukça çarpıcıdır. Ancak onun edebiyat dünyasında kalıcı olmasını sağlayan asıl çarpıcı olay Celil Memmedguluzade tarafından çıkarılan Molla Nasreddin dergisidir. Sabir, bu dergide hiciv ve kara mizah üslubunu sade bir dil anlayışıyla besleyerek dönemindeki tüm çarpıklıkları sert bir şekilde dile getirir ve cesur bir şekilde onları eleştirir.”Etimi halk yolunda çürüttüm, ömür yetse de kemiklerimi de halk uğrunda çürütürdüm.” (Taşkesenlioğlu, 2013) diyen şair son nefesinde bile halkını düşünür, hayatının her alanında yaşadığı tüm zorluklara rağmen halkı bilinçlendirmeye çalışır. Onun en büyük düşüncesi toplumunun hürriyet içinde yaşamasıdır. Sabir'in özgürlükçü yanı ve hürriyet düşkünlüğü, onun Osmanlı coğrafyasındaki “vatan şairi” Namık Kemal'in hayat felsefesi ile ortak noktasını oluşturmaktadır. Bu açıdan Namık Kemal'in yazdığı “Hürriyet Kasidesi”ne ve “Vatan Şarkısı”na nazireler yazan Sabir için Namık Kemal'in de etkisinde kaldığını söylemek mümkündür. Her iki şair; yaşadığı dönemi ve toplumu romantik bir biçimde, toplumu aydınlatacak bir dille ele alır. Vatan, onlar için aşktır. Aşk ateşi ile şiirlerini kaleme alan iki şair için tek bir gerçek vardır: “Hürriyet.”

Türk ve Azerbaycan edebiyatı için sonsuz bir hazine olan şairin bugüne kadar yeterince keşfedildiğini söylemek mümkün değildir. Bu çalışmada Türk Dünyası edebiyatları ve Azerbaycan edebiyatı için oldukça önemli olan ve kısa sürede edebiyat dünyasında kalıcılığı sağlayan Mirza Ali Ekber Sabir'in hayatı, edebi kişiliği ve şiirleri üzerine kapsamlı bir çalışma yapmak ve şiirlerinde ele aldığı konuları ve şiirlerinin şekil özelliklerini incelemek amaçlanmıştır; bu doğrultuda araştırmalar yapılmıştır. Araştırma yöntemi olarak kaynak taraması tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Mirza Ali Ekber Sabir'in Azerbaycan edebiyatında yeni edebiyatın öncülerinden olduğu, şiirleriyle çağlar ötesine seslendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, hiciv, Hophopname, kara mizah, Mirza Elekber Sabir, Molla Nasreddin

ABSTRACT

M. Sc. Thesis

A REVIEW OF MİRZA ALİ EKBER SABİR'S LIFE, LİTERARY PERSONALİTY AND WORKS

Yasin KOL

Bartın University

Graduate School

Department of Turkish Language and Literature

Thesis Advisor: Prof. Dr. Alsou KAMALIEVA

Bartın-2023, page: 126

Mirza Ali Akbar Sabir, who is shown among the important poets of modern Azerbaijani literature, is one of the important names who left their mark on Azerbaijani literature at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. Considering the period in which Mirza Ali Akbar Sabir lived, it is possible to see that the Russians established an intense dominance over Azerbaijan and Caucasian countries. While Turkish society was living under oppression, various ways were used by the intellectuals of the period to prevent oppression from being accepted by the public. One of these ways is undoubtedly literature. When the old-new debate came to light, the common issue was raising public awareness and the Turkish problem, while many poets and writers aim to spread this idea to the public through various publications. The greatest defender of these ideas is Mirza Ali Akbar Sabir. The poet, who cannot digest the people's living in misery, ignorance and living their lives without a sense of justice, writes poems with a socialist realist understanding; He manages to fit every particle of society behind the words in his poems. He puts aside his own problems, especially his family problems, and keeps his people in the foreground. The poet who fell into bed on the way of the people; Even in his last breath, he does not think about himself, but only about his nation.

When we look at the Ottoman geography as of the 19th century, it is possible to see Mehmet Akif Ersoy, the name who combines his socialist line with an ummatist understanding. The

basic concept that united Mehmet Akif and Sabir in the same thought in different lands in the 19th century is the people. Two important poets, who aim to observe the people in the best way and transfer them to works, put their signatures on our literature in this direction. It is quite striking that Sabir, who wrote the society, the ignorance of the society, the use of the clergy for their religious interests, the conflict between the rich and the poor in the society, the struggle between the worker and the farmer, with a realistic understanding, caught the elements that would make him permanent in the literary world in a short time. However, the most striking event that made him permanent in the literary world is the Molla Nasreddin magazine published by Celil Memmedguluzade. In this magazine, Sabir nourishes the satirical and dark humor style with a simple language, expressing all the distortions of his period harshly and criticizing them boldly.

In this study, it is aimed to make a comprehensive study on the life, literary personality and poems of Mirza Ali Ekber Sabir and to examine the subjects he deals with in his poems and the morphological features of his poems; Research has been done in this direction. As a research method, the literature review technique was used.

Keywords: Azerbaijan Literature; black humor, Hophopname, Mirza Elekber Sabir; Molla Nasreddin, satire

İÇİNDEKİLER

BEYANNAME.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	2
1.3. Araştırmanın Önemi.....	3
1.4. Sayıtlar.....	3
1.5. Sınırlılıklar.....	4
1.6. Tanımlar.....	4
2. AZERBAYCAN COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ.....	7
2.1. XIX. Yüzyılın İkinci Çeyreği ile XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Azerbaycan Topraklarında Gerçekleşen Politik, Sosyal ve Kültürel Olaylar.....	7
2.2. Azerbaycan'da Milli Kimliğin Oluşmasına Katkı Sağlayan Etkenler.....	14
2.3. Azerbaycan'da Milli Kimliğin Oluşmasına Katkı Sağlayan Bazı Önemli İsimler	15
2.3.1. Abbaskulu Ağa Bakıhanov	15
2.3.2. Mirza Fethali Ahundzade	16
2.3.3. Hasan Bey Zerdabi.....	17
2.3.4. Ahmet Ağaoğlu.....	18
2.3.5. Mehmet Emin Resulzade	19
2.3.6. Ali Merdan Topçubaşı	20
2.3.7. Zeynelabidin Tagiyev	21
2.4. Azerbaycan Topraklarında Milli Kimliğin Oluşmasına Katkı Sağlayan Basın-Yayın Organları	22
2.4.1. Azerbaycan Basınında Etkili Olan Bazı Gazete ve Dergiler	25
2.4.2. Hayat	25
2.4.3. İrşad	26

2.4.4. Molla Nasreddin	27
2.4.5. Füyuzat	29
3. MİRZA ELELKBER SABİR'İN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ŞİİRLERİ	
ÜZERİNE BİR İNCELEME	33
3.1. Mirza Ali Ekber Tahirzade'nin Hayatı	33
3.2. Edebi Hayatı	42
3.3. Sabir'in Toplumcu Şiirlerinin Gelişiminde Molla Nasreddin Dergisinin Önemi	45
3.4. Molla Nasreddin Dergisi ile Sabir'in Edebi Kişiliği Arasındaki İlişki	46
3.5. Sabir ve Sabir'in Düşüncelerinin Toplandığı Kitabı "Hophopname"	50
3.5.1. Eğitim ve Öğretim Kavramları	53
3.5.2. Ana Dil ve Eğitimi	59
3.5.3. Toplumsal Eşitsizlik Düşüncesi	64
3.5.4. Özgürlük ve Bağımsızlık Fikri	67
3.5.5. Halkın İnançları ve Din Adamları	71
3.5.6. Türk Gelenekleri ve Bu Geleneklerin Yozlaşması	74
3.5.7. Çocuklara Nasihat	76
3.6. Mirza Ali Ekber Sabir'in Türk Edebiyatındaki Bazı Yazarlarla Ortak Fikri Yönleri	79
3.6.1. Mehmet Akif ve Mirza Ali Ekber Sabir'in Toplumsal Yönelimleri Üzerine Bir İnceleme	80
3.6.2. İki Önemli Hürriyet Adamı: "Sabir ve Namık Kemal"	93
3.6.3. Sabir ile Ortak Yönleri Bulunan Diğer Önemli Şahsiyetler	98
3.7. Mirza Ali Ekber Sabir'in Şiirlerindeki Zihniyete Eleştirel Bir Yaklaşım	104
4.SONUÇ	112
KAYNAKLAR	115
EKLER	122

KISALTMALAR

Akt. : Aktaran

Bk. : Bakınız

Bs. : Basım

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

s. : sayfa

S. : Sayı

v. b. : ve benzerleri

Yay. : Yayımlayan

1. GİRİŞ

Mirza Ali Ekber Tahirzade Sabir ile ilgili yapılan araştırma, birçok başlık altında toplanmıştır. Tez çalışması yapılırken üretilen hipotez ve bu hipotez çevresinde geliştirilen sorularla başlayan araştırma, sorulara verilen ayrıntılı cevaplarla sonlandırılmıştır.

1. 1. Problem

Yaşadığı döneme damga vuran milli ve halkçı bir şair olan Mirza Ali Ekber Sabir, 19 ve 20. yüzyıl Azerbaycan topraklarında nefes alabilme arayışı içinde olur. Rusların himayesi altında uzun bir süre yaşayan, Azerbaycan topraklarında halkı aydınlatan ve onlara milli kimlik aşılayan yazarların en başında gelir. Sabir, yaşadığı dönemi en iyi şekilde gözlemlene imkânı bulur ve eserlerine gözlemlerini aktarırken kara mizah anlayışını benimser.

Romantik ve realist anlayışı şiirlerinde birleştiren şairin yaşadığı dönemin karışıklığı eserleri için adeta birer ilham kaynağı olur. Özellikle Rusların himayesi altında bir süre yaşaması onun hürriyet düşkünü bir yazar olmasını sağlar. Bu yönüyle onu Namık Kemal'e benzetmek mümkündür. Eserlerinde hürriyetten eğitime, işçi haklarından köylü sorunlarına, kadın haklarından milliyetçiliğe, mollaların dini kullanmasından çocuklara kadar halkın her tabakasını ve yönünü etkileyen birçok konuyu ele alan Sabir, hayatını adeta halkı aydınlatmak için geçirir.

Azerbaycan halkının millet haline gelmesine katkı sağlayan Sabir, döneminde yer alan birçok yenilikçi şairin ve yazarın etkisinde kalır. Sabir için asıl yenilik ise *Molla Nasreddin* dergisi olur. Söz konusu dergiyle çağları aşacak şiirleri kaleme alacak olan Sabir için bu dergi, şairin mizah anlayışını geliştiren önemli bir adımdır. Siyasi ve kültürel gelişmelerin Sabir'in şiirlerine olan etkisi bu çalışmanın ana noktasını oluşturmaktadır.

Son nefesinde dahi canını halkı uğruna feda etmek istediğini belirten şairin yapıtları, edebiyat için sonsuz bir okyanus değerinde kaynak teşkil etmektedir.”Mirza Ali Ekber Sabir'in Hayatı, Edebi Kişiliği ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme” olan bu tezde şairin gizli kalan tüm yönleri açığa çıkartılırken şairin yaşadığı dönemdeki her türlü sosyal, siyasi ve ekonomik gelişme göz önünde bulundurulmuş; şairin düşüncesini şekillendiren temel konulara değinilmiştir. Neticesinde ise çok yönlü bir araştırma ortaya çıkarılmıştır.

Hayatında gerçekleşen önemli olayların eserlerine yansımaları da ele alınmıştır. Yapılan farklı araştırmalara konu olan Mirza Ali Ekber Sabir için her yeni araştırma onun hayatı ile ilgili yeni bir keşif demektir. Bu yüzden araştırmamıza konu olan şairin hayatı her yönüyle ele alınıp şairin Türkiye sahasında en iyi şekilde tanıtılması hedeflenmiştir.

1. 2. Araştırmanın Amacı

Mirza Ali Ekber Sabir'in hayatı ve edebi kişiliği adına yapılan birçok yayım vardır. Söz konusu araştırmalarda Mirza Ali Ekber Sabir için farklı tespit ve yorumlar yapılsa da şairin edebiyat araştırmacıları için keşfedilmemiş yanlarının halen bulunduğu saptanmıştır. Bu yüzden öncelikle var olan kitaplar, karşılaştırmalı yazılar, şiir incelemeleri, makale ve bildiriler çalışmamıza önayak olurken şairin eserlerinde ele aldığı konular, yapılan araştırmalarla karşılaştırmalı bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Şairin şiirlerinden ve yazılarından yola çıkılarak onun edebiyata bakış açısını ortaya koymak, eserlerinin merkezine toplumu yerleştirmek ve bu vesileyle eserlerini incelemek amaçlanmıştır. Şair hakkındaki her türlü bilgidен hareketle dönemin zihniyeti, siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler hakkında genellemelerden yararlanılmış ve Türkiye sahasındaki şairlerle Mirza Ali Ekber Sabir'in edebi anlayış bakımından ortak noktaları gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Mirza Ali Ekber Sabir'in yeni edebiyat anlayışı ile yazdığı birçok şiir tespit edilmiş; bu şiirlerin farklı özelliklerinden hareketle şairin toplumu ele aldığı birçok şiirini hiciv ve mizah kavramlarıyla anlatmak, şairi her yönüyle tanıtmak amaçlanmıştır.

Mirza Ali Ekber Sabir'in eserleri göz önünde bulundurulduğunda bu eserlerdeki zihniyeti farklı dönemlerle isimlendirmek mümkündür. Şairin ilk dönemdeki şiir anlayışı daha çok eski edebiyat geleneği içindedir. İkinci dönemde ise yaşadığı dönemde başta Mirza Fethali Ahunzade, Abbasgulu Ağa Bakıhanov, Cafer Topçubaşı gibi isimlerin yenilikçi edebiyat tartışmalarına kayıtsız kalamadığı için toplumsal konularını yeni edebiyat anlayışı içinde ele alır. Türk edebiyatında “Köy Gerçekliği”¹ ya da “Toplumcu Gerçekçi” bakış açısıyla örtüşen bu anlayış Sabir'in şiirleri ve düz yazılarına da yansır. Metinleri incelendiğinde mısra ya da satırlarının arasına serpiştirilmiş mizah ve hiciv unsurlarına rastlanır. Özellikle dizelerinde kara mizah anlayışını benimsediği tespit edilebilir. Edebiyat kaynaklarında şairin diğer yazar

¹ Köy Gerçekliği, “Toplumcu Gerçekçiler” içerisinde Köy Enstitüleri'nden yetişen yazarların köy sorunlarına değindiği bir anlayış olarak kabul edilir.

ve şairlerle arasındaki benzerliklerden yararlanma aşamasında birçok şairi, bir başlık altında toplamak mümkündür.

Bu çalışmada şiirlerindeki mizah ve hiciv perdeleri aralanmış, daha önce yapılan birçok araştırma rehber olarak kullanılmasına rağmen önceki çalışmalardan bağımsız olunmuştur. Böylelikle edebiyat dünyasına farklı bir bakış getirilmeye çalışılmıştır. Edebiyat araştırmalarında oldukça önemli olan kaynak taraması yöntemi ile şairin birçok şiiri ele alınmıştır. Şiirlerinde toplumcu anlayışı öne çıkaran konulardaki mizah ve hiciv unsurunu yansıtan şairin en belirgin şiirleri bu çalışmada yer almıştır.

1. 3. Araştırmanın Önemi

Azerbaycan topraklarına farklı bir anlayış ve bakış açısı getiren Sabir'in hayatı ve edebi anlayışı arasında bağlantı kurulabilir. Şairin hayatı ile paralel olarak gelişen edebi anlayışında dönüm noktalarını tespit etmek mümkündür. Azerbaycan topraklarının en gür sesli şairi olan Sabir için edebi anlayışında iki ana dönem vardır. İlk dönemlerinde bireysel, ikinci döneminde ise toplumcu özellik gösteren şair için Seyid Azim Şirvani ve *Molla Nasreddin* dergisi iki temel unsurdur. Şiirlerini etkisi altında kaldığı şairler ve düşünler etrafında yazan şairin en önemli yanı halkçı olmasıdır.

Söz konusu çalışmayla şiirlerden yola çıkılarak şairin eserleri ele alınmış ve gün yüzüne çıkmayan noktalardan tespitler yapılmıştır. Eserleri zengin bir kaynak teşkil eden şairin daha önce parça parça, farklı yönleri ele alınmış ancak tüm özelliklerini kapsayan geniş çaplı çalışma yapılamamıştır. Bu tez çalışması ile en geniş kapsamlı araştırma yapılarak bundan sonraki çalışmalar için düzenli bir kaynak edebiyat dünyasına sunulmuştur. Tezde Sabir'in hayatı ve eserleri hakkında toplu bir çalışma yapılarak sanatçının değerini ortaya koymak ve tezin bundan sonraki çalışmalara kaynak teşkil etmesi amaçlanmıştır. Edebiyat dünyasında Sabir üzerine çalışma yapanların boşluğunu dolduracak olan bu araştırmayla edebiyat alanında önemli bir çalışmaya imza attık.

1. 4. Sayıtlar

Bu çalışmada aşağıdaki sorulara yönelik cevaplar aranmıştır.

- Mirza Ali Ekber Sabir'in şiir görüşlerinin yaşadığı döneme etkisi ne olmuştur?
- Çağdaşları olan diğer şair ve yazarları hangi yönden etkilemiştir?

- Kendisinden sonra gelen diğer şairleri etkileyebilmiş midir?
- Şiirlerini ele alırken Türk edebiyatındaki hangi şairlerden yararlanmıştı?
- Türk edebiyatındaki hangi şairlerle benzerlik taşımaktadır?
- Hayatındaki olaylar, eserlerine hangi açıdan yansımıştır?
- Bir şair yaşadığı dönemi ve sonraki dönemleri nasıl şekillendirebilir?

1. 5. Sınırlılıklar

Çalışmaya konu olan şair hakkında yapılan birçok araştırma tespit edilmiştir. Sanatçının “*Hophopname*” adlı eseri gerek Kiril alfabesiyle gerekse Arap alfabesiyle birçok kez yayımlanmıştır. Araştırma yapılırken şairle ilgili farklı basımı olan “*Hophopname*” adlı eserden bilgiler ve şiirler alıntılanmıştır. Ancak Sabir’in farklı konu başlıkları altında şiirler kaleme alması araştırmalar yapılırken şiirlerin elenmesi ve sınıflandırılması gerekliliğini doğurur. Farklı basımlardan elde edilen şiirlerle ilgili bir kaynakta sayfa numaralarının olup diğer kaynakta sayfa numaralarına rastlanılmaması ve şiirlerinin yerlerinin farklı olması söz konusu araştırmayı zorlaştıran ana nedenleri oluşturur.

Şamahı’da dünyaya gelen Mirza Ali Ekber Sabir için yapılabilecek en güzel araştırmalardan biri, şairin yaşadığı ve şiirlerini kaleme aldığı yerleri gezerek tespit etmek olacaktır. Maalesef günümüz şartları nedeniyle araştırmamız sadece kaynak tarama yöntemiyle sınırlı kalmıştır. Ancak çalışmamızda var olan kaynakları en verimli şekilde kullandığımız için özgün bir ürün ortaya çıkmıştır. Şairin hayatıyla ilgili en kapsamlı veri, yazılan en doğru bilgilere ulaşmak olacağı için çok yönlü araştırmayla yanlış bilgiler elenmiş ve sade bir ürün ortaya konmuştur.

1. 6. Tanımlar

Hiciv: Hiciv farklı adlandırmalarla Türk edebiyatında Sözlü Dönem’den beri süregelen bir türdür. Edebiyatın farklı dönemlerinde yergi, taşlama ve tenkit olarak da kullanılan hiciv; Arapçada “kazf” kelimesinin (Sarı, 1975: 225), Fransızcada “satir/satire” ifadesinin (Ertürk, 1995: 142), İngilizcede ise “lampoon, irony, satire” (Moran, 1999: 376) gibi kavramların karşılığında kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinde ise: “Bir kişiyle şaire bir şekilde alay etme ve onu komik duruma girmesine neden olma, şiir yoluyla birini gülünç duruma koyma ve

onu eleştirme.” (Develioğlu, 1986: 439) olarak kullanılmıştır. Görüldüğü üzere farklı dönemlerde edebiyatımızda yer edinen eleştiri üzerine çeşitli söylem ve görüşler bulunur. Kısacası, bir kişiyi eleştirme ve onu gülünç duruma düşürme olarak tanımlayabileceğimiz hiciv, farklı ses ve söyleyişle de karşımıza çıkmaktadır.

Milliyetçilik: Fransız İhtilali ile gün yüzüne çıkan milliyetçilik kavramı ile ilgili farklı tanımlar bulunsa da hepsinin aynı noktada birleştiği görülür. Bir devletin ana yapısını oluşturan milliyetçilik; toplum ve kültür üzerine inşa edilir. İdeolojik düşünce olarak bakıldığında insanların yaşadığı toplumu bir millet olarak nitelendirmelerinde hatta özgür bir millet olarak adlandırmalarında en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilir (Kumar, 2006: 412). Ulusal kimliğin oluşmasında devlet için önemli bir aşama olan milliyetçilik, bir milletin bütünleşmesini, aynı duygu ve düşünceleri paylaşmasına olanak tanıyan etkenler bütünü olarak da gösterilebilir.

Mizah / Kara Mizah: Mizahı zafer kazanmaya benzeten İbrahim Eker, mizahın beklenmedik bir şekilde yapılması üzerinde akıl yürütür. Mizah ve yaşanan duruma karşı düşünme eylemini bir arada kullanan Eker; bu kavramın farklı özellikleri üzerinde durur. Mizahın sorgulayıcı ve acıma duygusundan yoksun oluşuna dair bir yanının olduğunu da yaptığı tanımlara ekler (Eker, 2009: 54). Gülnaz Çetinkaya ise mizah ifadesini yaşanan olayların yansıması olarak insanların bizzat ya da dolaylı yollarla içinde bulunduğu zamanı yorumlatan, olayların görünmeyen yönlerini de kişilerin gözleri önüne seren ve insanların geleceğini aydınlatan bir tür olarak açıklar (Çetinkaya, 2006: 4). Mizah alanındaki farklı tanımlamalardan yola çıkılarak mizah türünün içinde bir de kara mizaha rastlanır. İsmail Yardımcı’ya göre kara mizah anlayışını hiciv ve yergi kavramlarından ayırmak güçtür. Fakat kara mizahta yer alan yergi çok acımasız yapılıdır. Yardımcı, kara mizahın ön plana çıkan başka bir özelliğini de umutsuzluk olarak açıklar (Yardımcı, 2010: 14). Alaycı anlayışın insanları sadece güldürmek istediğini söylemek, doğru ifade olmaz. Güldürürken de algılama yeteneğini ölçer ve insanları düşündürmeye yönlendirir.

Molla Nasreddin Dergisi: 1906 yılında Celil Memmedguluzade tarafından çıkarılan Molla Nasreddin dergisi Azerbaycan topraklarının ilk mizahi yayın organı olarak kabul edilmektedir. Çıkarıldığı dönemde meydana gelen olumsuzlukları gün yüzüne çıkarmak ve halkı olan bitene karşı bilgilendirmek amacıyla bir mizah dergisi çıkarma düşüncesine sahip olan Celil Memmedguluzade, dergiye *Molla Nasreddin* ismini koyar. Mizah alanında önemli yazıların yazıldığı derginin yayın hayatına başlaması, milli toprakların basın-yayın

hayatında önemli bir olay olarak tarihe geçer. *Molla Nasreddin*, sosyal hayatta yaşanan tüm olumsuz koşulları alaycı bir anlayışla ve eleştirel üslupla dile getirir. Döneminin önemli bir dergisi olan *Molla Nasreddin*, haftanın yedi günü yerine haftada sadece bir kez yayımlanır ve baskılarında renklendirmeler yapılır. Renkli baskılar da güzel resimlerle süslenir. Dergide resim ve karikatürlerin de yer almasıyla dergi herkes tarafından çok kısa bir sürede adını duyurur ve Azerbaycan’da büyük ses getirmeye başlar. Dergi yayın hayatına başladığında Celil Memmedguluzade’nin yanına dönemin birçok şair ve yazarı gelerek dergide yetenekli bir kadro oluşturur. Bunlar “Molla Nasreddinciler” olarak anılmaya başlanır.

Realizm: Edebiyatta “gerçekçilik” olarak da tanımlanabilen realizm akımı izleyicinin zihinde var olan düşüncelerden bağımsız bir şekilde dış dünyada bulunan ve kabul görmüş görüntülerin gözlemlerine dayandırılır. Bu akım duyguları esas alan ve toplumcu anlayışı savunan romantizme tepki olarak doğar. Romantizmin hayalci anlayışını kesinlikle reddederek gözleme değer verir (Kabaklı, 1994: 297). Yazarın dış dünyayı iyi algılaması, insanların ruh halini iyi tespit etmesi, realizm için önemli bir husustur. Duyguları dışlayan bir anlayışa sahip olan realizm akımında ölçüt, iyi bir izleyici olmaktır.

Romantizm: Antik Yunan kültürünü savunan anlayışa tepki olarak 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan Romantizm; akıl kavramına karşı duyguyu, gerçek kavramına karşı hayali öne çıkaran, dış dünyadaki ve insanlardaki her türlü zıtlıkları, tutarsızlıkları, bunları dışa vurmayı, şahısları ve onları kültürel yaşamlarıyla yansıtmayı hedef olarak benimseyen öncü edebi anlayıştır.

2. AZERBAYCAN COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ

Azerbaycan coğrafyasında Rusların etkili olduğu dönemde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik şartlar edebiyata da sirayet ederek edebiyatta uzun soluklu bir sansür süreci başlatır. Bu dönemde yayımlanan eserler, Azerbaycan topraklarının bağımsızlığını ilan etmesiyle devam eder. Söz konusu süreçte ortaya çıkan birçok devlet adamı, şair ve yazar toplumun ufkunu genişletir. Bağımsızlık mücadelesi yolunda yazılan eserler, toplumun içinde bulunduğu koşulları ortaya koyarken bu koşullar içinde eser vermenin de ne kadar zor olduğunu gözler önüne serer.

Azerbaycan coğrafyası, tarih boyunca birçok olaya tanıklık eder. Kimi zaman önemli göçlerin yaşandığı kimi zaman da başta Rus ve İran gibi devletlerin himayesinin yaşandığı topraklarda yazarlar ve şairler; halka yol gösteren, onları içinde bulunduğu bataklıktan kurtarmaya çalışan, en önemlisi halkın haksızlığa karşı mücadele etmesine yardımcı olan karakterler olarak geçer.

Geçmişten bugüne edebiyat, içinde bulunduğu koşullardan hiç şüphesiz ki bağımsız değildir. Bu nedenle 19 ve 20. yüzyıl Azerbaycan topraklarından bahsetmeden Mirza Ali Ekber Sabir'in şiir anlayışını ele almak yanlış bir tutum sergilemektir. Zira halkı ele alan, hiciv ve mizahı keskin bir zekâ ürünü haline getiren şairi içinde bulunduğu koşullar eser vermeye iten unsurlardır.

2.1. XIX. Yüzyılın İkinci Çeyreği ile XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Azerbaycan Topraklarında Gerçekleşen Politik, Sosyal ve Kültürel Olaylar

20. asır dünya ilişkilerine bakıldığında tüm dünyada siyasi bir karmaşıklık olduğu tespit edilebilir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması sonucunda dünyada siyasi, sosyal ve ekonomik bir karmaşanın yaşandığını görmek, eğitim alanında da gerileme hatta çöküş başladığını tespit etmek mümkündür. Rusya'da başlayan ve sonrasında Kafkas ülkelerine sirayet eden Bolşevik Devrimi'nden dolayı Rusların; Türk topraklarında hâkim olma isteği, birçok Türk toprağının gelişimini etkiler. 19. yüzyılın başlarında Çarlık rejimi, Kafkas ülkelerinde baskısını giderek arttırır. Hatta 19. yüzyıl Kafkasya'da yaşayan Türk halkaları için adeta felaket dönemi olarak adlandırılır. Çünkü bu dönemde Rus zulmü baskın olarak görülmeye başlanır. Rusya'nın baskısını arttırmasıyla Türk hakları yavaş yavaş bağımsızlığını kaybeder ve Rus rejiminin yönetimini altında yaşamaya sürecine girer.

19. yüzyılın Azerbaycan coğrafyasına getirdiği siyasi karışıklıkların yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış çekişmeleri, İran'ın güç kaybetmesi ve Rusya'da gerçekleşen rejim karşıtı hareketleri de Azerbaycan topraklarını etkileyen önemli siyasi gelişmeler arasında gösterilebilir. Hatta Osmanlının içinde bulunduğu vahim durum nedeniyle Osmanlı, Azerbaycan işgaline karşı Ruslara ses çıkartamaz (Saray, 1993: 17).

19. yüzyılda Azerbaycan topraklarında feodal sistem, hanlıkların mücadeleleri, ordunun şehir ve köylere yaptığı baskınlar gerek siyasi gerekse sosyal-ekonomik yaşamı derinden etkileyerek toplumun zorluklar içinde yaşamasına ve onları ateş çemberine atmasına neden olur. Bu yüzyılda Azerbaycan topraklarında Ruslar yavaş yavaş hâkim olmaya başlar. Zira onların yüzyıllardan beri sürdürdüğü “sıcak denizlere inme” politikası bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması sonucu daha da etkin olurken bir yandan da Ruslar, Kafkaslar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışırlar.

Rusların Azerbaycan üzerindeki emelleri 1735 yılına, İran hükümdarı Nadir Şah dönemine kadar uzanır. Bu yıllarda Ruslar, İran üzerine ilk akınları başlatırlar. Kafkaslar üzerinde ve Azerbaycan üzerinde etkin olma isteği Ruslara böyle bir akın yapma ihtiyacını doğurur. Özellikle 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümü üzerine İran'da başlayan taht kavgaları bir otorite boşluğuna yol açar. İran üzerinde Kaçar ve Zend aileleri taht mücadelesi içine girerken bu mücadele Azerbaycan'ın güney kısmında da etkili olur. Azerbaycan'ın kuzey kısmında ise bu yüzyılda hanlıklar dönemi görülür (Çay, 1998: 101-102). Ruslar, İran'ın Azerbaycan üzerindeki nüfuzunun azalmasıyla harekete geçer ve yavaş yavaş Azerbaycan üzerinde hâkim olmaya başlar. İran üzerine 1812-1813 yılında yapılan askerî harekâtla; Ruslar, İran'ı mağlup eder. 1813 yılında yapılan savaş üzerine Rus ve İran hükümetleri arasında “Gülüstan Antlaşması” imzalanır. Bunun üzerine Şeki, Bakü, Kuba, Talış ve Derbent gibi hanlıklar; Ruslara bırakılır. 1826-1828 yıllarında Rusların İran üzerine yaptığı sefer sonucu Tebriz'in ele geçirilmesi Türkmençay Antlaşması'nın yapılmasına neden olur. Bu antlaşma ile Aras Nehri'nin sınır kabul edilmesi konusunda karar alınır ve Azerbaycan toprakları ikiye bölünür. Revan ve Nahçıvan Hanlıkları, Ruslara bırakılırken Ruslar; Hazar Gölü'nü ele geçirir (Buniyatov, 1991). Güney Azerbaycan, İran'a bırakılırken Kuzey Azerbaycan da Ruslara bırakılır. İran'ın hâkim olduğu güney kısım siyasi baskılar içinde yaşamaya başlar. Rusların hâkim olduğu Kuzey Azerbaycan'da ise kısa sürede modernleşme hareketleri görülür. Hanlıklar tek bir otoriteye bağlanır.”Kafkas Valiliği” ne bağlanan hanlıklar daha sonra kaldırılır (Saray, 1993: 24). Böylece Ruslar, bu coğrafyadaki hanlıklar arasındaki

huzursuzluğa ve mücadeleye de son vermiş olurlar. Hanlıkların son verilmesiyle Kuzey Azerbaycan topraklarında modernleşme çalışmalarının önündeki en büyük engellerden biri kalkar.

Bölge halkı için merkezi yönetimin gelmesi zamanla huzuru da getirir. 1850'li yıllarda fabrikalar açılır, Bakü'de petrol işletme fabrikaları kurulur. Sanayinin gelişmesiyle daha da zenginleşen iş adamları yatırımlarını arttırır. İpek sanayi, tuzla işletmeciliği, şarap üreticiliği, boya sanayi, balıkçılık, pamuk gibi sanayi alanlarına yatırımlar desteklenirken bu ürünlerin üretimi gelişir ve artar. Üretimin artmasından dolayı pazar ihtiyacının ortaya çıkması bu ürünlerin Rus piyasasına sürülmesini de sağlar. Ekonomik hayattaki bu gelişmeler ile Azerbaycan halkı refah ve huzura kavuşur. Ancak bu refah ve bu huzurun gelişimi, ekonomik alandaki yatırımların yanında en büyük pay askeri amaçla yapılan limanlara, demir ve kara yollarına aittir (Gasımszade, 1960: 124).

Rusya kontrolündeki Kuzey Azerbaycan coğrafyasındaki gelişmeler, sadece ticari alanda yaşanmaz. Rus rejiminin baskısını azaltmasıyla Rus üniversitelerinde ve bazı Avrupa okullarında eğitim gören etkili kişiler ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu kişiler aynı zamanda edebiyatçı, şair, gazeteci, yazar, müzisyen, öğretmen, kültürel ve toplumsal işleri yürütebilecek kalifiyeli insanlar olarak toplumda kendini gösterir. Ticaret, sanayi ve bankacılık gibi alanlarda da birçok kişi eğitim görmeye ve yetişmeye başlar. Ortaya çıkan yeni aydın sınıf yetiştiği toplumu bilinçlendirmek ve halka ulusal bir kimlik kazandırmak için vakit kaybetmeden çalışmaya koyulurlar. Zulmün azalmasıyla modernleşme çabaları eğitim alanında da görülür. Kuzey Azerbaycan'da modern ve Batılı tarzda eğitim veren kurumlar açılır. Bu okulların amacı devlete hizmet eden ve halk idaresi ihtiyacını karşılayan memurlar yetiştirmektir. Bu okulların eğitim dili Rusça olur.

Rusça tarih, matematik, geometri derslerinin verildiği okullarda Azerbaycan Türkçesinin öğretilmesi de amaçlanır. Bu yüzden çeşitli ders kitapları hazırlanır. Bu ders kitapları arasında Dementyev'in kaleme aldığı *Yazı Numuneleri* isimli kitabı, *Türk-Tatar Elifbası* isimli eseri ve *Temsiller ve Provestler* (1839) adlı bir başka kitabı bulunurken Kazım Bey tarafından kaleme alınan *Türk-Tatar Dilinin Gramatıkası* (1839) isimli dil bilgisi kitabı da yer alır. Basılan ders kitapları bunlarla sınırlı kalmayıp İ. Grigoryev ile Mirza Ş. Vazeh'in kaleme aldığı *Kitab-ı Türki* isimli bir eser, Z. Budagov'un ele aldığı *Türk-Tatar Dilinin Elifbası* isimli eser de yer almaktadır (Aliyeva, 2004). Görüldüğü üzere Azerbaycan

topraklarında bu dönemde dil ve kültür alanında önemli eserler farklı yazarlar tarafından kaleme alınır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren yeni tarzda eğitim veren bu okullar vasıtasıyla yetişen aydınlar, Azerbaycan coğrafyasında etkin olmaya başlar. Toplumu gözlemleyerek onların geri kalmışlığını ve cehaletini gözler önüne seren bu aydınlar, eserleri aracılığıyla toplumu aydınlatmaya çalışırlar. Özellikle dini eğitimin yetersizliğini fark eden aydınlar, modern eğitim ihtiyacının giderilmesi gerektiğini savunur. Bu yüzden aydınlar özel okullar açar ve bu okullar sayesinde yeni eğitim anlayışını yaygınlaştırıp halkı eğitmeyi amaçlarlar. Açılan modern tarzdaki okullar arasında en bilineni Seyyid Ezim Şirvani tarafında Şamahı'da açılan "Usul-i Cedid" adlı okuldur. Aynı dönemde Ordubad kentinde Mehmet Tagi Sıtkı tarafından açılan mektepler yer alırken Şuşa şehrinde Mir Muhsin Nevvab ve Lenkeran'da Mirza İsmail Gavir gibi isimler tarafından açılan yeni tarz eğitim kurumları da vardır (Gasızmzade, 1960). Her ne kadar yeni ve modern okullar açılrsa da halk yine de çocuklarını dini eğitim veren eski tarz okullara gönderir.

19. yüzyılın ikinci yarısı Azerbaycan coğrafyasında sadece siyasi, ekonomik, soysal alanlarda gelişmeler yaşanmaz; edebiyat alanında da yeni gelişmeler meydana gelir. Modern eğitim kurumlarında yetişen aydınların ortaya attığı yeni ve çağdaş fikirler bu topraklarda yavaş yavaş hâkim olmaya başlar.

19. yüzyıla kadar Azerbaycan edebiyatında etkili olan anlayış, eski tarz edebiyat anlayışıydı. Edebiyatta özellikle gazel tarzının hâkim olduğu bu anlayış toplum sorunlarından uzak, bireysel konulara yönelikti. Bu yüzden edebiyat toplum sorunlarından uzak kalmış, hiçbir şekilde topluma fayda sağlamamış, halkın sorunlarına çözüm üretememiştir. Azerbaycan topraklarında edebiyat alanındaki bu eksikliği gidermek ve halk şiirine yönelmek için "Vagif Ekolü"² ortaya çıkmıştır. Molla Penah Vagif tarafından oluşturulan bu ekol halk kültürüne yönelik olmuştur. Bu yüzden Molla Penah Vagif; Azerbaycan Türkçesini, Arapça ve Farsça etkisinden arındırmaya çalışarak halk şiirine yönelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında yetişen aydınlar edebiyatta Vagif'in açtığı bu yoldan giderek Azerbaycan edebiyatını halka açmışlardır (Akpınar, 2012: 486).

² Vagif Ekolü: 18.yüzyıl Azerbaycan coğrafyasında siyasi, sosyal, manevi ve manevi olarak kullandığı Türkçe ile yazın dünyasına katkı sağlayan bu dönem "Vagif Ekolü" şeklinde adlandırılır.

Edebiyatta görülen anlayış değışikliğı, yeni tarz eğitim verilen okullarda yetişen aydınlar aracılığıyla gerçekleşirken Azerbaycan edebiyatında bu zamana kadar görülmeyen yeni edebi türler ortaya çıkmıştır. Tiyatro, roman, hikâye gibi türlerin ilk örnekleri bu dönemde verilmiştir.

Abbasgulu Ağa Bakıhanov tarafından yazılan “*Kitab-ı Askeriye*” adlı eser Azerbaycan edebiyatındaki ilk hikâye örnekleri arasında gösterilebilir. Azerbaycan topraklarında Azerbaycan Türkçesi kullanılarak yazılan ve iki gencin yaşadığı aşktan bahseden bu eser aynı zamanda uzun hikâye olarak da geçer (Bayram, 2013: 165).

Hem dram hem de roman alanında önemli ve yenileşen Azerbaycan edebiyatının öncü ismi Mirze Fethali Ahundzade de bu dönemde yetişen aydınlar arasındadır. Tiyatro alanında yazdığı “*Hikayet-i Molla İbrahim Kimyager*” adlı eser Azerbaycan tiyatrosunun dram türündeki ilk eseri olarak kabul görür (Muhtaroglu, 1993: 176-177). Mirza Fethali Ahundzade, Azerbaycan edebiyatının ilk romanı olan “*Aldanmış Kevakib*” (*Hikayet-i Yusuf*) adlı eseri de kaleme alır. Bu eser tarihi bir olaydan yola çıkılarak yazılır (Mehmedov, 1987: 22).

Mirza Fethali Ahundzade aynı zamanda Azerbaycan edebiyatına yenilik fikrinin yerleşmesini sağlayan isimdir. Zira yaptığı yenilikler ve yazdığı eserleri Azerbaycan edebiyatının çehresinin değışmesinde etkili olur. Özellikle dram türünü seçmesi onun eğitimle ilgili görüşlerini, öz hayatını, ideallerini ve yenilikçi düşüncelerini ortaya çıkarır. Bu yüzden Ahundzade dram türünü, düşüncelerini yaymada bir araç olarak görür (Memmedov, 1987: 14).

Mirza Fethali Ahundzade, edebiyata başladığı yıllarda klasik tarzda ve romantik bir üslupla yazar. Ancak dönemi gereğı edebiyatın gazelle yetinemeyeceğini anlar. Böylece yeni tarzda şiirler yazmaya başlar ve hatta sadece kendi halkının değil Orta Doğu ve Kafkas halklarının da edebiyatlarını yenileştirmesi gerektiğini vurgular.

Roman, hikâye, tiyatro gibi türlerde görülen yenilikler Azerbaycan edebiyatında hiciv alanında da görülür. Kasım Bey Zakir’in öncülüğünde gelişen hiciv türü toplum sorunlarının, adaletsizliğin artmasıyla daha da yayılır. Seyyid Ezim Şirvani ile devam eden hiciv türü en popüler zamanını ve zirvesini Sabir ile yaşar. Mirza Ali Ekber Sabir hiciv türünün bu topraklardaki en büyük ustasıdır.

Özellikle Molla Nasreddin dergisindeki şiirleriyle tanınan Sabir, bu dergide kara mizah ve hiciv üslubunu kullanarak bu alanın en başarılı sanatçılarından biri olur. Sabir, hiciv türünün tam olarak gelişmesini sağlar ve ölümünden sonra da Azerbaycan edebiyatının en büyük hiciv sanatçısı olarak hatırlanır (Caferoğlu, 1991: 193).

Edebiyat alanında görülen yenilikler, eserler aracılığıyla yayılırken yeni aydın tipler yazdıkları edebi eserlerle ve çıkardıkları basın-yayın araçlarıyla milli kimlik fikrini oluşturmaya çalışırlar. Özellikle bağımsızlık inancının doğurduğu milliyetçilik fikri hem edebi eserler hem de basın-yayın yoluyla topluma aktarılır. 19. yüzyılın ikinci yarısında edebiyat alanında ve basın-yayın alanlarında başlayan milliyetçilik fikri zaman içinde daha da yayılır, çeşitli araçlar yardımıyla halkta mülki bilincin oluşması sağlanır. Milli bilincin oluşması yolunda ise edebi eserler gibi basın-yayın organları da aktif rol alır, Türkçe gazete ve dergilerin basımına başlanır ve basın-yayın hayatı kısa sürede büyük gelişim gösterir. Ancak Rus hükümetinin uygulamış olduğu sansür bu dönemde basın-yayın alanında en büyük engellerden biri olur. Buna rağmen Türk aydınları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli gazetelerde yazılarını yazar ve önemli gelişmelerin yaşanmasına vesile olurlar. Bu gazeteciler arasında başta Zeynelabidin Tagiyev, Ali Mercan Topcubaşı olmak üzere Hasan Bey Zerdabi, Abbasgulu Ağa Bakıhonov ve birçok gazete çıkaran Ünsizade Kardeşler vb. yer alır. Söz konusu yazar ve aydınlar, Azerbaycan topraklarının bu dönemde yetiştirdiği önemli gazetecileridir.

Azerbaycan basın-yayın hayatında ilk önemli gelişme, Hasan Bey Zerdabi'nin 1875 yılında çıkardığı bir *Ekinci* gazetesi olarak gösterilebilir. Rus Türklerinin ilk milli gazetesi olan *Ekinci*, 1875'te yayın hayatına başlayan ve 1877 yılına dek süren yayın hayatı boyunca toplamda 56 sayı yayımlanır. İlk basımları dört, daha sonraki basımları ise sekiz sayfadan oluşan *Ekinci* gazetesi; Azerbaycan topraklarında ulusal yayınların ortaya çıkması adına öncülük eder (Yıldırım, 2013: 148). Gazete; tarım, edebiyat, sosyal hayat, güncel konular gibi geniş bir içeriğe ve kültürel birikime sahiptir.

Ekinci gazetesinden sonra Rus Türklerinin ikinci milli gazetesi olan *Şark-ı Rus* 1903'te Mehmed Şahtahlı tarafından çıkarılır. Tiflis'te yayımlanan gazetede önemli bir başarı elde edilemez (Swietochowski, 1991: 179). Bu nedenle yayım hayatı uzun sürmez.

Birçok yayın organının hayata geçirildiği dönemde çıkarılan ve başarı gösteren bir diğer gazete *Kaspiy* gazetesidir. Rusça olarak yayın yapan gazete; 1891-1919 yılları arasında

önemli yayınların altına imza atan Ferudun Bey Köçerli, Hasan Bey Zerdabi, Hüseyinzade Ali Bey ve Ali Merdan Topçubaşı gibi isimlerin ve dönemin önde gelen Eynalı Sultanof, Neriman Nerimanov gibi yazarlarının ele aldığı önemli yazılarla faaliyet gösterir (Yıldırım, 2013: 149).

1905 yılına kadar Türk gazete ve dergilerinin önündeki en büyük engel Rusların yaptığı sansürdür. Azerbaycan Türkçesi ile yayın yapılmasını yasaklayan Rus hükümeti uzun bir süre bu yasağı uygular. Ancak 1905 yılında yaşanan ihtilalle Ruslar sansürü kaldırır ve Azerbaycan basınında önemli gelişmeler yaşanır.

1905 yılından sonra Azerbaycan matbuat alanında çok sayıda gazete ve dergi çıkarıldığı görülür. Bunlar arasında başta *Hayat*, *Tekâmül*, *Zenbur*, *Taze Hayat*, *Hakikat*, *Burhan-Terakki*, *Mazhar*, *Molla Nesreddin* gibi dergi ve gazeteler olmak üzere *Terakki*, *Seda-yı Kafkaz*, *Nicat*, *Ziya*, *Mekteb*, *Ziya-yı Kafkasiyye*, *Seda*, *Şark-ı Rus*, *Hilal*, *Davet-Koç*, *Asar-Hakikat*, *Kel Niyyet*, *Yeni İrşad*, *Işık*, *Seda-yı Vatan*, *Basiret* gibi yayınlar da bulunur. Çıkarılan gazetelerde sansür uygulaması kalktıkça bu alandaki sayı da giderek artar ve sonrasında *Açık Söz*, *Yeni İkdam*, *Son Haber* gibi birçok yayın daha çıkarılır. Ayrıca *Doğru Söz*, *İttihad*, *Hak Yolu*, *İttifak*, *Tuti*, *Millet*, *Müsavat*, *Azerbaycan*, *İstiklal*, *Debistan* da dahil *Himmet*, *Rehber*, *Behlul* dönemin en çok tercih edilen yayın organlarından *Füyuzat* ve onun devamı *Yeni Füyuzat*, *Kurtuluş*, *Şeypur*, *Şelale*, en çok bilinen basın organlarından *İrşad*, *Dirilik*, *Baba-yı Emir* ve önemli gazetelerden *Güneş* başta olmak üzere birçok basın-yayın organı ortaya çıkar ve bunlar birçok yeniliğin yaşanmasına katkı sağlar (Akpınar, 1944: 94).

Çıkarılan çok sayıdaki gazetede Azerbaycan coğrafyasında ve diğer Türk coğrafyalarında geniş etki alanları oluşturur. Halk için yazma geleneğinin başladığı dönemlerde halkın ufkunu açan birçok yazı ve resim söz konusu gazete ve dergilerde yayımlanır. Özellikle dil alanında başlayan yenilikçi anlayış gazete ve dergilerle yaygınlaşır, edebiyat ve sanat alanında kendine yer bulur. Yenilikçi anlayışın ön planda olduğu dönemde halkın sorunlarından bağımsız olmayan, halk içinde yaşayan yazarların toplumu bizzat gözlemlemesi sonucunda halkın içinde bulunduğu vahim durumdan kurtuluşun en önemli reçetesinin “birlik ve beraberlik” olduğu ortaya çıkar. Bu nedenle milli kimlik oluşturma aşamasına geçilir ve milli kimliğe katkı sağlayan eserler yazılır.

2. 2. Azerbaycan’da Milli Kimliğin Oluşmasına Katkı Sağlayan Etkenler

Azerbaycan halkı uzun yıllar Romalılar, İranlılar, Selçuklular ve Ruslar gibi büyük milletlerin etkisi altında yaşar. Bu nedenle onların bağımsızlık fikriyle yaşaması ve bağımsızlık mücadelesine başlaması kaçınılmaz olur.

1800’lü yıllara kadar Azerbaycan halkı bağımsızlık yolunda ciddi bir adım atamaz. Ancak 1800’lü yıllardan sonra Azerbaycan’da yaşayan aydınlar, yeni tarzda eğitim veren okullar, gazeteler vs. olaylar bağımsızlık mücadelesinde ve milli kimliğin oluşmasında etkili olur.

19. yüzyılda Azerbaycan topraklarında Rusya ve İran gibi büyük devletlerin etkisi görülürken yapılan savaşlar, hanlıkların taht kavgası, büyük devletlerin baskısı, ordunun baskınları gibi çeşitli olayların yaşandığı dönemde Azerbaycan topraklarında büyük bir kaos ortaya çıkar. Kaos ortamının getirdiği bunalımlar bölge halkının birlik ve beraberlik içinde olmasını engeller. Ancak 19. yüzyıl ortalarından sonra özellikle yeni tarz eğitim veren okullarda yetişen aydınlar sayesinde önce halkın aydınlanması sonra da çeşitli kültürel faaliyetlerle milli kimliğin oluşması sağlanır. Gerek halkın aydınlanması gerekse milli kimliğin oluşması sanıldığı kadar kolay olmaz. Çünkü Azerbaycan topraklarının hâkimi olan Rusya’nın 19. yüzyılda uyguladığı baskıcı yönetim anlayışı birçok aydının sürülmesine hatta öldürülmesine, basın-yayın çalışmalarının yasaklanmasına neden olur; bu politikanın yanlışlığını gören Ruslar, zamanla daha ılımlı politikalar uygulamaya başlar. Zamanla değişmeye uğrayan politikalar, Azerbaycan’a yapılan yatırımları da beraberinde getirerek Rusların yatırımlarını artırır; bunun sonucunda bölge hızla gelişir. Kafkas ülkelerine yapılan reformlar kısa sürede sonuç verir. Bakü’de petrol ve boya sanayisi gibi alanlara yatırımlar yapılır, bu yatırımlarla Bakü’de önemli ekonomik gelişmeler yaşanır. Ekonomik gelişmeler sonucunda Bakü’ye önemli ölçüde göç gerçekleşir. Hatta yapılan göçler, bölgede yaşayan Türklerin azınlık konumuna düşmesine neden olur; bu durum bölgede milli kimliğin oluşmasını geciktirir. Ancak aydınların çabaları ile sağlanan birlik ve beraberlik duygusu, milli kimliğin inşası konusunda etkili olan bu çalışma, bölgenin ilk demokratik rejimi olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla sonuçlanır (Swietochowski, 1988: 130).

Azerbaycan’da milli kimliğin oluşmasına katkı sağlayan ve halkı birlik-beraberlik içinde yaşamaya çağıran kesim Azerbaycan aydınlarıdır. Aydınların etkisiyle Azerbaycan halkının ümmetçi politikası, milli kimliğe dönüşür ve siyasi bir hareket olarak ortaya çıkar. Aydınların çıkardığı ve düşüncelerine halka ulaştırdığı gazete ve dergi gibi basın-yayın

organları da milli kimliğin inşasında aktif rol alır. Çıkarılan gazete ve dergiler, halkın aydınlanmasında ve milli bilincin uyanmasında etkili olur. Çünkü düşüncelerin ve duyguların kısa sürede halka ulaşması basın organlarıyla mümkündür.

Azerbaycan matbuat hayatının ve Türkçülük düşüncesinin önemli ismi olan Mehmet Emin Resulzade, milli bilincin halka aşılmasında gazetelerin önemini şöyle vurgular: *“Gazetelerin millet kimliğini oluşturmadaki rolü ortadadır. Bu rolü gazeteler, Rusya Türklüğü olarak ifade etmekten de asla kaçınmazlar.”* (Açıkkaya, 2010: 415).

Başta Hasan Bey Zerdabi, Mirza Fethali Ahundzade, Ali Merdan Topçubaşı, Abbaskulu Ağa Bakıhanov, Zeynel Abidin Tağıyev, Seyyid Ezim Şirvani gibi aydınlar Azerbaycan’da milli kimliğin oluşmasına katkı sağlar, Azerbaycan halkının milli bilincine ulaşması için büyük çaba sarf eder ve hayatlarını milli uyanışa adarlar. Halkı örgütleme amacıyla faaliyetlerini neredeyse her alanda sürdürürler. Bu yüzden milli kimlikte Sabir’i etkileyen isimler arasında yenilikçi şairleri göstermek mümkündür.

2. 3. Azerbaycan’da Milli Kimliğin Oluşmasına Katkı Sağlayan Bazı Önemli İsimler

Azerbaycan toplumunun ümmet kimliğinden milli kimliğe kavuştuğu bu uzun süreçte oldukça geniş bir aydın kadrosunun rol aldığını görmek mümkündür. Rus zulmü altında yaşayan insanların özgürce düşünemediği ve yaşamlarını sürdüremediğini ortamda aydınların ortaya çıkması, Türk toplumları için kurtuluş reçetesi olur. Kısa zamanda geniş alana yayılan, insanları etkileyen gelişmelere yön veren aydınlar; milli anlayış içinde yaşar ve bu anlayışı cesurca savunurlar. Bunlar arasında başta Mirza Fethali Ahundzade, Abbasgulu Ağa Bakıhanov, Abbas Zamanov, Cafer Topçubaşı gibi isimler yer alır.

2. 3. 1. Abbasgulu Ağa Bakıhanov

Bakü Hanedanlığından gelen Abbasgulu Ağa Bakıhanov, yaşadığı dönemin şartlarına uygun şekilde eğitim alır. Rus ordusunda tercümanlık görevinde bulunan Bakıhanov’a Ruslar, 1841 yılında orduda albay rütbesini verir (Gayıbov, 2008: 219).

Orduda görev yaptığı için Rus-İran arasındaki savaşların ve bu savaşlar sonunda imzalanan Türkmençay Antlaşması’nın canlı bir tanığı olan Bakıhanov, *“Gülistan-ı İrem”* çalışmasını tamamlar. Ancak maddi destek bulamadığı için yayımlayamaz. Bu eserine *“Gülistan”* adını neden verdiğini açıklayan yazar, eserini tarihi belgelere dayandırarak kaleme alır. Bu nedenle kitaptan tarih kitabı olarak bahseder ve kitabın bu şekilde tanındığını söyler. Yazar,

kitabın özelliklerinden bahsederken eserin ortaya çıkış tarihine de vurgu yapar. Eserin ortaya çıktığı tarih için Hicri 1257 (Miladi 1841/2) yılını kullanır ve bu özellikten yola çıkarak kitabın yazılış tarihinin ne zaman olduğu sorusunun cevabını vererek okuyucunun zihnini aydınlatır. Sonunda da kitabın ismi “*Gülüstan-ı İrem*” olarak ortaya çıkar. Kitabın içeriğine uygun bir ismi kitaba yakıştırdığını ve bu ismin kitabın içeriğiyle uyumlu olduğunu da sözlerine ekleyen yazar, böylece kitabın ortaya çıkış şeklini ve son halini gözler önüne serer (Gayıbov, 2008: 220).

Bakıhanov; bu eserinde halkına yaşadığı coğrafyanın tarihini öğretmeye, geçmişte kendi halkının esir değil, hâkim bir toplum olduğunu göstermeye çalışır (Kengerli, 2008: 106-107). Eser, Azerbaycan halkının milli kimlik inşasında önemli bir işleve sahiptir. Halkına milli kimlik kazanma adına çeşitli yollar gösterir. Eserde, Türklerin büyük hükümdarları olan Atilla, Cengiz Han gibi önemli isimlerden bahseden yazar; Azerbaycan topraklarını sadece Kuzey ile sınırlı tutmaz ve Güney Azerbaycan’ı da vatan toprağı sayar. Abbasgulu Ağa Bakıhanov tarafından yapılan “*Gülüstan-ı İrem*” adlı çalışma, millete kendi tarihini gösterir ve esaret altında yaşayan Türk toplumları yerine tarihteki özgür Türk toplumlarını gözler önüne. Bu sayede milli kimliği bulmada, tarih bilincini geliştirmede önemli bir rehber ve kaynak olur.

2. 3. 2. Mirza Fethali Ahundzade

19. yüzyılda Azerbaycan düşünce hayatında etkili olan bir diğer aydın Mirza Fethali Ahundzade’dir. Onun da en büyük amacı halkın milli uyanışını gerçekleştirmesidir. Ancak Mirza Fethali’nin amacı milli kimlik yolunda diğer aydınlardan farklıdır. O, milli uyanışla aynı zamanda milli bir Türk birlikteliğini de oluşturmak ister. Bu yüzden Ahundzade’nin düşünceleri sadece Azerbaycan topraklarında değil Türkiye ve İran coğrafyasında da kendini gösterir (Caferoğlu, 1940: 22-23).

Azerbaycan’da realist anlayışın öncüsü kabul edilen Ahundzade, aynı zamanda İslam dünyasının ilk tiyatrocusu da sayılmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında halkın cehalet ve geri kalmışlığını mizahi bir dille anlatan yazar, aynı zamanda “alfabe” sorununa değinen ilk kişidir. Türk dilinin önemli sorunları için çaba sarf eden Ahundzade, İstanbul’a da gelerek alfabe için girişimlerde bulunur. Ancak herhangi bir sonuç elde edemez (Karakılıç, 2010: 184-185). Bu çabasından dolayı Ahundzade’nin Azerbaycan dilinin gelişmesine de katkı sağladığını söylemek mümkündür. Zira Arapça ve Farsçanın giderek etkisini arttırdığı

dönemde Türkçenin zengin bir dil olduğunu gösterme çabası, Türk dilinin önünü açan bir gelişmedir.

Mirza Fethali Ahundzade; hikâye, roman, komedi ve şiirlerinde sadece Azerbaycan'a değil, Anadolu ve İran gibi Türk-İslam ülkelerine de yer vererek bu ülkelerde yaşanan sorunlara çözüm bulmaya çalışır. Halkının aydınlanması ve milli bilince ulaşması için çaba harcar. O, sadece şair değil; şairliğinin yanında bir dilci, bir düşünür, bir tiyatrocı, önemli bir edebiyat adamıdır. Halkının konuştuğu dille eserlerini ele alır. Azerbaycan şivesini, eserlerinde konuşulduğu gibi işleyen ilk kişi o'dur. Dilde yeniliği ve halkçılığı savunduğu için Türkçü ve milli bir şairdir.

Önemli bir edebiyat araştırmacısı olan Ahmet Caferoğlu, Mirza Fethali Ahundzade için şu ifadeleri kullanır: *“Ahundzade, Azerbaycan'da Türkçülük düşüncesini dil alanında geliştirmiş; milletini, tiyatro ve sahne hayatına alıştırıp onların bilinçlenmesine imkân sağlamıştır.”* (Caferoğlu, 1940: 76).

Mirza Fethali Ahundzade, Azerbaycan'da milli bilincin ve milli kimliğin oluşmasına katkı sağlar, halkının bağımsızlığı ve aydınlanması için çaba sarf eder. Onun diğer aydınlardan farkı milli bilincin aynı zamanda milli bir Türk birlikteliğini de oluşturacağını düşünmesi olur.

2. 3. 3. Hasan Bey Zerdabi

Azerbaycan Türklerinin milli uyanışında etkili olan en önemli araçlardan biri basın-yayın organlarıdır. Basın-yayın alanında Azerbaycan topraklarının en önemli isimlerinden biri de Hasan Bey Zerdabi'dir. Hasan Bey Zerdabi, halkın aydınlanması ve milli bilincin oluşması için çaba harcar. Zerdabi, ilk Türkçe gazete olan *Ekinci*'yi 1875 yılında çıkarır. *Ekinci* gazetesinin çıkarılması Azerbaycan basın-yayın hayatının en önemli adımı olup Azerbaycan'da milli uyanışın sağlanmasında bir dönüm noktasıdır. Bu gazete halkı cehaletten kurtarmak, eğitim ve sosyal faaliyetlerde bulunmak amacıyla etkin olur.

Hasan Bey Zerdabi; eğitimci, yazar ve sosyolog, cemaat adamı olarak da Azerbaycan Türklerine önemli hizmetlerde bulunur (Aküzüm, 1987: 17). Zerdabi gerek düşünceleri gerekse çıkarmış olduğu *Ekinci* gazetesıyla halka özellikle de köylülere seslenir ve bu sesleniş sırasında sade bir dil kullanır.

Hasan Bey Zerdabi, eğitim alanında da çalışmalar yapar. Özellikle Türk evlatlarının kendi dilini öğrenmesini ve mekteplere giderek çağdaş düzeyde ders almasını ister. Bu amaçla piyesler yazan Zerdabi, öğrencilerine Mirza Fethali Ahundaze'nin tiyatrolarını okur. Fakir öğrencilerin barınması için cemiyet kurup zenginlerden bu cemiyet için yardımlar toplar. Zerdabi'nin halkının yanında olması, halkın aydınlanması için çaba harcaması döneminde bazı kesimleri rahatsız eder. Özellikle Zerdabi'nin Osmanlı'yı savunması ve Osmanlı sempatisini olması Çarlık Rusya'yı rahatsız etmekle kalmayıp *Ekinci* gazetesinin Çarlık Hükümeti tarafından kapatılmasına ve Zerdabi'nin Azerbaycan'dan uzaklaştırılmak istenmesine neden olur.

Köylüleri okumaya ve kendi haklarını aramaya teşvik eden Zerdabi, *Ekinci*'den sonra Rusça olarak çıkarılan *Kaspiy* gazetesinde yazmaya başlar ve sesini geniş kitlelere duyurmaya çalışır.

Hasan Bey Zerdabi'nin milletvekili seçilmesiyle topluma yaptığı yatırımlar çoğalır. Okullar ve okulların müfredatı hakkında çalışmalar yapar. Kızların okutulması gerektiğini de düşünen yazar bu uğurda da önemli çaba harcar. Hasan Bey Zerdabi'ye göre millete olan sevgi ve vatanseverlik yapılan işlerle ortaya çıkar. Bu nedenle yaşamı boyunca halk için çalışır ve onların milli kimlik inşasında önemli rol alır. Zaman içinde diğer düşünce adamlarıyla halkın aydınlatmada ve halkın içinde bulundukları koşulları sorgulamasında katkıları olur.

2. 3. 4. Ahmet Ağaoğlu

Büyük düşünce adamı olan Ahmet Ağaoğlu, Azerbaycan yayın hayatına damga vuran isimlerden biridir. Şuşa'da doğan Ağaoğlu, bir dönem Azerbaycan'da Fransızca öğretmenliği yapar. Ali Merdan Topçubaşı gibi Ahmet Ağaoğlu da dönemin önemli gazetecilerindendir. Yazar, Şahtatlı Mehmet Ağa ile ulusal kimliğin oluşması ve halkın aydınlanması amacıyla çalışır. *Hayat* ve *İrşad* gazetelerinde yazarlık yapan Ağaoğlu, “millet ve milliyet” kavramları üzerinde durur ve bu iki kavramın birbirine karıştırılmaması gerektiğini vurgular.

Ağaoğlu'nun düşünceleri Ruslar için tehlike arz eder. Bu yüzden Ahmet Ağaoğlu baskıların artması üzerine 1909 yılında Türkiye'ye gelir ve Türkiye'de yazılarını *Hizmet*, *Sebilürreşad* gibi önemli yayın organlarında yayımlar. Türkiye'de bulunduğu zamanlarda Ağaoğlu, kamuda da çalışır (Şimşir, 2009: 198).

Türk Yurdu isimli dergide yayımlanan “Türk Âlemi I” adında bir makalesinde Türklerle ilgili düşüncelerini belirten Ahmet Ağaoğlu; Türk coğrafyasına Kazan, Kırım, Suriye, Musul, Bağdat, Ege Denizi, Volga ve İdil, Moğolistan, Doğu ve Batı Türkistan başta olmak üzere farklı coğrafyalardaki toprakları da ekler (Asker, 2015: 531).

Ahmet Ağaoğlu, Çarlık Rusya’sında yaşayan halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olduğunu belirtir. Bu toplulukta sadece dini bağın bulunmadığını, aynı zamanda toplumun köken olarak da aynı olduğunu ifade eden yazar; Çarlık Rusya’sındaki Türkleri göz önünde bulundurarak onların Kırım ve Tatar kökenlerinden geldiğini söyler. Bu toplulukların aynı kökenden gelmesine kanıt olarak da konuştukları dili gösteren Ağaoğlu, dilin yanında dini inanışların da aynı olduğunu söylemlerine ekler (Kengerli, 2008: 140). Söz konusu fikirleriyle Ahmet Ağaoğlu hem ortaya attığı teorilerle hem de eserleriyle halkın milli kimlik inşasında önemli rol oynar.

2. 3. 5. Mehmet Emin Resulzade

Azerbaycan’ın Bakü şehrinde doğan Mehmet Emin Resulzade; siyasetçi, düşünür, devlet adamı ve gazetecidir. Mehmet Emin Resulzade, sürdürdüğü faaliyetlerle Azerbaycan halkının ve coğrafyasının kurtuluş mücadelesine önemli katkılar sağlar.

19. yüzyılların başlarında Tiflis merkezli basın-yayın organı olan ve dönemin en önemli gazetelerinden biri sayılan *Şark-ı Rus* adlı gazetede ilk yazısı yayımlanan Resulzade; *Hayat*, *İrşad*, *Füyuzat* gibi önemli dergi ve gazetelerde yazılar kaleme alır. Bu dergi ve gazetelerde milli bilinci uyandırmak için yazan Mehmet Emin Resulzade, oldukça başarılı olur ve *Tekâmül* adlı derginin başyazarlığını da yapar (Kazan, 2016: 33).

Aktif bir edebi ve siyasi hayatı olan yazar, İran İhtilaline de katılır. İran’da çeşitli gazete ve dergilerde düşüncelerini ifade eden yazılar yayımlar. Bir süre sonra Rusların baskısı nedeniyle İstanbul şehrine geçen yazar, İstanbul’da da milliyetçi düşüncelerini dile getirir. İstanbul’da önemli fikir adamlarından Cemaleddin-i Afgani’nin düşüncelerinin tesirine kapılır ve Türkçülük düşüncesini benimser. *Türk Yurdu* dergisinde de yazılar kaleme alır (Kazan, 2016: 33).

Resulzade, İstanbul’da yayımladığı “Azerbaycan Cumhuriyeti” adlı eserinde Azerbaycan’da millet bilincinin gelişmesine “*Azerbaycanlılar milleti itibariyle Türk, dini itibariyle Müslüman, kültürü itibariyle şarklıdırlar.*” ifadesiyle dile getirir (Asker, 2015: 533). Önemli

bir politikacı olan Resulzade, millet bilincini en doğru şekilde anlatmaya çalışır. Milli bağımsızlığın önemini vurgulayarak milli bağımsızlığın Azerbaycan için en doğru yol olduğunu ifade eder.

Eserlerinde dil konusuna da değinen Mehmet Emin Resulzade, dil konusuna oldukça gerçekçi yaklaşır. Dönemindeki edebi dil tartışmalarında Osmanlı Türkçesini savunanlara karşılık Osmanlı Türkçesinin, Arapça ve Farsça tarafından istila edildiğini belirtir. *“Türkiye’de siyasi kapitülasyonların olduğu gibi Türkçede de edebi kapitülasyonlar var.”* diyen Resulzade Türkçenin aslından uzak yabancı diller ile çevrili olduğunu net şekilde ortaya koyar (Balaev, 2009: 35-36). Resulzade’nin dil konusundaki bu ifadesi onun dilde de milli ve halkçı bir kimliğe sahip olduğunu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Rusya’nın siyasi af çıkarmasıyla Bakü’ye dönen Resulzade, Bakü’de milletvekilliği yapar. Türkçülük fikrini siyasi alana da taşıyan yazar Türkçülük düşüncesini bir ideoloji hareketi haline getirmeyi amaçlar ve bu amaç için çaba sarf eder. Çeşitli kongrelerde ve basın-yayın organlarında Türkçülük fikrini ele alan Resulzade, Azerbaycan’ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle tutuklanır. Resulzade’nin düşüncelerinden rahatsız olan Ruslar, onu hapisane yıllarında Moskova’ya davet eder. Resulzade de Moskova’da yaşamayı kabul ederek hayatını orada sürdürür. Hayatı boyunca Türkçülük ve bağımsızlık fikrinden kopmayan Resulzade, 1931 yılından sonra da Azerbaycan’da bağımsızlık fikrini canlı tutmaya çalışır ve çeşitli yayın organlarında Türkçülük düşüncesine dair yazılar yazar.

Siyasi ve edebi faaliyetler yürüten Resulzade, Azerbaycan topraklarında halkı için çalışan ve emek harcayan önemli isimlerin arasında yer alırken verdiği emekler, yıllar içinde karşılığını bulur.

2. 3. 6. Ali Merdan Topçubaşı

Azerbaycan halkının milli bilince ulaşmasını sağlayan, birlik ve beraberlik yolunda önemli adımlar atan bir diğer yazar Ali Merdan Topçubaşı’dır. Kafkas halkını ilgilendiren tüm sorunları gerçeklikle ele alan Ali Merdan Topçubaşı, 1865 yılında doğar. İlk eğitimini Müslüman bir okulda alır ve Petersburg Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesinden mezun olur.

Tiflis’te *Kaspiy* gazetesinde yazan Topçubaşı, çeşitli düşüncelerini bu gazete aracılığıyla topluma iletir. Kendi köşesinde Kafkas ve Rus Müslümanlarını ilgilendiren yazılar yazar

Topçubaşı, dönemin önemli gazetecilerinden sayılan başta Ahmet Ağaoğlu gibi her yönden zengin bir isimle 1905 yılında bir gazete çıkarır. *Hayat* adı verilen bu gazetenin yayın hayatına başlamasına da Ali Bey Hüseyinzade yardımcı olur. Yine dönemin en tanınan gazetecileri arasında yer alan başta Ali Merdan Topçubaşı ile Zeynelabidin Tagiyev'in destek sağladığı ve ayrıcalıklı olduğu bu gazetenin yazar kadrosunda birçok gazeteci yer alır. Bunlar arasında Sabir'in yakın dostu Abbas Sıhhat, Ali Bey Hüseyinzade gibi isimlerin yanında Ebdürrehimbey Hakverdiyev, Hasan Bey Zerdabi; dönemin gazetecileri arasında çıkarılan gazetelere destek veren Ahmet Ağaoğlu, Mehmed Hadi Bey ve ünlü mizah yazarı Mirza Ali Ekber Sabir, Üzeyir Hacıbeyli, S. M. Genizade N. Nerimanov, M. Hacinski, M. E. Şeyhzade gibi dönemin önde gelen aydınları yer alır (Yıldırım, 2013: 149-150).

Azerbaycan matbuatında önemli bir yere sahip olan gazete, Türk dilinde yayın yapan bir basın hayatının yeni başlangıcı olarak kabul edilir ve sonra çıkarılacak olan basın-yayın organlarına ilham olur (Kazan, 2016: 37). Milliyetçi bir çizgide olan *Hayat* gazetesi Rus hükümetini rahatsız ettiği için “zararlı istikameti” olarak görülür ve 325. sayısında kapatılır (Yıldırım, 2013: 150).

Ali Merdan Topçubaşı, uzun yıllar gazetecilik yaparak Kafkas halkının ve Rus Müslümanlarının bağımsızlık mücadelesine ortak olur ve önemli katkılar sağlar. Halkın aydınlanmasında ve milli kimliğin oluşmasında etkili olan aydınların başında gelen yazar halkı için yazar ve onlar için çaba sarf eder.

2. 3. 7. Zeynelabidin Tagiyev

Azerbaycan yerli sermayesinin ilk ismi olan Tagiyev, halka ekonomik yardımlarda bulunur. Ekonomik yardımların yanında milleti kalkındırmak ve aydınlatmak için modern eğitim kurumları açar. Halkın doğru yolda ilerlemesi adına çalışmalar yürütür.

Gazetelerin açılmasında önemli katkıları olan Tagiyev, Bakü'de ilk Türk kız lisesini de açar. Kızların eğitimine önem veren Tagiyev, birçok öğrenciye burs imkânı sağlayarak aydın nesillerin yetişmesine ve maddi imkânı olmayan çocukların okutulmasına destek sağlar. Tagiyev'in burs imkânı sağladığı öğrenciler arasında Azerbaycan'ın önemli aydını Neriman Nerimanov da vardır (Swietochowski, 1988: 81).

Maddi imkânlarını halk için kullanan Tagiyev *Tercüman* gibi birçok gazetenin de çıkarılmasına imkân sağlayarak halkın ilim ve irfan yolunda gitmesini kolaylaştırır. Matbuat

hayatının gelişmesine, öğrencilerin yetişmesine imkân sağlayan Tagiyev, halkın kültürel seviyesinin artmasına, milli bilinci uyandıracak olan aydınların yetişmesine imkân sağlar.

2. 4. Azerbaycan Topraklarında Milli Kimliğin Oluşmasına Katkı Sağlayan Basın-Yayın Organları

19. ve 20. yüzyıl Azerbaycan ve Kafkas Müslümanları için oldukça sıkıntılı bir dönemdir. Bu dönemde Azerbaycan ve Kafkas ülkeleri üzerinde hâkim olan tek devlet Rusya'dır. 20. yüzyıl başlarında meydana gelen "I. Dünya Savaşı" Rusya'yı dalgalandırdığı için savaşın etkileri Azerbaycan topraklarına da yansır. Azerbaycan coğrafyasında yavaş yavaş çalkantılar başlar.

Savaşın başlamasıyla bloklaşmaya giden dünyada ülkeler saflarını belirlerken Ruslar, Almanlara karşı itilaf bloğunun yanında yer alır. Ancak 1905 yıllarında başlayan rejim çalkantıları Rusların uzun yıllar sosyalist hareketlerle mücadele etmesine neden olur. İç karışıklıklar içinde boğuşan Ruslar, himayesi altında bulundurduğu Türk ve Müslüman halkı kontrol etmekte de zorlanır. Himayelerinde bulunan etnik gruplar içlerinde yetişen yeni aydınların da etkisiyle bağımsızlık mücadelesi başlatırlar. Ruslar bu bağımsızlık mücadeleleriyle de uğraşmak zorunda kalır.

1917 yılında Çarlık rejiminin yıkılarak SSCB'nin kurulmasına yol açan "Ekim Devrimi" yaşanırken SSCB hükümetinin başına Lenin geçer. Rejim değişikliği yaşayan Rusya, bölgedeki politik dengeleri değiştirir ve bu bölgeleri alt üst eder. Rusya ve İngiltere arasında yaşanan İran kavgasına dengelerin değişmesi ile Osmanlı Devleti de katılır ve bölge bu devletlerin etkisi ile şekillenmeye başlar.

Azerbaycan'ın da etkileyen bölgedeki siyasi karışıklıklar; bu dönemde Azerbaycan topraklarında milliyetçiler, muhafazakârlar ve sosyalistler arasında mücadelenin başlamasına yol açar. Ancak bu mücadele Azerbaycan'da sadece siyasi alanda kendini göstermez, kültürel gelişmelerde ve sosyal hayatta da etkili olur.

20. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da edebiyattan müziğe ve resme sanat alanında farklı gelişmeler görülür. Bu gelişmeler Azerbaycan matbuatının zengin bir hal almasını sağlarken aydınlar aracılığıyla cehalet ile savaşılr ve halkta milli bir bilinç uyandırılmaya çalışılır. Bu dönemde Azerbaycan Türkleri yapılan her türlü kötü muameleye karşı mücadele başlatır ve bu mücadele "Kaçak Hareketi" olarak adlandırılır. 19. yüzyılda Ruslar halka ağır vergiler

yükler, Türk halkı bu vergileri ödeyemez duruma gelir ve köyden başlayıp kentlere sirayet eden bir hareket meydana getirir. Kısa sürede büyük yankı uyandıran Kaçak Hareketi, Azerbaycan topraklarında ulusal kimliğin oluşmasına yardımcı olan bir başkaldırı olarak bilinir. Bu tarihten sonra 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl Azerbaycan basınında önemli gelişmeler yaşanır. Uzun yıllar Rusların uyguladığı sansürle boğuşan aydınlar; bu sansürden kurtulur kurtulmaz halkı bilinçlendirecek, bağımsızlık fikrini halka ulaştıracak olan basın-yayın organlarını çıkarmaya başlarlar. Bu dönemi kapsayan süreç basının gelişmesi adına tarihi bir öneme sahiptir.

Azerbaycan topraklarında gazetecilik adına ilk atılım Ruslar tarafından gerçekleştirilir. Halkı yakından tanımak ve halkla iyi ilişkiler kurabilmek, halka hükümet kararlarını ve kanunları duyurabilmek amacıyla Tiflis'te *Tiflisskiy Vedomosti (Tiflis Haberleri)* adıyla bir gazete çıkarılır (Akpınar, 1994: 89). Rusça olarak çıkarılan gazetede Azerbaycan ile ilgili çeşitli yazılar da yayımlanır. Azerbaycan Türkçesiyle çıkarılan "*Tatar Ehbarı*" adlı ek de bu gazeteye bağlı olarak çıkarılır. Ancak kısa sürede Ruslar tarafından gazetenin ve ekin yayın hayatına son verilir. Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanan bir diğer gazete ise "*Kafkasın Bu Terefinin Heberi*"dir. Ek olarak çıkarılan bu gazete de kısa sürede kapatılır (Yıldırım, 2013: 148). Azerbaycan harfleriyle basılır. Ancak söz konusu ekler, devlet desteğiyle çıkarılır ve milli özellikler barındırmaz. Bu yüzden Azerbaycan yayın hayatını başlatan gazeteler olarak görülmez.

Rusların basın-yayın hayatındaki sansürlerinden dolayı basın-yayın çalışmalarına ara verilir ve bu yüzden uzun bir süre Azerbaycan Türkçesiyle herhangi bir yayın organı ortaya çıkarılamaz.

Azerbaycan'ın basın hayatındaki en önemli çalışmaları Hasan Bey Zerdabi tarafından gerçekleştirilir. Azerbaycan'ın milli yayın alanındaki öncü ismi olan Zerdabi, 22 Temmuz 1875 tarihinde *Ekinçi* adında bir gazete çıkarır. Azerbaycan milli matbuatında dönüm noktası sayılabilecek olan *Ekinçi* 1875-1877 yılları arasında 56 sayı çıkartılır (Yıldırım, 2013: 148).

Azerbaycan Türkçesiyle çıkarılan gazete Azerbaycan'da milli uyanışın, milli bilincin ve birlik-beraberliğin sağlanması yolunda önemli bir adım olur. *Ekinçi* gazetesi; halkı eğitme ve çeşitli kültür faaliyetlerinde bulunma amacı taşır. Dönemin edebi, sosyal, siyasi ve ekonomik her türlü sorununa halkın kullandığı dille yer verir (Akpınar, 1994: 89).

Zerdabi'nin köylülere değer vermesi, onların hakkını savunması, onları eğitmek istemesi, halkta milli bilincin uyandırılması amacıyla yayınlar yapması, Rus hükümeti tarafından hoş karşılanmaz. Bu yüzden gazete kısa sürede Ruslar tarafından kapatılır.

Ekinci'den sonra *Ziya* gazetesi Türkçe olarak yayımlanan gazeteler arasında yer alır. Yine Celal Ünsizade tarafından 1880 yılında çıkarılan *Ziya-yı Kafkasiyye* gazetesi Tiflis'te önemli çalışmalar yapar. Her iki gazetenin de ortak yanı dini konulara ağırlık vermesi ve Rus sansürünün çizdiği çerçeve etrafında çağdaş İslami hareketin, düşüncelerin Azerbaycan'da yayılmasını sağlamaya çalışmasıdır (Akpınar, 1994: 90).

Ünsizade kardeşler tarafından *Keşkül* dergisi yayımlanan basın organları arasında kendine yer bulur. Dergide diğer edebiyatlara ait eserlere ve bu eserlerin tanıtımına da yer verilir. Dergideki bu etkinlikler Şark edebiyatının tanıtılması yolunda da ilk adımlar olur. Ancak *Keşkül*'ün en önemli yanı siyasi havasıdır. “Millet” kavramı ilk kez 1890 yılında Azerbaycan'da *Keşkül* adlı dergide açıklanır. Siyasi ve kültürel anlamda kullanılan millet kelimesi açıklanırken ulus ve din kelimelerinin birbirinden farklı kelimeler olmasının nedeni üzerinde durulur (Akpınar, 1994: 91). Ancak Rusların uyguladığı sansür nedeniyle dergi kısa sürede kapatılır. Ruslar, 1903 senesine dek artık Azerbaycan Türkçesiyle basın-yayın organları yayımlanmasına onay vermezler (Yıldırım, 2013: 148).

1903 yılına kadar Kafkas topraklarında Rusça, Gürcü ve Ermeni dillerinde yayımlanan birçok basın-yayın organı bulunurken Azerbaycan Türkçesi ile çıkarılan basın-yayın organı sayısı oldukça azdır. 1903 yılında ise *Şark-ı Rus* gazetesi ile Türkçe basın-yayın eserleri çoğalmaya başlar. Uzun yıllar Türkçe yayının çıkarılmaması bu alanda büyük bir özlemin doğmasına neden olur. Bu yüzden *Şark-ı Rus* 'un Türkçe olarak yayımlanması Kafkasya'da heyecanla karşılanan bir gelişmedir. Dönemin önemli gelişmelerine öncülük eden isimlerden olan Mehmedmed Ağa Şahtahtlı'nın katkılarıyla çıkarılan *Şark-ı Rus* adlı bu önemli yayın organında halk dili baskın olarak kullanılır. Bu gazete Kafkas ve Rus Müslümanları arasında hak ve hürriyet, milliyetçilik, ekonomi ve siyaset gibi meselelerde, toplumsal ve kültürel alanlarda yeni fikirlerin yayılmasında aracı olur (Akpınar, 1994: 92).

Gazete ve dergi alanındaki çalışmalar arasında Rusça olarak yayımlanan *Kaspiy* gazetesini de görmek mümkündür. *Kaspiy* gazetesi, 1891-1919 yılları arasında Rusça olarak çıkarılmasına rağmen Azerbaycan'ın milli kimlik inşasında etkili olan Ali Merdan

Topçubaşı Feridun Bey Köçerli, Nerimanov ile Mehmet Emin Resulzade başta olmak üzere dönemin önemli aydınlarını gazetenin yazar kadrosu arasında bulundurulur.

Kafkas ülkelerinde ve Azerbaycan'da basın-yayın alanındaki en büyük atılımlar 1905 yılında Rusların Türkçe yayımları serbest bırakması, basın-yayın alanında uyguladığı sansürü kaldırması ve baskıyı azaltmasıyla gerçekleşir. Birçok yayın bu dönemden sonra faaliyet göstermeye başlar.

Rusların “Hürriyet Manifestosu” nu yayımlamasıyla artan basın-yayın çalışmaları özellikle milli bilincin ortaya çıkmasına katkı sağlarken bu olay Ruslar tarafından büyük bir tehdit olarak görülür, 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra katı bir sansür politikasının yaşanmasına neden olur (Erol, 2006: 56-57).

1905 yılından sonra Azerbaycan matbuat alanında çok sayıda gazete ve dergi çıkarıldığı görülür. Dergi ve gazetelerin çıkarılmasındaki temel amaç göz önünde bulundurulduğunda birçok şair ve yazarın Azerbaycan halkı için uğraş içinde olduğu görülür. Azerbaycan'da basın alanında millileşme hareketlerine rastladığımız 1905 sonrasında halka yenilikleri tanıtmak ve benimsetmek, hürriyet düşüncesine değer verilmesini sağlamak, halkın içinde bulunduğu durumu karikatür ve yazılarla gözler önüne sermek, sosyal ve kültürel dayanışma ortamı sunmak ve halkın her alanda örgütlenmesini sağlamak basın-yayın organlarının ve yazarların en önemli hedefleri arasında gösterilebilir. Azerbaycan topraklarında matbuat alanında başlayan bu hareketlilik ve hedefi, Tanzimat Dönemi'nin hedefleri ile bir tutmak mümkündür. Bu sebeple her iki coğrafyadaki benzer faaliyetlere basın-yayın organlarını da ekleyebiliriz. Hatta başta Rezaizade Mahmud Ekrem ve Abdullah Cevdet olmak üzere birçok önemli Türk yazar Osmanlı coğrafyasından Azerbaycan basın organlarına yazılarını gönderirler.

2.5. Azerbaycan Basımında Etkili Olan Bazı Gazete ve Dergiler

Azerbaycan topraklarında toplumun aydınlanması ve dünyadaki her türlü gelişmeden halkın haberdar olması için birçok yayın organı ortaya çıkar. Sosyo-kültürel ve politik alanlarda çıkarılan gazete ve dergiler, aydınların halka ulaşmasındaki en etkili araç işlevini görür.

2. 5. 1. Hayat

Zeynel Abidin Tagiyev'in maddi destekleriyle çıkarılan *Hayat* gazetesi, 1905-1906 yılları arasında günlük olarak çıkarılan bir gazetedir. Yöneticiliğini Ahmet Ağaoğlu ve Ali Bey

Hüseynzade tarafından yapılan gazete, Azerbaycan yayını için oldukça önemlidir. Yazarları arasında Ali Merdan Topçubaşı ile Zeynelabidin Tagiyev'in destek sağladığı ve ayrıcalıklı olduğu bu gazetenin yazar kadrosunda birçok gazeteci yer alır. Bunlar arasında: Abbas Sıhhat, Ebdürrehimbey Hakverdiyev, Hasan Bey Zerdabi, Ahmet Ağaoğlu gibi önemli gazetecileri görebildiğimiz gibi M. E. Şeyhzade, Mehemed Hadi Bey, Mirza Ali Ekber Sabir, Üzeyir Hacıbeyli, birçok gazetenin yazar kadrosunda olan Neriman Nerimanov ve S. M. Genizade, Ali Bey Hüseynzade, M. Hacinski gibi dönemin önde gelen aydınları da gazetede yer alır (Yıldırım, 2013: 150).

Azerbaycan'ın düşünce hayatına önemli katkıları olan gazetede sosyal ve kültürel alanda yapılan çalışmalara dair düşünceler yer alırken dil alanındaki tartışmalara da değinilir. Halkın aydınlatılmasında önemli bir araç olan gazete yenilikçi anlayışı da savunur ve bu yönde yazılar gazetede yer alır.

2. 5. 2. İrşad

Bakü'nün zenginleri arasında petrol sahiplerinden biri olan Murtaza Muhtarov'un maddi desteğiyle Ahmet Ağaoğlu tarafından çıkarılan gazete, 1905-1908 yıllarında Bakü'de yayımlanır. Günlük olarak çıkarılan *İrşad*, döneminin edebi faaliyetlerinin yürütülmesinde etkin rol alır. Anı zamanda kültürel gelişmelere katkı sağlayan toplumsal ve siyasal her türlü gelişmeyi halkın diliyle ele alan bir gazete olarak geçer (Yıldırım, 2013: 150). Sosyal ve siyasal gelişmelerin yakından takip edildiği gazetede amaç temel problemleri günlük olarak yansıtmaktır.

Gazetede açık, sade bir dil kullanılır. Azerbaycan Türkçesiyle Türkiye Türkçesine ait özelliklerin bir arada bulunduğu gazetede yer alan yazılar, dönemin özelliklerini yansıtır. Bu yüzden gazete; siyasi, sosyal, kültürel ve edebi özellikler bakımından dönemin önemli bir yayın organıdır. Gazete Azerbaycan'ın fikir ve edebiyatı için de önemlidir. *İrşad* gazetesinde dil ve edebiyat konuları tartışılır; siyasi, sosyal ve kültürel problemler ele alınır. Güncel ve toplumsal anlamda yeniliklere öncülük eden gazeteler arasında yer alan gazeteci, Azerbaycan edebiyatı için önemli gelişmeler arasında yer alır. Gerek kullandığı dil gerekse içerik açısından kendisinden sonra basılan birçok gazeteye yardımcı olur.

İrşad gazetesinde dönemin önemli isimleri yazılarını kaleme alır. Sabir'in bu gazetede eserlerini yazması gazetenin toplumsal işlevi olduğunun en önemli göstergesidir. Sabir'in yanında M. S. Ahundov, dönemin önemli dergi ve gazetecileri Mehmet Emin Bey

(Resulzade), Abdullah Sur, Haşim Bey Vezirov, Ömer Faik Numanzade, Celil Memmedguluzade, K. Karayev, Hasan Sabir Ayvazov, Üzeyir Hacıbeyli, A. Y. Talıbzade, S. M. Efendiyev ve M. Hadi gibi isimleri yazar kadrosunda gösterilebilir (Yıldırım, 2013: 150). Yazar kadrosunda çeşitli isimlerin olması bu gazetenin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne seren semboller olarak görülebilir.

Dönemin önemli şair ve yazarlarını gazetenin yazı kadrosunda bulunduran *İrşad*, halkın içinde bulunduğu durumu yansıtmakla yetinmez. Bunun yanında yaşanılacak her türlü olumsuz koşulu ve bu koşullara yönelik çözüm önerilerini içerir. Bu yüzden çıkarılan gazete ve dergiler arasında toplumsal konulara yer verenlerin arasına yazılabileceklerden biridir. *İrşad* gazetesinde günlük olayların tartışılması ve tartışılan bu konularda halkın kullanıldığı dilin tercih edilmesi de gazeteyi diğerlerinin önüne çıkaran önemli etkenler arasında gösterilebilir. Gazete kadrosunda yer alan dönemin en önemli ve etkili gazetecisi Mehmet Emin Resulzade, *İrşad* gazetesinin de etki alanını genişletir.

2. 5. 3. Molla Nasreddin

Azerbaycan basın-yayın hayatının önemli gelişmelerinden biri 1906-1931 yılları arasında Tiflis'te Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Numanzade tarafından çıkarılan *Molla Nasreddin* dergisidir.

Molla Nasreddin, Azerbaycan edebiyatının ilk mizah dergisi olarak kabul edilir. Dergi ismini fıkra alanının ustası olan ünlü mizah adamı “Nasreddin Hoca” dan alır. Halkı ilgilendiren hemen hemen her konu dergide işlenir, toplumun aksayan yönleri hicvedilir ve bu durumlar kara mizah üslubu ile ele alınır.

Dergide dikkat çeken ayrıntılardan biri karikatürlerdir. Ele alınan konular dönemin önemli karikatüristleri tarafından mizah anlayışıyla ele alınır. Helil Musayev, O. İ. Şmerling, Ezim Ezimzade, E. Behzad ve İozef Rotter gibi önemli isimler dergideki karikatürlerin sahibidir (Adıgüzel, 2007: 5).

Molla Nasreddin dergisinin en önemli özelliklerinden biri ele aldığı konular ve bu konulardaki mizahi bakış açısıdır. Dergide toplumsal konular ele alınırken realist bir yaklaşım söz konusudur. Din, İslam coğrafyası, özgürlük, işçi ve çiftçi mücadelesi, kadın ve çocuk eğitimi, cehaletle mücadele, eğitim gibi sosyal konulara ağırlık verilir. Topluma

seslenen ve toplumu ilgilendiren bu konular sade ve anlaşılır bir dille ele alınır ve halkın anlayacağı tarzda ifadeler kullanılır.

Azerbaycan edebiyatına konu, şekil, üslup bakımından önemli yenilikler getiren *Molla Nasreddin* dergisinin ilk sayısında “Sizi Deyip Gelmişem” adlı yazıyı yazan Celil Memmedguluzade *Molla Nasreddin* dergisinin yenilik düşüncesini, toplumu realist şekilde ele alışı bir yazısında açıklar. Söz konusu yazısına “Müslüman Kardeşlerim!” diyerek başlayan Celil Memmedguluzade, okuyucuların dergideki yazıları okuduğunda görünüşte Nasreddin Hoca’ya güldüklerini -ki derginin amacının mizah olduğunu düşünürsek görünüşteki amacın aslında bu olduğu söylenebilir- ama içerikte gülmenin ötesinde daha çok düşünmenin yattığını ifade eder. Çünkü *Molla Nasreddin* dergisi sadece bir mizah dergisi değildir. Dergi toplumun her türlü kültürel ve sosyolojik problemini ele alır. Celil Memmedguluzade de bu yazısında toplumun Nasreddin Hoca’ya değil de kendilerine güldüklerini mizahi bir şekilde anlatır. Bu yazıdan yola çıkan dergi, toplumu realist bir anlayışla ele alır ve topluma içinde bulunduğu vahameti gösterir (Adıgüzel, 2007: 5).

Celil Memmedguluzade; aynı yazısında öz Türkçe ile yazılar yazacağız, diyerek derginin dil ile ilgili tutumunu ortaya koyar. Dergide halkın kullandığı sade ve anlaşılır bir dilin kullanılacağını hatta Türkçe olmayan eserlere dergide yer verilmeyeceğini belirtir.

Türk dünyasının önemli bir dergisi olan *Molla Nasreddin*, bir ekol oluşturur. *Molla Nasreddin* dergisi etrafında toplanan yazarlara bu ekol çerçevesinde “Molla Nasreddinci” adı verilir. Bu ekol, Azerbaycan’dan İran ve Osmanlıya kadar tüm Türk-İslam coğrafyasını ilgilendiren konulara ağırlık vererek yaşanan problemlere çare arar, bu problemleri realist bir anlayışla gözler önünde canlandırır, cehaletle mücadele eder, dini sömürenlere karşı mücadelecı bir tavır takınır, işçi ve çiftçinin emeğinin karşılığını ödemeyenleri sert bir şekilde eleştirir. Hatta çağımızın en büyük sorunları arasında yer alan kadın ve çocuk eğitimi, dergide ele alınan önemli konular arasında gösterilebilir.

Toplumu ilgilendiren konuları ele alışı, Türkçeye önem verışı ve hiciv üslubunu mizahla besleyerek kullanışı *Molla Nasreddin* dergisini oldukça başarılı kılar ve derginin uzun yıllar basımı yapılır. Ancak toplumu ele alırken siyasileri eleştirmesi onun Ruslar tarafından zaman zaman sansüre uğramasına hatta kapatılmasına neden olur.

Dergide hiciv ve mizah üslubuyla öne çıkan isim hiç şüphesiz ki Mirza Elekber Sabir’dir. Sabir’in toplumsal konulardaki hassasiyeti hiciv ve mizahla birleşir. Bu sayede toplumu

realist bir şekilde gözler önüne seren Sabir, *Molla Nasreddin* dergisinin uzun yıllar yayımlanmasına ve edebiyat dünyasında önemli bir yer edinmesine katkı sağlar. Dergide Sabir'den başka Ömer Faik Numanzade, Salman Mümtaz gibi önemli gazeteci ve yazarlar yer alırken bu isimlerin yanı sıra Eli Nazmi, Ebdürrehim Bey Hakverdiyev, Kurbaneli Şerifov ve Bayrameli Abbaszade de dergide yazılarını yazar. *Molla Nasreddin* dergisinin yazı kadrosu oldukça geniştir. Dergide yer alan isimlere Süleyman Melikov, Mirze Eli Möciz Şebüsteri, Hasanbey Zerdabi, Cefer Cabbarlı, Müceyri, Mehemed Eli Sidgi, Abdulla Tefvik Sur, Eligulu Necefzade Kemküsar, Eli Möhzun İrevani'yi de eklemek mümkündür (Yıldırım, 2013: 153).

Tüm bunlar göz önüne alındığında *Molla Nasreddin* dergisinin halkçı ve milli bir anlayışta olduğunu söylemek mümkündür. Gerek benimsediği ilkelerle gerekse ele alınan konularla *Molla Nasreddin* dergisi, Azerbaycan toplumunda milli kimliğin oluşmasına katkı sağlayan önemli bir basın-yayın aracı olur.

2. 5. 4. Füyuzat

Azerbaycan toplumunda milli kimliğin kazanılmasında etkili olan en önemli basın-yayın araçlarından biri *Füyuzat* dergisidir. *Hayat* gazetesi yayın hayatını kısa sürede noktalar ve bu alandaki koltuğu iki ay sonra *Füyuzat* dergisine bırakır. *Füyuzat*, basın-yayın alanında kendine yer bulur. *Füyuzat* dergisi Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in tarafından sağlanan maddi desteklerle çıkarılır. Hüseyinzade Turan'ın yöneticiliğini yaptığı dergi, 1906-1907 yılları arasında yayımlanır. Ali Bey'in görüşlerini ve *Hayat* gazetesinin ilkelerini savunur.

Bir yıl gibi kısa bir süre yayım yapan *Füyuzat*, dil ve toplum konusundaki düşünceleriyle ve bu konulardaki makaleleriyle Rus aydınlarının yakından takip ettiği bir dergi olur. Dergi, Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" düşüncesi etrafında faaliyet gösterir.

Füyuzat, Türk ve dünya edebiyatlarının önemli isimlerine yer veren seçkin bir yayın organıdır. Türk ve Azerbaycan edebiyatlarının güzide ismi Fuzuli, en güzel hamselerin sahibi Nizami, Gülistan mesnevisinin sahibi Sadi; dünya edebiyatında tiyatro denilince akla gelen ilk isimlerden olan W. Shakespeare ve Lord Byron, Alman romantik Schiller ve Rus yazar L. Tolstoy vb. önemli isimlerin çevirilerine bu dergide yer verilir (Uygur, 2007: 56).

Derginin yönetici ismi Ali Bey'in düşünceleri derginin ilkelerini oluşturur. Ali Bey, matbuatın halkın eğitiminde önemli bir işlevi olduğunu düşünür. Ali Bey'e göre matbuat halkın ilerlemesine engel olan her türlü olayın karşısında durmalı, sağlam bir dile ve fikre sahip olmalı, topluma düşüncelerini aktarırken sade ve anlaşılır bir dil kullanmalı, toplumu dilini korumaya davet etmeli, milli lisan şuurunu halka vermeli, milletin öz değerlerine sahip çıkmalıdır (Uygur, 2007: 56-57). Bu ilke ve düşünceler etrafında yayın hayatını sürdüren *Füyuzat* dergisi, milli bilincin oluşmasına önemli ölçüde katkı sağlar.

Dergide kullanılan dil Azerbaycan Türkçesinden çok İstanbul Türkçesine yakındır. Arapça ve Farsça terkipler kullanılır. Dergi yazarlarının seçkin dil anlayışı, toplum tarafından anlaşılıp anlaşılmadığına bakmamaları aslında İstanbul'daki Servet-i Fünun sanatçılarıyla ortak bir anlayışta olduklarını gösterir (Swietochowski, 1988: 88-89). Bu anlayış derginin eleştirilmesine neden olur. Hatta derginin edebi dil anlayışı, dönemin önemli dergisi olan *Molla Nasreddin* dergisinin dil anlayışına oldukça ters olduğu için bu iki derginin yazarları arasında tartışmalar yaşanır.

Kullandıkları dil göz önünde bulundurulduğunda *Füyuzat* dergisinin Arapça ve Farsça tamlama ve kelime gruplarıyla yüklü, zaman zaman süslü bir Osmanlı diliyle yüksek zümreye seslenme amacıyla olduğu ve bu anlayışta yayın yaptığı görülür. Oysa *Molla Nasreddin* dergisi tamamen açık, yalın anlaşılır bir dille ele aldığı eleştiri eserlerini halka aracısız bir şekilde ulaştırır ve bu alanda yayınlarını sürdürür (Uygur, 2007: 57). Bu farklılıklardan dolayı iki dergi arasında önemli bir rekabet yaşanırken Ali Bey, dergiye yapılan eleştiriler karşısında Azerbaycan Türkçesinde gramer sorunları olduğunu söyler ve bu yüzden Azerbaycan Türkçesinin edebi dil için yetersiz olduğunu ifade eder (Uygur, 2007: 59).

Dergi, İsmail Gaspıralı tarafından ortaya atılan “İşte, dilde ve düşüncede birlik” sloganının toplumda kendisine yer bulmasıdır. Dergide Türkçülük, liberalizm, dine bağlılık gibi çeşitli konular ele alınır ve çağdaş dünyaya dâhil olabilmek için Avrupa'nın takip edilmesi gerektiği savunulur.

Dergide Ali Bey (Hüseyinzade) başta olmak üzere Azerbaycan'ın önemli yazarlarından Hasan Bey M. Zerdabi, büyük şair Mirze Ali Ekber Sabir, devrin önemli gazetecilerinden Mehmet Emin Resulzade ve Abdulla Şaik, Sabir'in yakın arkadaşı Abbas Sıhhat ve Mehmed Hadi de yer alır. Derginin etki alanı sadece Azerbaycan ile sınırlı kalmaz.

Bahçesaray şehrinde de dergiye yazılar yazılır. Hasan Sabri Ayvazov Bahçesaray'dan yazılarını gönderir. Kazan semtinden Senetulla İbrahimov yazılarını titizlikle yazar. Akdeniz'in incisi Kıbrıs'tan da Ahmet Raik yazılarını kaleme alır. Belki de derginin en dikkat çekici özelliği İstanbul'dan Azerbaycan'a eserler yazan tarihçi Abdullah Cevdet, şair-i âzâm Abdulhâk Hamid Tarhan ve Galatasaray Mektebinden üstat Recaizade Mahmud Ekrem'in dergiye eserler göndermesi olur (Uygur, 2010: 151).

Genel olarak bakıldığında Sabir'in yaşadığı dönemde Azerbaycan coğrafyasında siyasi, sosyal ve ekonomik alanda önemli gelişmeler yaşanır. Azerbaycan toprakları üzerinde bu dönemde Ruslar ve İranlılar arasında hâkimiyet savaşları yaşanır. Yapılan antlaşmalarla Azerbaycan iki bölüme ayrılır ve iki ülke arasında paylaşılır. Azerbaycan'ın kuzey bölgesi Ruslara; Azerbaycan'ın güneyi de İranlılara bırakılır. Kuzey Azerbaycan toprakları üzerinde Rusların baskısının azalması sonucu önemli çalışmalar yapılırken ekonomi, sosyal ve siyasi alanda büyük gelişmeler yaşanır. Özellikle yeni açılan okullar aracılığıyla yetişen aydınlar Azerbaycan'da yeni fikirlerin yayılmasında etkili olur. Bilhassa bağımsızlık yolunda milli kimlik inşasında gerek eserleri gerekse çıkardıkları basın-yayın organları aracılığıyla halkı bilinçlendirme çabaları içinde olurlar.

Bağımsızlığa kavuşması uzun bir süre alan Azerbaycan Türkleri, tarihte birçok büyük devletin hâkimiyeti altında yaşarlar. Türklerdeki bağımsızlık anlayışının hâkim olduğu bu coğrafyada özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren yetişen aydınlar aracılığıyla milli kimlik inşasına başlanır. Yeni tarz eğitim anlayışıyla yetişen bu aydınlar basın-yayın aracılığıyla milli bilinci uyandırmaya çalışır ve halkı bağımsızlığa ulaştırma amacıyla yaşarlar. Başta Hasan Bey Zerdabi, Ünsizade Kardeşler, Hacı Zeynelabidin Tagiyev, Ahmet Ağaoğlu, Mirza Fethali Ahundzade. Mehmet Emin Resulzade gibi aydınlar halkı aydınlatmada ve halkın milli bilince ulaşmasında önemli adımlar atarlar. Toplumun her alanında, toplumu ilgilendiren, hemen hemen her konuda faaliyet gösteren aydınlar için en büyük amaç halkın milli bilince ulaştırılması olur. Bu hedef doğrultusunda önlerindeki en büyük engel Rus Hükümetinin yaptığı sansür uygulamalarıdır.

Rus hükümetinin uyguladığı sansürle engellenen aydınlar, hiçbir zaman çalışmalarından vazgeçmezler. Ellerindeki kısıtlı imkânlarla rağmen çıkarılan basın-yayın organlarıyla düşüncelerini halka iletirler. Maddi açıdan güç durumda olan aydınlar çıkarmak istedikleri basın-yayın organlarını zengin ve hayırsever iş adamlarının yaptığı desteklerle ayakta tutarlar. Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in de aralarında bulunduğu zengin ve hayırsever iş

adamları birçok okul açar, birçok öğrenciye burs verir ve birçok gazetenin açılmasına aracı olurlar.

Aydınların çabaları ile açılan okullar, çıkarılan basın-yayın araçları halkın milli bilince ulaşması yönünde önemli bir işleve sahiptir. Rusların sansürünü aşan aydınlar, halkın kültür seviyesinin artmasında ve milli kimliğin kazanılmasında etkili olurken ekonomik alanda da toplumun kalkınmasına yardım ederler. Bütün bu sayılan çabalarla Azerbaycan halkının milli kimlik inşasında önemli rol oynayan aydınların halka aşıladığı bağımsızlık fikri 1918 yılında sonuç verir ve Azerbaycan'ın ilk demokratik cumhuriyeti olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin aydınların düşünceleriyle kurulması adına çalışmalar gerçekleştirilir. Kısa sürmesine rağmen milli kimliğin kazanıldığına önemli bir göstergesi olan demokratik cumhuriyet, Sovyetlerin etkisiyle yıkılsa da Azerbaycan halkının bağımsızlığa olan inancını güçlendirir. Bütün bu gelişmeler neticesinde Azerbaycan topraklarında yeni bir anlayış ve yeni bir anlayış ortaya çıkar. Azerbaycan topraklarında 20. yüzyıl ile demokratik yönetim anlayışı, insanları yönetsel anlamda kararlar almaya teşvik eder ve halkın iradesi yönetime yansır. Birçok aydının büyük uğraşlar verdiği bağımsızlık anlayışı zamanla halka sirayet eder ve halk Türk'ün himaye altında yaşamayacağını bir kez daha gösterir.

3. MİRZA ELEKBER SABİR'İN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Azerbaycan edebiyatının milli ve halkçı şairi olan Sabir ile ilgili araştırmalar derinleştirildikçe şairin hayatı hakkında bugüne kadar kaynaklarda yer almamış bilgiler ve eserlerinin fark edilmemiş yeni yönleri ortaya çıkmaktadır. Eserlerindeki bu anlam zenginliği onun sadece Azerbaycan coğrafyasında değil, diğer Türk coğrafyalarında da adını duyurmasını sağlamıştır. Şair, hayatı boyunca farklı şiir anlayışlarını kendi yetenekleriyle harmanlayıp en özgün bir şekilde yüreğinden dizelere dökmüştür. Bu yüzden şairle ilgili farklı değerlendirmeler sunmak ve bunları farklı başlıklar altında toplamak mümkündür.

3. 1. Mirza Ali Ekber Tahirzade Sabir'nin Hayatı

30 Mayıs 1862 tarihinde Azerbaycan'ın Şirvan kentine bağlı olan Şamahı'da dünyaya gelen Sabir'in asıl adı Elekber Tahirzade'dir. Sabir, sabreden; Mirze ise okuma-yazma bilen eğitim görmüş kişilere sevgi ve saygı maksadıyla kullanılan ifadelerdendir (Altaylı, 1994: 873). Mirza Ali Ekber Sabir'in ebeveynleri Hacı Meşhedi Zeynelabidin ve Saltanat Hanım'dır (Ehmedov, 1960: 415-416).

Babası kendisine kalan yüklü miktardaki mirası, gençliğinde savruk bir şekilde tüketir. Çünkü gençlik yıllarında hovarda ve uçarı bir hayat sürer. Ancak zamanla kendi yolunu bulur ve gençliğine oranla daha dervişane bir yaşam sürmeye başlar. Mirası çabuk tüketmesi Hacı Meşhedi Zeynelabidin'in maddi açıdan sıkıntılı günler yaşamasına neden olur. Şamahı'da küçük bir bakkal dükkânı açar ve bu yolla geçimini sürdürmeye çalışır. Gençliğine oranla daha dingin ve daha muhafazakâr bir yaşam sürdüren Hacı Zeynelabidin, oğlu Sabir'in iyi bir din eğitimi almasını ister. Bu yüzden Sabir'i 7-8 yaşlarındayken mahallerindeki dini eğitim kurumu olan "Mollahane"ye verir. Mollahanede dört yıl boyunca eğitim alan Sabir, çok sevdiği şiir okuma ve yazmanın yasak olmasından dolayı mektepte oldukça sıkılır. Bu yüzden mollahanede taşkınlık yapan Sabir, hocasından dayak bile yer (Zamanov, 1962: V).

Mollahane kurallarına göre bir çocuğun yazı yazması ve başka şeyler okuması önce Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmek gerekir. Sabir de bu düzeni bozmaya çalıştığı için hocası onu cezalandırır. Sabir, hocasından aldığı cezayı daha sonra yazdığı bir şiirinde şöyle dile getirir:

*“Tuttum orucu İremezanda
Galdı ki gözlerim gazanda
Molla da döyür yazı yazan da...” (Doğru, 1975: VII)*

Sabir, molla okulunda dört yıl eğitim görür ve 12 yaşına geldiğinde 19. yüzyılda Azerbaycan topraklarının yetiştirdiği en önemli eğitimciler arasında yer alan Seyyid Ezim Şirvani’nin açtığı yeni tarzda eğitim veren “Usul-i Cedit” okuluna yazılır. Bu okulda Farsça ve Türkçe eğitim alan Sabir, Farsçadan tercümeler de yaparak kendini iyice geliştirir. Sabir, Farsçadan ilk olarak Sadi’nin “*Gülistan*” adlı eserinden manzum bir hikâyeyi çevirir.

*“Gördüm neçe deste taze güller,
Bağlanmış idi giyâh ilen ter.
Dedim: Ne olur giyâh-ı nâçiz
Tâ eğleşe gül safında aziz.” (Zamanov, 1962: VI)*

Hocası Seyyid Ezim Şirvani, Sabir’deki ışığı keşfeden ilk isimdir. Sabir’in yazdığı şiirleri gördükten sonra onu yazması için teşvik eder. Bu yüzden Sabir’in yetişmesinde hocası Şirvani’nin katkısı oldukça fazladır. Sabir’in eğitimine önem veren Şirvani, onun yazdığı şiirleri dikkatlice okuyup şiirler hakkında Sabir’e nasihatler verir. Sabir’in yazdığı şiirleri beğenen Şirvani, öğrencisinin başarısını takdir etmek için ona Nizami’nin hamsesini hediye eder (Hacıeva, 1994: 19). Sabir, Nizami’nin hamsesini yanından ayırmaz, ondan çeviriler yapar.

Sabir, Nizami’nin hamsesine oldukça değer verir. Maddi sıkıntılar içinde olduğu dönemlerde bile onu satmaz. Hatta sahafın kendisinden hamseyi istemesi üzerine verdiği cevap Sabir ‘in, hocasının hediyesine ne kadar değer verdiğini açık bir şekilde ortaya koyar. Sabir, sahafın hamseyi istemesi üzerine ona şöyle bir cevap verir: “*Sabir çöreksiz yaşar ama Nizami’siz yaşayamaz.*” (Taşkesenlioğlu, 2013).

Sabir, Seyyid Ezim Şirvani’nin okulunda sadece dini eğitim almaz, ilmi eğitim de görür. Burada klasik edebiyatı yakından tanıma fırsatı bulur. Hocasının da klasik edebiyat tarzında şiirler yazması Sabir’in bu dönemde klasik edebiyata olan ilgisini artırır. Bu yüzden ilk şiirlerinde hocası Şirvani’nin etkileri görülür. Hatta hocasının şiirlerine nazireler de yazar. Hocasının yazdığı:

“Bela-yı eşge düşdün, ey büt-i mehpere, sebr eyle

Günün oldise ger hicran elinden gare, sebr eyle” (Taşkesenlioğlu, 2013: 99)

dizeli eski edebiyat anlayışındaki “Sebr Eyle” şiirine karşılık Sabir de hocasına nazire yazarak şu dizeleri kaleme alır:

“Belayı fegre düştün, razı ol, biçare, sebr eyle!

Üzün oldise ger külfet yanında gare, sebr eyle!” (Doğru, 1975: 248)

Sabir’in ilk döneminde yazdığı şiirler hocasının da etkisiyle klasik tarzda gazel, kaside ve dini manzumelerden ibaret olur (TDE Ansiklopedisi, 1980).

Sabir, Azerbaycan edebiyatının en önemli milli şairlerinden biridir. Yazdığı ilk şiirlerinden itibaren onun Azerbaycan edebiyatında ne kadar önemli bir isim olacağını görmek ve Azerbaycan edebiyatının önemli bir milli şairi olacağını anlamak mümkündür. Yazmış olduğu şu dizelerde Sabir, milli kimliğini açıkça ortaya koyarken Türk olduğunu net bir şekilde anlatır:

“Babam Sünni, nenem Şie, dürek men

Ne Farsam men ne Hindem men, Türek men” (Bayramoğlu, 2003: 24)

Sabir, Usul-i Cedid okulunda iki yıl eğitim alır. Ancak babası, iki yıl sonunda Sabir’i okuldan almaya karar verir. Bakkal dükkânı çalıştıran Hacı Meşhedi Zeynelabidin, oğlu Sabir’in artık kendisine yardım etmesi gerektiğini düşünür. Bu yüzden Sabir’in aldığı eğitimin yeterli olduğunu kanaat eder ve bundan sonra kendisine yardım etmesini ister. Sabir, babasının da isteği üzerine çok sevdiği okulundan 15-16 yaşındayken ayrılmak zorunda kalır. Babasına yardım etmek için bakkal dükkânında çalışmaya başlar. Ancak bakkal dükkânında vakit geçirmek Sabir için oldukça zor olur. Bu yüzden çok sevdiği şiire bakkal dükkânında, boş vakitlerinde devam eder. Ancak Sabir’in babası Hacı Meşhedi Zeynelabidin, oğlunun edebiyatla, şiirle ilgilenmesine oldukça sinirlenir. Oğlunun gizli gizli şiir okuduğunu ve şiir yazdığını gören Zeynelabidin, onun tuttuğu şiir defterini yırtar. Bu olay üzerine Sabir, Şirvan’dan kaçıp gitmek ister ve bu olayı şu dizeleriyle dile getirir:

“Men Helilullah-i esrem, pederim çün Azer,

Sefer ez Babül-i Şirvan konem inşallah.

Gerçi o defter-i eş ‘âr-i merâ pâre numûd,

Vasle bâ tab’-i dur efşân konem inşallah.

Ben asrımın Helilullahı'yım, atam ise Azeridir, İnşallah Şirvan Babül'ünden sefer ederim. Gerçi benim şiir defterimi yırttıysa da ben inci saçan şairlik gücümle onu bir araya inşallah getiririm.” (Zamanov, 1962: 362) diyen Sabir, babasının defterini yırtması üzerine çekip gitmek istediğini belirtir ve bunu açıkça da dile getirir. Kendi sözcüklerini inci tanelerine benzeten şair için şiirlerinin her biri ayrı bir kıymet taşımaktadır. Bu defter yırtılsa da onu tekrar bir araya getirebileceğine olan inancı onun kendi yeteğinin farkındalığını ortaya koyar. Bu olay onu dizelerden koparmak yerine onlara daha fazla sarılmasını sağlar. Şiirsiz bir hayat tahayyül edemeyen şair, bundan sonraki hayatını kendi kararlarıyla şekillendirmeye başlar.

Hacı Meşhedi Zeynelabidin, oğlunun defterini yırttığı için oldukça pişmanlık duyar. Zira oğlunun Şirvan'dan kaçıp gitmek istediğini işitir ve onun şiirler okuyup yazmasına bir daha asla karışmaz. Böylece kendini daha rahat ve özgür hisseden Sabir, edebiyata daha da ilgi duyar ve edebi gelişmeleri yakından takip eder. Hocası Seyyid Ezim Şirvani'nin başkanlık ettiği “Beytüssefa” meclislerine katılmaya başlayan Sabir, bu meclislerde kendini geliştirmeye çalışır (Akpınar, 2008: 345). Kendisine Sabir mahlasını seçer. Bu dönemde hocasının gözetiminde olan Sabir, başarılı şiirler kaleme alır.

21 yaşına kadar babasının yanında çalışan Sabir “Meclis Mektebi”nde okuduğu yıllarda hocasının seyahat ettiği ülkeleri kendisine anlatmasından üzerine buraları oldukça merak eder. Bu yüzden 1884 yılında Şamahı'dan ayrılarak kutsal yerleri ve çeşitli Türk-İslam medeniyetlerini görmek ister ve bu nedenle 1884 yılının ağustos ayında Türk şehirlerini gezme kararı alır ve yola çıkar. Bu gezi esnasında Nişabur, Sebzevar, Horasan, Buhara ve Türklerin en büyük miraslarının yer aldığı Semerkant gibi önemli kültür şehirlerine gider (Akpınar, 2008: 345). 1885 yılında Şamahı'da veba salgını olduğunu duyan Sabir, geziyi yarıda bırakır ve Şamahı'ya geri döner. Ancak 1885-1886 yılında yarım bıraktığı gezi için tekrar yola çıkan Sabir, bu ikinci gezisinde Orta Asya'nın güzel merkezlerinden Aşkabat ve Merv şehirlerini ziyaret eder (Muhtaroglu, 1993: 83). Hemedan eyaleti üzerinden Kerbala'ya geçmek isteyen Sabir babasının vefat haberini alarak ülkesine döner (Akpınar, 2008: 345).

Sabir'in Türk-İslam coğrafyasına yaptığı bu ziyaretler, onun daha sonra yazacağı şiirler için birer alt yapı oluşturur. Bu gezilerinde Türk ve İslam coğrafyasının içinde bulunduğu durumu, buralardaki halkın yaşayış biçimini gözlemler. Türk-İslam coğrafyasını çok iyi gözlemleyen Sabir, yazacağı şiirlerde Türk-İslam coğrafyanın içinde bulunduğu durumu bir

tablo gibi gözler önüne serer. Ali Erol'a göre (2008) Sabir'in Türk-İslam coğrafyasına yaptığı bu ziyaretler ona sanat dünyasında büyük açılımlar kazandırır (Erol, 2008: 101).

Babasının ölümü üzerine genç yaşta ailesinin geçim yükünü omuzlayan Sabir, babasının dükkânını çalıştırır da bu işte pek başarılı olamaz. Bu yüzden dükkânı kapatır ve sabun yapıp satan kardeşinin yanına gider (Hacıyeva, 1994: 19).

Salman Mümtaz bir yazısında, Sabir'in sabunculuk ticareti ile ilgili bir anısına değinir. Şairin, 1893 (Hicri takvime göre 1311) senesinde Aşkabat'a doğru bir yolculuğa çıktığını ve burada Şamahılı Timur Samedov'un kervansarayına yerleştiğini belirtir. Sabir'in bu ziyaretinde ticaret yaptığını anlatan Salman Mümtaz, Sabir'in 1893 yılında kendisine Şamahılı bir ortak bulup Aşkabat ve bulunduğu kervansarayda sabunculuk yaptığını söyler. Ancak Sabir, bu ticarete umduğunu bulamaz. Ortağı tarafından dolandırılır. Saatini ve tek serveti olan halısını satarak Aşkabat'tan Horasan'a gider (Mümtaz, 1986: 434).

Sabir, 1887 yılında Billurnisa Hanım ile bir yuva kurar; bu evlilikten beş yıl içinde sekiz çocuk dünyaya gelir. 1908 yılında bir oğlu olur ve ismini Mehmet Selim koyar. Mehmet Selim ailenin tek erkek evladıdır. Ailesi genişleyen şairin dertleri de büyümeye başlar. 8 kız ve 1 oğluyla geniş bir aileye sahip olan Sabir, sabunculuk yapar. Ancak yine de geçim sıkıntısı yaşar ve hayatını maddi sıkıntılarla mücadele ederek geçirir. Sabir, yaşadığı bu sıkıntılı dönemi “Şirvan'da” adlı şiirinde şöyle dile getirir:

*“Yaşadığca herabe Şirvanda,
Bir sefa görmedim ol viranda
Yaşadığca azaba düştü benim
Mene zindan kesildi öz vetenim
Agibet igtidarımız getdi
Sabir iken tehemmülüm bitdi ...”* (Doğru, 1975: 362)

Sabir, yukarıdaki dizelerde Şirvan'da yaşadıkça rahat yüzü görmediğini, vatanının kendisi için zindan kesildiğini açık bir şekilde ifade eder.

Sabir ve kardeşi, ailesinin geçiminde zorlandıkları için Şamahı şehrinden Meşhed şehrine göç etmeye karar verir. İki kardeş, Meşhed'de Horasanlı Hacı Mecid ile ticaret yapmaya karar verirler ve bir şeker dükkânı açarlar. İşler iki kardeş için yolunda gitmez, bu işte de tutunamazlar ve Şamahı'ya dönüş hazırlıklarına başlarlar. Sabir, geçim sıkıntısı içinde iş

sorunu yaşarken bir de Şamahı'da deprem meydana gelir ve belki de tek mal varlığı olan evini bu depremde kaybederler. Her şeye rağmen hayat mücadelesine eşi ve çocukları için devam eden Sabir, açıkta kalmamak için küçük bir ev yapar. Ailesi ile burada yaşamak zorunda kalır. Hayata tutunmak için büyük bir çaba sarf eden büyük halk şairi, elinde olan en önemli yeteneği ile mücadeleye devam eder. Şiirle hayata tutunan şair için yaşadığı tüm zorluklar şiirlerini oluşturan izlekler arasında yerini alır. Yaşadığı süre boyunca her türlü maddi ve manevi sıkıntıyla boğuşan şair, bu sıkıntılar içinde dahi şiirle ilgisini kesmez. Hayata tutunmak için edebiyatı âdeta bir yaşam dalı olarak görür. O, bu kötü şartlarda bile halkı için yaşayan, kendinden çok toplumu düşünen bir şair olur.

Tarihler 11 Nisan 1908'i gösterdiğinde Bakü'deki valilik bir öğretmenlik sınavı açar. Bu sınavı başarıyla geçen Sabir, Tiflis'te yer alan Maveray-ı Kafkas Hükümetine bağlı Din İşleri İdaresi isimli resmi kurumdan öğretmenlik diplomasını alır ve öğretmenlik yapmaya hak kazanır (Yılmaz, 2012). Böylece bir süre geçimini öğretmenlik üzerinden sürdürür ve kendi ideallerini öğrencilere aktarma şansını yakalar. Sabir öğretmenlik belgesini aldıktan sonra kısa bir süre Şamahı'da yer alan "Uhuwvet" adlı okulda ders verir. Okulda çalıştıktan sonra şair, yakın arkadaşı Abbas Sıhhat ile eğitim kurumu açma düşüncesine kapılır. Ancak bu düşünceye karşı çıkan hükümet, şairin okul açma fikrine onay vermez.

Sabir okul açma düşüncesini bir süre sonra hayata geçirir, okulun adını Ümid Mektebi koyar. Okula kısa sürede 60'a yakın öğrenci toplayan Sabir, fikirlerini öğrencilere aktarma imkânı bulmuş olur. Okulda kendisi ile birlikte 2 öğretmen çalışır. Ancak Ümid Mektebi'ni sadece bir yıl çalıştırabilen Sabir için okul, çocukları eğitmek için kullanılan en etkili araç konumundadır. Okulda hem eğitim faaliyetleri yürütmek hem de sanat alanında etkin çalışmalar yapmak isteyen şair, klasik anlayışta yazdığı şiirlerin ilham kaynağı olan hocası Şirvani'nin eğitim anlayışını burada devam ettirmek ister; gelecek neslin aydın olması için çaba sarf eder. Ancak eğitim anlayışından dolayı döneminde çok büyük zorluklara göğüs germek zorunda kalır. Şiirlerinde de değindiği konular arasında yer alan din adamları, işçi-çiftçi sorunları gibi dönemin en temel problemlerini eğitim anlayışıyla yoğuran şaire Şamahılılar tepki gösterir. Hatta dönemindeki bazı cahil kesim tarafından dışlanmaya kadar giden süreçte Sabir'e "Müslüman değil!" yaftası vurulur, bu damgadan sonra da mektebe öğrenciler gelmemeye başlar. Bunun sonucunda şair, okulunu kapatmak zorunda kalır. Şair, okuldaki eğitim anlayışına yönelik yapılan eleştirilere yazdığı birçok şiirle karşılık verir. Yeni tarz eğitim anlayışını savunan ve öğrencilerine adil bir yaşam hakkını anlatan şair, bu

düşüncelerini aktardığı dizeleriyle büyük tepki toplar. Ancak davasından yine de vazgeçmez. Şairin bu şiirleri arasında yer alan “Şirvanlılar”, kendisine yapılan eleştirilere cevap niteliği taşır.

*“Ehedü billahi elıyyül ezim,
Sahib-i imanem a Şirvanlılar!
Yoh yeni bir dine yeginim benim
Köhne müselmanem a Şirvanlılar” (Doğru, 1975: 375)*

Ümid Mektebi’nden sonra da eğitim anlayışını çocuklara aktarmak isteyen şair Şamahı’dan Bakü’ye gider. Daha sonra dönemin en tanınmış cemiyetlerinden olan “Neşr-i Maarif” cemiyeti tarafından desteklenen Saadet isimli bir okulda dersler vermeye başlar. Acem dilini ve bu dilin kurallarını iyi bilen şair, dil dersleri verdiği bu okulda bir süre çalışır. Şair burada öğretmenlik yaparken aynı zamanda *Molla Nasreddin* dergisinde şiirler yazar. Gerek öğretmenlik gerekse şairlik dönemlerini, halka doğruyu göstermede ve halkını her alanda bilinçlendirmede en verimli şekilde kullanır.

Sabir, Şamahı’dan sonra Bakü’ye yerleşir. Uzun yıllar sefalet çektiğinden Sabir ve eşinin sadece iki kızı ve oğlu sağ kalır. Hayat mücadelesi içinde hem kaderle hem de dönemindeki köhne zihniyetle kavga eden Sabir, Bakü’de yayın hayatına iki farklı gazetede (*Hakikat* gazetesi ile *Güneş*’te) çalışır. Bu gazetelerde çalışmasıyla nefes almaya çalışan şairin yaşadığı zorluklara bir de hastalık eklenir. Kalp ve böbrek hastalığıyla boğuşan şair, 1910 yılında karaciğer hastalığına yakalanır. Hastalık, hayatını idame ettirmekte zorluğa yol açsa da şair bu şartlar altında bile yazmaya devam eder. Hastalığına dair aşağıdaki dizeleri kaleme alır.

*“Ariz-i gamlar elinden yüreyim şişmiş idi
Zannederdim edecektir ona çare ciğerim.
Bahtı menhusuma bak, men bu temennada iken
Başladı şişmeğe imdi yüzü kare ciğerim” (Doğru, 1975: IX)*

Yaşadığı bu zorlu süreçte yakın arkadaşı olan Abbas Sıhhat, Sabir’e hem maddi hem de manevi anlamda her türlü desteği sağlar. Şairin hastalığını öğrenen *Molla Nasreddin* dergisinin başyazarı ve aynı zamanda en önemli isimlerinden olan Celil Memmedguluzade, hastalığına çare bulmak amacıyla Sabir’i Tiflis’e davet eder. Hastalığına tedavi amaçlı olan bu davete Sabir karşılıksız kalmaz ve Tiflis’e tedavi olmaya gider. Doktorlar, hastalığının

ileri düzeyde olduğunu ve ameliyat olması gerektiğini Sabir’e iletir. Ancak Sabir, buna yanaşmaz ve Şamahı şehrine dönme kararı alır. Hastalığı ciddi derecede ilerleyen Sabir, bu aşamada bile mizahını elinden bırakmaz ve aşağıdaki dizeleri kaleme alır.

“İsterem ölmeği men, leyk kaçır benden ecel

Gör ne bedbahtam, ecelden de gerek naz çekem!” (Doğru, 1975: HI)

Celil Memmedguluzade’nin eşi Hamide Memmedguluzade, Sabir’i Tiflis’te misafir ettiklerine dair bir hatırasını tüm içtenliğiyle anlatırken Sabir’e dair izlenimlerine de bu hatırasında yer verir (Taşkesenlioğlu, 2013: 107).

Tiflis’te yaşamlarını sürdükleri 1911 yılında büyük şair Sabir’in hastalandığını duyduklarını söyleyen Hamide Hanım, eşi Celil Memmedguluzade’nin Sabir’i Tiflis’e davet ettiğini söyler. Bu davete icap eden Sabir’i gördüklerine dair memnuniyetini dile getiren Hamide Hanım, anısında Sabir’in tüm hastalığına rağmen hoşsohbet ve neşeli tavrını sürdürdüğünü ifade ederken kendilerinin de Sabir’e karşı misafirperverliği esirgemediklerini hatta tedavisi için ellerinden geleni yaptıklarını anlatır. Şiirlerindeki mizahı günlük hayatına da yansıtan Sabir, çevresindekilerce sevilen bir karakterdir. Bu nedenle Hamide Hanım, Sabir’den bahsederken onun güler yüzle etrafındakilere baktığını, sohbet sırasında da konuşmalarını şiirleriyle süslediğini ifade eder.

Hamide Hanım, Sabir’i anlatırken onun hastalığına konulan teşhisten de bahseder. Muayene sırasında böbreklerinde sorun olduğu anlaşılınca Sabir’in ameliyat olmasına karar verildiğini ifade eder. Hatta bu teşhis sonucunda verilen ameliyat kararına Sabir’in karşı çıktığını ve bu kararı kabul etmediğini anlatır. Ameliyat kararını kabul etmemesinin nedenini tam olarak bilmediğini ifade eden Hamide Hanım, Sabir’in Tiflis’te iki ay durup geri döndüğünü söyler (Memmedguluzade, 2002).

Hamide Memmedguluzade’nin hatırasından da anlaşılacağı üzere Sabir, hasta olmasına rağmen güler yüzünü insanlardan esirgemez, hoşsohbetini paylaşmaya devam eder. Toplumsal konuları mizahla bileştirdiği yayın organı olan *Molla Nasreddin* dergisinin bir sayısında Sabir için kampanya düzenlenir. Sabir’e destek için maddi yardım amaçlı olan bu kampanyaya katılım yüksek olur ve paralar toplanır. Kampanya kapsamında toplanan paralar, Sabir’e gönderilir. Hastalığı sırasında onu yalnız bırakmayan derginin şairin hayatında iz bıraktığını, yazdığı şiir külliyyatından anlamak mümkündür.

Sabir hastalığını kaldıramayacak duruma geldiğinde doktorların ona söylediği ameliyatı olmayı kabul etmek zorunda kalır ve Bakü'ye gider. Ancak bu kararda beklenmedik bir durum oluşur. Doktorlar, ameliyat için geç kalındığını ve artık hastalığının herhangi bir çaresinin bulunmadığını Sabir'e iletirler. Bu nedenle Sabir, doğduğu ve yaşadığı hatta büyük sorunlar yaşadığı Şamahı şehrine karamsarlık içinde ve hastalığı daha da ilerlemiş bir şekilde dönüş yapar.

Mirza Ali Ekber Sabir için yardım kampanyaları düzenlenmeye devam eder. Ancak bu sefer Sabir kampanya tekliflerini geri çevirir. Hatta bu teklifler üzerine hayatının büyük bir bölümünde toplumu aydınlattığını, bu yönde şiirler yazdığını söyleyen şair; halkı için yazmaya devam etmek istediğini ancak ömrünün buna yetmediğini üzüntülü bir şekilde ifade ederek hayat gayesinin halkı bilinçlendirmek olduğunu ve ömrü olsa yine bu amaçla şiirlerini yazacağını söyler. Sabir'in aslında ölümden yana bir çekincesi olmaz. Onun asıl korkusu şiirlerinin kaybolmasıdır. Şiirlerinin bir araya getirilmesi en büyük hayali ve vasiyetidir. Buna dair en güzel anısı Seyd Hüseyin tarafından anlatılır.

Seyd Hüseyin, üstat olarak adlandırdığı Sabir'i görmeye gittiğinde onun elem içinde olduğunu ve düşüncelere daldığını fark eder. Bu ahvalinin nedeninin sorduğunda ise Sabir, Seyd Hüseyne'e içinde bulunduğu durumu anlatırken geçmişte Seyit Ezim ile yaşadığı bir anısından bahseder. Seyit Ezim son zamanlarını geçirdiği bir günde Sabir ile yaptığı sohbette kendisi için en üzücü durumun ve hezeyanın, hayatı boyunca ele aldığı şiir ve yazılarının sonunun ne olacağının bilememesi olduğunu söyler. Mirza Ali Ekber Sabir, anısından bahsettikten sonra yazdığı şiirlerinin başına geçer ve sözlerine devam eder. Şairin hocasının yaşadığı üzüntüyü kendisi de yaşamaktadır. Seyit Ezim'le aynı ıstırap içinde olduğunu, korkusunun ecelden ya da Azrail'den olmadığını ifade ederken hüzünlenir. Kendisinin de şiirleri maddi imkânsızlıklardan dolayı kitap haline getirilemez. Sabir de şiirlerini kitaplaştıramadığı ve bunu göremediği için son derece huzursuzdur. Hatta bu huzursuzluğunu kitaplarını göremeden öleceğini söyleyerek anlatır (Zamanov: 1973: 216). Büyük şair, hasta yatağındaki son günlerinde düşünceli ve kederli olmasını şiirlerinin kitaplaştırılmamasına bağlar.

Mirza Ali Ekber Sabir, 25 Temmuz 1911 yılında, ardında sayısız şiir ve yazı bırakarak vefat eder. Yaşadığı dönemde değeri pek bilinmeyen ve günümüzde hala daha yeterince aydınlatılmamış yönleri olan şair, edebiyat dünyasına adını kazıyarak ölümsüzleşen nice şairden biridir. Nitekim yakın arkadaşı Abbas Sıhhat; Mirza Ali Ekber Sabir'in şiirlerinden

bahsederken onların topluma önemli derece hizmet ettiğini, inkılapların yolunu açtığını ve ordu gibi bir işlev gördüğünü ifade eder.

Edebiyat dünyası büyük bir derya olarak nitelendirilebilecek bir şairi kaybetmiş olsa da yapılan çalışmalar ve araştırmalarla bu sonsuz derya hala keşfedilemeye çalışılmaktadır.

3. 2. Edebi Hayatı

Mirza Ali Ekber Sabir, yaşamı boyunca birçok zorluk yaşar ancak edebiyattan hiçbir zaman ayrı kalmaz. Onun sanat anlayışını etkileyecek olan yakın arkadaşı Abbas Sıhhat, Şamahı'ya dönünce Sabir'e yardımcı olur. Sabir edebiyat anlayışını bu dönemde geliştirir. Edebiyat tartışmalarının yaşandığı dönemde kendi şiir anlayışının yanında İran ve Avrupa şiirlerini de bu anlayışa ekler. Böylece farklı şiir anlatılarını harmanlayan şair yeni tarz şiirlerini kaleme almaya başlar. Abbas Sıhhat aracılığıyla Feridun Bey Köçerli ve Muhammed Terrah ile tanışan Sabir'in onlarla yaptığı edebiyat konuşmaları ve mektuplaşmalar kendi sanat anlayışı üzerinde etkili olur. Yenilikçi şairler ile tanışan Sabir'in onlarla yaptığı edebiyat faaliyetleri onun sosyal ve edebi hayata olan bakışını da değiştirir (Bayramoğlu, 2003: 31). Biçim ve içerikte yenilikler arayan Sabir için tanıştığı şairler, edebiyat anlayışının gelişmesine önemli katkılar sağlar.

Feridun Bey Köçerli'nin tavsiyesi üzerine Sabir, klasik şiirden uzaklaşarak yenilikçi anlayışla realizme yönelir (Akpınar, 2008: 345-346). Özellikle Azerbaycan'ın ilk Türkçe gazetesi olan *Şark-ı Rus* 'un yayımlanması onun yenilikçi bir şair olmasına katkı sağlar. Bu gazetede Sabir'in ilk sosyal konulu şiiri olan "*Afitabi Sühen*" yayımlanır.

*"Şükrillah ki afitab-ı sühen
Serg-i me'naden oldu çöhrenüma
Çıhdı bir gün ki tel'etinden ede
Meşrigü megrib ehli kesbi ziya.
Oldu bir nur sateü lame,
Ola rövşen bu nur ile dünya.
O ki dergâhi hegge iller ile
Gece gündüz ederdik istid'a
Ehsenülvech ile müyesser olub,
Şükr kim şamil oldu lütfi Huda.
İsticabet tapıb dualarımız,*

*Şehri Tiflisde olub berpa
Bir gazethane kim metalibine,
Her memalikde müşteri peyda
‘Şerg-Rus’ ile intihab tapıb
Tâ vere gün kibi cehane ziya.
‘Şerg-Rus’un yegâne mümtazı
Behri elmü edeb Mehemmed Ağa.*

...

*Gıl dualar ki ‘Şerg-i Rus’ umuzun
Tel’etinden olar cahan beyza” (Doğru, 1975: 341-342)*

Türkçe konusuna önem veren Sabir, *Şark-ı Rus* gazetesinin Türkçe yayımlar yapmasını sevinç içinde karşılar. 19. yüzyılda şiir hayatına eski anlayışla başlayan Sabir’in eski edebiyata bakışı 20. yüzyıla gelindiğinde değişmeye başlar. Çünkü bu dönemde edebiyat alanında önemli isimler ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu isimler, eski edebiyat anlayışına karşı yenilikçi tavırlar sergilemeye başlar. Bu dönemde şiirler yazan Abbas Sıhhat, Muhammed Terrah, Feridun Bey Köçerli ve Mirza Fethali Ahunzade gibi yenilikçi aydınlar; yeni şiirin nasıl olması gerektiği konusunda fikirler ortaya atar. Bu fikirler, Sabir’in topluma ve şiire karşı tavrını değiştirir. Sabir artık yenilik fikrini, şiirlerinin ortasına yerleştirir. Türkçe konusunda tartışmaların ortaya çıktığı dönemde Azerbaycan edebiyatının ilk Türkçe gazetesi 1903 yılında çıkarılır. *Şark-ı Rus* gazetesi Sabir’in dil konusunda hassasiyet sergilemesine ve halkçı tavrının geniş kitlelere ulaşmasına yardımcı olur. Dil hassasiyeti ile başlayan yeni dönem şairin şiirlerine de sirayet eder. Gazetenin ilk basımında Sabir’in bir şiiri yer alır. Eser, şairin yenilikçi çerçevede ele aldığı toplumsal konulu ilk şiiri sayılır. “Afitab-ı Sühen” de yer alan aşağıdaki mısralar Sabir’in Türk diline gösterdiği özeni ve verdiği değeri yansıtır.

*“Şükrillah ki afıtab-ı sühen
Şerg-i me’naden oldu çöhrenüma*

...

*Gıl dualar ki ‘Şerg-i Rus’ umuzun
Tel’etinden olar cahan beyza” (Doğru, 1975: 341-342)*

Yukarıda yer alan dizelerde şair, Türk dilinde yayımlar yapılmasının halkı doğruya ulaştırmada önemli bir adım olduğunu ifade ederken bilgiye ulaşmak ona göre artık kolaydır.

Sabir'in toplumsal konularda kaleme aldığı onlarca şiirinde ön plana çıkan en temel konulardan biri dil problemidir, Türkçeye değer veren şair; Türkçeyi öz değerlerle yoğurur ve bu anlayışla topluma kulak verdiğini okuyucuya gösterir. Türk toplumunu oldukça yakından tanıma şansını yakalayan ve bu şansını yaptığı gözlemlerle süsleyen şair, birçok Türk şehrini gezer; mollaları, hürriyet fikrini, eğitim-öğretimi, çocuk ve kadın sorunlarını, okul ve medreseleri konu alan toplumsal birçok şiir yazar. Bu şiirlerin ortaya çıkmasında Sabir'e yardım eden unsurun gözlem olduğunu tespit etmek mümkündür. Şair, şiirlerinde geniş olarak yer verdiği gözlem ve deneyimlerini duygularıyla bir araya getirir ve mizah unsurunu ustaca kullanır. Sabir, şiirlerinde romantik ve realist öğeleri bir araya getirirken kara mizah ve hicvi eserlerinde en doğal şekilde kullanarak benzer izlekler oluşturur.

Nasreddin Hoca'nın mizah zekâsını kullanan şair, şiirlerinde hicivden de yararlanarak dönemine farklı bir soluk getirir. Sabir'in mizah anlayışını birleştirdiği konular arasında olan toplumsal öğeler, döneminde kimsenin yazmaya bile yanaşamadığı konulardır. Bu konular arasında cehalet, fakirlik ve hürriyet en yaygın olanlardır. Sabir, toplumun içinde bulunduğu duruma adeta isyan eder. O, halkının gaflet uykusundan uyanmasını ister. Adını unutulmazlar kervanına yazdıracağı şiirlerle edebiyat dünyasına adım atan şairin hayata bakışını en güzel şekilde yansıtan eseri "Beynelmilel"dir. Toplumsal konularda yazdığı ilk şiirlerinden olan "Beynelmilel"de şair dünya barışını ele alır, Müslüman-Ermeni vatandaşlarına gür bir sesle seslenir. İki milletin asırlardır kardeş bir biçimde yaşadığını söyler ve bazı kendini bilmez çıkarıcı güçler yüzünden asırlardır kardeş olan iki farklı halkın arasının bozulmasını istemez. Duygu yüklü dizleriyle bu düşüncesini ortaya döker. Azerbaycan ve Ermeni halklarının ele alındığı şiirinde dünya barışından yana tavır aldığını net bir şekilde ortaya koyan Sabir, bu şiirini *Hayat* gazetesinde yayımlar. Dizelerinin arasına serpiştirdiği zekâ ürünü olan mizahla toplumu bilinçlendirmek ve gaflet uykusundan uyandırıp ayıltmak ister.

*"İki yoldaş, iki gonşu bir vetende hemdiyar,
Esrlerle ömr edib sülh içre bulmuşken gerar
Fitne-i iblis-i mel'un oldu nagâh aşikâr"* (Doğru, 1975: 343)

Bu dizelerle Müslüman ve Ermeni vatandaşlarına seslenen Sabir, bu iki halk arasında hiçbir sorun yokken başka ülkeler tarafından aralarına fitne sokulduğunu ve asırlardır kardeş gibi yaşarken artık birbirine zarar verecek duruma geldiklerini, bunun bir çaresi olması gerektiğini belirtir. Hoşgörü ile sorunun çözüme kavuşacağını ifade eder.

Yeni edebiyat anlayışı içinde sosyal konu ve eleştirilere yönelen Sabir, içinde bulunduğu yaşam koşulları ve maddi imkânsızlıklardan dolayı şiirlerini herhangi bir mecmuada ve gazete yayımlatamaz. Bundan sebep gerek şair için gerekse Azerbaycan edebiyatı için 1906 senesi değişimin başladığı bir dönemi aralayan kapı görevindedir. Çünkü söz konusu dönemde Sabir'in toplumsal şiirlerini kaleme aldığı ve mizahını hicivle besleme şansını yakaladığı *Molla Nasreddin* dergisi yayım hayatına merhaba der. Molla Nasreddin'de dönemin bütün toplumsal ve ekonomik problemleri ile politikadaki tüm sorunlar mizahi bir anlayışla ele alınır ve özellikle Sabir tarafından bu sorunlar eleştirilir. Türk coğrafyasında yer alan sorunlar Kafkas Bölgesi ile sınırlı tutulmayıp Türkiye ve Türk hakları da ele alınarak Türklerin yaşadığı temel problemler gün yüzüne çıkarılır. Ziya Gökalp ve Mehmet Emin'in gür sesle savunduğu Türkçülük ve Turancılık fikrini hatırlatan dergideki bu tutum aslında Türklerin yaşadığı problemlerin ortak olduğunu gösterir. İçinde bulunulan durumun en temel nedeni aslında cahilliktir. Dergide mizah ve hiciv düşüncesini bir araya getirdiği “cahillik” ve “cahilliğe karşı savaş” düşüncesi ile tüm sorunlar eleştirilir.

Topluma yönelik konuları kimseden çekinmeden dile getiren dergi, politik ve kültürel olayların da gelişim seyrini değiştiren yazıları bünyesinde bulundurur. Kimi zaman gündem değiştiren karikatürleri kimi zaman da gündem belirleyen alaycı yaklaşımlarıyla nam salan dergi Azerbaycan ve diğer Türk topraklarında halkın bilinçlenmesini sağlayan bir okuldur, demek doğru olacaktır. Bu okulda birbiriyle münasebet içinde olan, edebiyat tartışmalarına ilişkin görüşlerini dergide belirten tanınmış birçok yazar vardır. Bu yazarlar, Türk dili üzerine yazılar kaleme alarak milliyetçilik üzerine düşüncelerini ortaya atar. Dönem gereği dilde yabancı etkilerin fazla olması, Türkçe için bir handıktır. Ulus bilinci için dil ortaklığının olması şartı, Azerbaycan'ın yeni aydınları için önemli bir husustur. Halkın yazılanları anlaması ve uygulaması için birçok yazar, dergide sade ve anlaşılır bir üslup kullanır. Alay ve eleştirinin bir araya getirildiği dergide, halkın aydınlatılması adına çalışmalar yapılır. Başta Sabir olmak üzere derginin birçok yazar için önemli olduğunu ifade etmek gerekir.

3. 3. Sabir'in Toplumcu Şiirlerinin Gelişiminde Molla Nasreddin Dergisinin Önemi

Tiflis'te yayın hayatına başlayan *Molla Nasreddin* dergisi Azerbaycan edebiyatında önemli gelişmelerin yaşanmasında etkili olur. Yenilikçi edebiyat tartışmalarının başladığı dönemde eski edebiyat anlayışına karşıt bir kimliğe bürünen dergi, yeni bir anlayışın doğmasına hatta bu anlayışın edebiyata yerleşmesine katkıda bulunur. Birçok aydının özgürce yazma

imkânını elde etmesine yardımcı olan bu dergi, belirli bir bölgede varlığını sürdürmez, etkisi Türk coğrafyasında hâkim olur. Celil Memmedguluzade'nin yenilikçi anlayışla çıkardığı dergi, özellikle dil alanında da birçok yenilik yapar. Halkçı ve milli anlayışı cesur bir şekilde savunan dergi, bünyesinde yenilikçi ve milli birçok şairi bulundurur. Bu şairlerin her biri elbette değerlidir. Ama en değerlileri arasında Sabir'i göstermek gerekir.

Şiir hayatına bireysel konularla başlayan Mirza Ali Ekber Sabir, uzun bir süre eski şiir geleneğinde şiirlerini yazar. 12 yaşındayken girdiği mollahanede tanıştığı Seyid Azim Şirvani'nin, Sabir'in ilk şiirlerine etkisi yadsınamayacak kadar fazla olur. Hatta ilk şiirlerini bizzat hocasına okutturan Sabir için hayatında dönüm noktası olarak Seyid Azim Şirvani'yi göstermek mümkün olacaktır. Ancak hayatının asıl dönüm noktası Azerbaycan'da bazı şairlerin başlattığı (Mirza Fethali Ahunzade, Abbas Zamanov, Cafer Topcubaşı vb.) yenileşme hareketi olur. Bu yenilikçi tartışmalara kayıtsız kalamayan Sabir için hayatının ikinci dönemi tamamen toplumsal konulara eğilim şeklinde gerçekleşir.

Toplumcu yönünün açığa çıkmasına neden olan ilk gelişme *Şark-ı Rus* gazetesinin çıkarılması olur. Burada yayımladığı yenilikçi ve toplumcu ilk şiiri *Afitab-ı Sühen*'dir. Sabir bu şiirinde artık şiirin ve edebiyatın yenileştiğini ve bu yeni edebiyatta Türkçeye daha çok ağırlık verilmesi gerektiğini vurgularken milliyetçi kimliğini açığa çıkartır. Sabir'in bu toplumsal özellikler gösteren ilk şiirinde sadece milliyetçilik açısından değil aynı zamanda döneminde kendini aydın zanneden ve Arapça-Farsça kelimeleri kullanmayı marifet bilenlere yönelik gerçekleştirdiği toplumsal mizah anlayışı da açığa çıkar. Hatta Sabir için toplumsal mizah eleştiri ile birleştiğinde şairin en güzel sesi açığa çıkar. İşte bu sesi açığa çıkaran gelişme de *Molla Nasreddin* dergisinin çıkarılması olur. Dergi, dil bilincinin gelişmesi ve kültürel birikimin aktarılması adına önemli bir yere sahiptir. Adından yola çıkarak mizah anlayışını bir işlev olarak benimseyen dergi Sabir'in hayatı için de önemli bir role sahiptir.

3. 4. Molla Nasreddin Dergisi ile Sabir'in Edebi Kişiliği Arasındaki İlişki

Molla Nasreddin dergisinin en etkili isimlerinden olan Sabir, edebi yaşantısına eski şiir anlayışı ile başlar. Divan şiirinin en yaygın nazım biçimlerinden olan gazel ve kaside türlerini tercih eden şair, bu anlayışını uzun süre devam ettirir. Döneminde yaşanan şiir tartışmalarına kulak tıkamayan şair, eski şiir anlayışının üstüne toplumsal konuları da ekler. Sabir'i edebiyat dünyasında baş tacı yapacak olan bu gelişme sonunda toplumsal konularını

mizah ve hicivle birleştirmesi onu şahlandıran bir başka gelişme olarak kabul edilir. Eserlerine getirdiği eleştirel yaklaşımı, yeni bir tarz olarak kabul eder. Türk edebiyatında, İşlamiyet ncesi gelenekle başlayan taşlama anlayışı sonraki dönemlerde kendine farklı isimlerle yer bulur. Sabir bunlardan biri olan hiciv kavramına Azerbaycan edebiyatında öncülük eden en önemli isimdir.

Mirza Ali Ekber Sabir'in edebi hayatını şekillendiren en önemli gelişme *Molla Nasreddin* dergisinin çıkarılması olur. 1906 yılında elik Memmedguluzade önderliğinde çıkarılan dergiye diğer aydınlr da katkı sağlar. *Molla Nasreddin* dergisi döneminde birçok aydının en zgr ve en rahat bir şekilde eserlerini ortaya koyacağı dergi olur. Sosyal, siyasi ve toplumsal olmak üzere neredeyse dönemin her sorunu yazılara dökme imkânı veren dergi, yazarlar için ferah bir nefes alanı oluşturur. Bir hiciv ve mizah dergisi olan dergi halkın yaşadığı tüm engellere yer vererek halkın önünü tıkayan başta cehalet, din adamları, zenginler gibi durum ve sınıflara karşı kılıcını çeker; korkusuz bir şekilde bu konuları karikatürlerle ele alır. Derginin toplumu ilgilendiren sorunları korkusuzca ele alması ve bu sorunlara çözüm yolları araması, bu zamana kadar çıkarılan birçok dergiden farkını ortaya koymakla kalmayıp derginin halkın sorunlara karşı duyarlı olmasında ve bilinçlenmesinde nc olduğunu söylemek gerekir. Derginin temel amacı göz önünde bulundurulduğunda dergideki şair ve yazar kadrosunun kullandığı dili tespit etmek zor değildir. Dergide, toplumun bilinçlenmesi amacıyla günlük yaşamda kullanılan dil tercih edilir.

Yayın hayatını 25 yıl gibi uzun bir dönem sürdüren *Molla Nasreddin* dergisi bu süre içerisinde toplamda 748 sayı yayımlanır. Derginin kurucusu ve başyazarlarından Celil Memmedguluzade nclğnde Tiflis merkez olmak üzere Bakü'de ve Tebriz'de derginin farklı basımları vardır. Dergi; Tebriz'de 8, Bakü'de 400 ve Tiflis'te 340 adet olmak üzere 25 yılda sayısı 748'i bulur.

Celil Memmedguluzade'nin yanı sıra dergide ön plana çıkan yazar kadrosundaki bazı isimler şöyledir: Derginin mizah alanındaki önemli isimi Mirza Elekber Sabir başta olmak üzere dergiye ağlar ötesine taşıyan derginin yenilikçi isimlerinden Feridunbey Köçerli, Neriman Nerimanov, devrin önemli karikatüristleri arasında yer alan Smerling, önemli gazeteciler arasında gösterilen Eli Nezmi, Abdulla Tevfik Sur, gazeteci-yazar Hasan Bey Zerdabi, devrin önemli çizerleri arasına yer alan Ezim Ezimzade, Üzeyir Hacıbeyov, Ömer Faig Nemanzade, Eliheyder Garayev, Ömer Faik Nemanzade, Gezenfer Musabeyov, Ömer Faig

Ne'manzade, Mirza Ali Ekber Sabir'in yakın arkadaşlarımdan Salman Mümtaz, Eyneli Sultanov Abdulla Şaig, Yusuf Vezir Çemenzeminli (Mirehmodov, 1980)...

Toplumun aksayan yönlerini mizah yoluyla ele almak ve bunları ortaya çıkarmak derginin yayın hayatı boyunca belirlediği en önemli özelliği hatta yayın ilkesi olur. Dergide topluma hitap edebilmek için sade ve anlaşılır bir dil kullanılır. Dili milli ve edebî bir dil haline getirmek derginin en önemli amacı olur. Celil Memmedguluzade'ye göre Azerbaycan topraklarında oluşan edebî dilin toplumun konuşma dili olması gerekir. Çünkü topluma verilmek istenen mesajların açık olması gerekir. Bu yüzden Arapça, Farsça gibi cümlelerden kaçınılması elzemdir. Şayet halkın konuştuğu dille eserler kaleme alınmazsa halka ulaşması istenen mesajlar yerine gitmez ki bu da ancak günlük dil yani halkın dili ile olur. Zira bu görüşler Türk edebiyatında Milli Edebiyat Dönemi'nde yer alan bir makaleyi hatırlatır. Mirza Celil bu düşünceleri aslında Ömer Seyfettin başta olmak üzere Türkçülük akımını sistemleştiren Ziya Gökalp ve önemli dil tartışmaları yapan Ali Canip Yöntem tarafından 1911 yılında Yunanistan'ın Selanik şehrinde çıkarılan *Genç Kalemler* adlı dergide yayımlanan bir makalede çok net şekilde açıklar. O makale "*Yeni Lisan Makalesi*"dir. Belki de aynı dönemlerde farklı topraklarda çıkartılan dergilerde yer alan görüşlerin birbirleriyle örtüşmesi tesadüfi değildir. Çünkü her iki dergide yer alan şairlerce, kendini aydın zanneden kişiler tarafından küçümsenen Türkçe, büyük bir hazine olarak görülür. Türk dillerinde yer alan yabancı kelime ve tamlamalar atılarak yeni ve en sade haliyle Türkçe oluşturmak bu iki farklı derginin ortak hedefi olur. Tüm bu görüş ve gelişmelerin neticesinde Azerbaycan topraklarına güneş gibi doğan bir isim, toplumcu ve yenilikçi olarak gelişim göstermeye başlar: "Mirza Ali Ekber Tahirzade Sabir."

Sabir, derginin yazı kadrosuna girmek için derginin 4. sayısını bekler ve nitekim derginin 28 Nisan 1906 tarihindeki sayısında yer alan aşağıdaki dizeleriyle derginin yazar kadrosuna adını altın harflerle yazdırır.

"Millet nece tarac olur olsun, ne işim var?!
Düşmenlere möhtac olur olsun, ne işim var?!
Goy men toh olum özgeleri ile nedir karım,
Dünya vü cahan ac olur olsun ne işim var?!
Ses salma, yatanlar ayılar, goy hele yatsın,
Yatmışları razı değılem kimse oyatsın,
Tek tek ayılanlar varsa da hag dadıma çatsın,

*Men salim olum cümle cahan batsa da batsın;
Millet nece tarac olur olsun, ne işim var?!
Düşmenlere möhtac olur olsun, ne işim var?!
Salma yadıma söhbeti -tarihi- cahanı,
Eyyami selefden deme bir sözde filanı,
Hal ise getir meyl eleyim dolmanı, nani,
Müstehbeli görmek ne gerek, ömürdü fani;
Millet nece tarac olur olsun, ne işim var?!
Düşmenlere möhtac olur olsun, ne işim var?!
Övladi veten goy hele avare dolansın,
Çirkabi sefaletle eli, başı bulansın,
Dul övret ise saile olsun, oda yansın,
Ancag benim avazeyi-şenim ucalısın;
Millet nece tarac olur olsun, ne işim var?!
Düşmenlere möhtac olur olsun, ne işim var?!
Her millet edir sefheyi-dünyada tereggi,
Eyler here bir menzili-mevada tereggi,
Yorğan döşeyime düşe ger yade tereggi,
Bizde ederik alemi-röyada tereggi;
Millet nece tarac olur olsun, ne işim var?!
Düşmenlere möhtac olur olsun, ne işim var?!” (Doğru, 1975: 5).*

Yukarıdaki dizelerde Sabir, ticaretle uğraşıp işini doğru yapmayanları ve görevini kötüye kullanan din adamlarını, işçilere insan muamelesi yapmayan para ağalarını ince bir zekâyla ele alır. Onları hicveden Sabir, toplumsal konulara böylece yavaş yavaş giriş yapar. *Molla Nasreddin* dergisinin toplumsal ve mizahi yönü Sabir’i besleyen en önemli etkenlerdir.

Sabir’in edebiyat dünyasında kalıcılığı sağlayan en temel özellikleri “Mizah ve Hiciv”dir. Bu konuları en usta bir şekilde *Molla Nasreddin* dergisinde yazdığı şiirlerinde altın ustası gibi ince dil işçiliğiyle ele alan şair, edebiyat dünyasına getirdiği farklı bir ses tonuyla hafızalara kazınır. Şiirlerince hiciv ve mizahi yaklaşımlarını ön plana çıkaran şair, mizah ile toplumu var olan düzene karşı sorgulamaya yönlendirir.

Şairin her bir satırı okuyucuya önemli mesajlar ilettiği için şiirlerinin arasında yer alan anlam inceliklerini çözümlemek ve en doğru şekilde aktarmak gerekir. Yazılan birçok şiiri,

ölümünden sonra okuyucuyla buluştuğu için bu şiirlerin anlam inceliklerini çözmek zordur. Çünkü bir şiiri en iyi anlayan ve anlatan onun yorumcusudur. Tabii ki yaşadığı dönem düşünüldüğünde Sabir'in anlamsal ve biçimsel olarak en temel amacı halkı aydınlatmak ve yönlendirmek olur. O yüzden şiirlerinde yer alan mesajları, eğiticilik anlamında değerlendirmek, doğru olabilir. Hophopname üzerine yapılan çalışmalarda ortak amaç şairin gizli kalan taraflarını açığa çıkarmak ve eksik olan yönlerini tamamlamak olur. Şairin ana gayesi etrafında yapılan çalışmalar da şairi her yönden halka ulaştıran önemli basamaklardır. Mirza Ali Ekber Sabir için yapılan değerlendirmelerin ortak noktası şairin alaycı ve milli yaklaşımı olur. Ulus bilincini geliştiren şair, halkına bir lider gibi yaklaşır. Onları tek çatı altında toplamak ister ve bir öğretmen edasıyla eğitim seviyesini üst seviyeye çıkarmayı amaçlar. Sabir, şiirlerindeki kara mizah vasıtasıyla halkı güldürmeye, güldürürken de düşündürmeye yönlendirir. Amacını en iyi yansıtan şiirleri, şairin ölümünden sonra *Hophopname* adlı eserinde bir araya getirilir. Kitap üzerine birçok çalışma yapılsa daha hazine değeri taşıyan bu kitap edebiyat için hala araştırma alanı olarak kabul edilir. Bu yüzden şairin ek mirası olan şiir kitabını tanıtmak ve tanıtılırken de gizli kalan yönlerini açığa çıkarmak atılması gereken önemli adımlardandır.

Ölümünden sonra yayımlanan kitap, içerisinde bulundurduğu değerli ve benzersiz birçok şiirden dolayı “ölümsüz” denebilecek klasik eserler arasında sayılabilir. *Hophopname*, kültürel bir hazine, siyasi bir felsefe kitabıdır. Onlarca şiiri bünyesinde barındıran kitap için üzerine yazılan yazılar ve değerlendirmelerden çıkarabilecek yargı; “Şiirlerinin benzersiz bir ahenk topluluğu, düşünceleri şekillendiren milliyetçilik manifestosu ve duyguları galeyana getiren söylevdir.” ifadesi olabilir.

3.5. Sabir ve Sabir'in Düşüncelerinin Toplandığı Kitabı “Hophopname”

Azerbaycan edebiyatının milli ve halkçı şairi Sabir'in önemli şiirlerini okuma fırsatı veren *Hophopname*, çağın en dikkat çekici eserlerinden biridir. Üzerine birçok çalışma yapılmış ve sözler söylenmiş olan bu eser Sabir'in hayata attığı imzalarını taşımaktadır.

Mirza Ali Ekber Sabir tarafından yazılan şiirlerden bazıları günümüze kadar gelmez. Bunun pek çok sebebi vardır. Ancak şiirlerinden bazılarının bir araya getirildiği *Hophopname* Sabir'in kalıcılığını sağlayan en önemli eseridir. Söz konusu kitapta Sabir'in toplumcu anlayışla ele aldığı şiirleri, o dönemdeki siyasi ve sosyal hatta kültürel her türlü gelişmenin gün yüzüne çıkmış halidir. Sabir tarafından yazılan şiirlerin bir araya getirildiği bu eser;

dönemi ayna gibi yansıtan, realist anlayışla dönemi şekillendiren, Sabir'i edebiyat dünyasına tanıtan ve Sabir'in fikirlerini çağlar ötesine taşıyan önemli bir eserdir. Kitaptan yola çıkarak Sabir'in toplumsal özelliklerini, siyasi düşüncelerini ve yaşadığı önemli olayları tespit etmek mümkündür.

Yazdığı şiirlerle çağının toplumsal ve siyasi sorunlarına değinen şair, Azerbaycan edebiyatında hem realizmin hem de kara mizah anlayışının yerleşmesine olanak tanır. Daha önce kimsenin değinemediği konulara korkusuz bir şekilde yaklaşır ve toplumun her yönden aydınlanmasını sağlar. Tüm bu noktaların bir araya geldiği şiirlerine, karşı eleştiriler de ortaya çıkar.

19. yüzyılın başlarına kadar Mirza Ali Ekber Sabir'in eski şiir anlayışı dışında yazdığı bir şiir yoktur. Eski şiir anlayışının en yaygın nazım biçimleri arasında yer alan gazel, kaside ve mersiye gibi biçimlerle yazdığı şiirleri bulunan Sabir'in, 1905 yılına kadar basında sadece bir şiiri yayımlanır, maddi imkânsızlık içinde şiirlerini yayımlamayan şairin bu zamana kadar yayımlanmış tek şiiri Afitab-ı Sühen olur. “*Şark-ı Rus*” gazetesinde yayımlanan bu şiirden ziyade şairin 1908 yılında yayımlanan “Beynelmîl” adlı şiiri daha çok dikkat çeker.

Azerbaycan edebiyatında hiciv ve mizah anlayışının en güzel örnekleri *Molla Nasreddin* dergisinde verilir. Sabir de bu dergide yazdığı şiirleriyle satirik türün gelişmesine katkı sağlar (Caferoğlu, 1991: 193). Şair için dönüm noktası olan bu dergide şairin toplumsal birçok şiiri yayımlanır.

Dergiye imzasız olarak şiirler gönderen Sabir'in dergide yayımlanan ilk şiiri için farklı söylemler mevcuttur. Bunlar arasında Celil Memmedguluzade, Sabir ile ilgili anılarından bahsettiği bir yazısında dergiye millet izleğinin yer aldığı bir şiirin gönderildiğini söyler. Ancak bu şiirin Sabir'e ait olup olmadığı anlaşılmaz ve derginin dördüncü sayısında yer alan bu şiir hakkında Memmedguluzade, birtakım tespitlerde bulunur. Şiirdeki ifadelerin sade ve yüzeysel olduğunu, şiirdeki dilin Sabir'in kullandığı dile benzemediğini ifade eder (Yılmaz, 2012: 369). Bu nedenle şiirin Sabir'e ait olmadığını savunur.

Molla Nasreddin dergisindeki “Sağdan sola, soldan sağa sal boynuna heykel” dizesinin de yer aldığı eser Sabir'in yayımlanan ilk şiiri olarak bilinir.

“Ol gün ki halığ eder bir övlad

Olsun üreğin şad

Te'yin ele cindarı ki, etsin onda imdad
Tâ değmeye hemzad.
Sağdan sola, soldan sağa sal boynuna heykel
Goy cinni meettel” (Doğru, 1975: 8)

Yukarıdaki dizeler *Molla Nasreddin* dergisinin sekizinci sayısında yayımlanır. Ancak bu dizelerin dergiye ulaştırılması bir çocuk tarafından gerçekleştirilir. Derginin basıma hazırlandığı sırada şiiri *Molla Nasreddin* dergisine getiren çocuk, bu sırada dergide bulunan derginin idari memuru Ömer Faik Bey'i görür ve şiiri ona bırakır. Derginin sekizinci sayısında imzasız olarak basılan bu şiire “Hophop” imzası dergi idaresi tarafından konulur. Bu şiirin imzasız olarak basılmasından sonra aynı çocuk dergiye gelir ve bu kez “*Bilmem ne görübdür bizim oğlan ohumagdan*” dizesinin de yer aldığı şiiri Ömer Faik Bey'e bırakır. Ömer Faik Bey şiiri, derginin on birinci sayısında yayımlar. Yayımlanan şiirlerin kime ait olduğu ise sonra anlaşılır ve şiirlerin Sabir'e ait olduğu tescillenir. (Hacıyeva, 1994). Yayımlanan şiirlerin Sabir tarafından kaleme alındığı anlaşılır ve şaire bir miktar telif ücreti de ödenir. Şamahı'da ticaretle uğraşan isimlerden olan Abdurrahim Samedov, Sabir'in bu iki şiirini *Molla Nasreddin* dergisine ulaştıran isimdir. Aynı şekilde Sabir'e telif ücretini de Şamahılı tüccar Abdurrahim Samedov verir. (Nezmi, 1982: 21-22).

Dergideki şiirlerinden dolayı Celil Memmedguluzade, Sabir'e her ay ücret öder. Dergiye şiir yazdığı her ay için yaklaşık 25-30 manat telif ücreti ödenen Sabir için bu ücret sıkıntı yaşadığı dönemde ona can suyu olur. Söz konusu bu ücret Sabir'e yine Abdurrahim Samedov tarafından ulaştırılır (Memmedguluzade, 1982: 42). Toplumsal konulardaki şiirlerini *Molla Nasreddin* dergisinde yayımlayan Sabir, bu dergide farklı mahlaslar kullanır. Hophop, Ağlar Güleyen, Ebunahr Şeybânî, Cingöz Bey gibi isimler Sabir'in kullandığı takma isimler arasında yer alır (Hüseynov, 2018: 21).

49 yaşına kadar herhangi bir şiir kitabı bastırmayan şairin tek şiir kitabı vefatından kısa bir süre sonra yakın arkadaşı Abbas Sıhhat tarafından yayımlanır. Sabir, 1911 yılında Tiflis'ten Bakü'ye gönderdiği bir mektubunda şiirlerinin kitaplaştırılması için Abbas Sıhhat'e vasiyet ederek gözünün asla arkada kalmayacağını belirtir. Nitekim vefatından kısa bir süre sonra Abbas Sıhhat, şairin şiirlerini bir araya getirir ve yardım kampanyasıyla bu şiirleri kitaplaştırır. Kitabın ismi de şairin kullandığı takma isim olan “Hophop”tan yola çıkarak *Hophopname* olur. 1912-1914 yıllarında iki kez basımı yapılan Hophopname de karikatürler

de yer alır. Bu karikatürler döneminin en büyük karikatüristlerinden olan Azim Azimzade tarafından çizilmiş renkli karikatürlerdir.

Hophopname üzerine birçok kez çalışmalar yapılır. Hatta basımı defalarca yapılan eser için en güzel ve ayrıntılı çalışma Memmed Memmedof tarafından yapılan 8. basım gösterilmektedir. Zira bu basım şairin ölümünün 100. yılında yapıldığı için önemli bir değer olarak görülmektedir. 1962 yılında Hamid Mehemedzade tarafından yapılan Arap harfli basımı da bulunan *Hophopname*'nin 1975 yılında Prof. Dr. Abdülmecit Doğru tarafından Ankara'da yapılan bir başka basımı da bulunmaktadır.

Sabir için ölümünden sonra kitaplaştırılan eseri büyük önem arz eder. Onu edebiyat dünyasına ölümsüz bir değer olan yansıtır, şiirlerini çağlar ötesine taşır. Zira kitapta yer alan şiirlerinde Şair, ironi ve hiciv kavramlarını harmanlayarak döneminde kullanılmayan son derece orijinal bir üslup meydana getirir. Farklı coğrafyalarda milli şair olarak nitelendirilen Sabir, üsluba sadelik anlayışını da ekleyerek halkın aydınlanması adına çalışmalar yapar. Eğitimci anlayışını ön planda tutar ve halkı doğru bilgiye ulaştırma gayesiyle her türlü konuya değinir. Şiirlerinde yer alan folklorik unsurlar, Sabir'in şiirlerindeki zihniyeti de açıklar.

*“Şairem, esrimin ayinesiyem
Mende herkes görür öz gaş gözünü,
Nece ki dün “birisi” balıdı mene
Gördü ayinede ancag özünü” (Doğru, 1975: 305).*

Sabir, döneminin her türlü konusunu gözleme imkânı bulur. Yaşadığı dönem boyunca farklı anlayışları savunsa da düşünce tarzı olarak kendisini geliştirme şansını yakalar. Halk şairi, milli şair ve birçok tanımlamayla açıklanan Sabir, üslubunu döneminin önde gelen şu konularla birleştirir:

3. 5. 1. Eğitim ve Öğretim Kavramları

Sabir, şiirlerinde eğitim ve öğretim kavramlarını ele alır. Bu kavramlar eşliğinde gelecek neslin nasıl inşa edileceğinden, halkın bilinçlendirilmesinden bahseder ve anne-babaların çocuklarının eğitimindeki işlevini şiirlerinde sorgular. Sabir, eğitimin ailede başlayacağını, çocuğu şekillendiren ve katkı sağlayan ahlaki temelin ailede atılacağını söyler. İyi bir ahlaki eğitimle yetişmeyen çocuğun bu eğitimi sonraki süreçte alamayacağını dolayısıyla topluma

ve kendisine faydalı olamayacağı düşüncesini mizahi anlayışıyla “Mekteb Uşağlarına Töhfe” adlı şiirinde vurgular.

*“Bize lâzımsa hakka kul olalım,
Valideyne müti oğul olalım.
Ataya hürmet etmeyen çocuğun
Anaya hizmet etmeyen çocuğun
Ne olur kendi nefesine hayrı
Ne de ondan vefa görür gayrı!
Şüphesiz, hüsrden kenar olamaz
İki dünyada bahtiyar olamaz!” (Doğru, 1975: 395)*

Şair, çağdaş düzeyde eğitim anlayışını yansıtan okulların eğitim faaliyetlerini göstermesinin önemli olduğunu söyler. Çağdaş düzeyde eğitim veren kurumların eğitim vermesine cephe alanları eleştirmeyi görev olarak benimseyen şair, mollalar başta olmak üzere çocuklarını yeni tarz okullara göndermeyen ailelerin çocuklarına karşı tutumlarını, okulları dine karşı tutumlar sergilemekle suçlayanları farklı şiirlerinde eleştirir. Aşağıdaki dizelerde de Sabir, toplumdaki yanlış düşüncelere karşı bakış açısını ortaya koyar.

*“Min elm ohuyub söz bilesen, hörmetin olmaz
Bu dari-cahanda
Söz behrine gövher olasan, gıymetin olmaz
Hase bu zamanda
Yoh yoh bahıram fikrine, senden oğul olmaz
Canın becehhenem
Mırt mart ohumagdan, kişi bir gan ki pul olmaz
Mırtılda demadem” (Doğru, 1975: 14)*

Şairin en güzel şiirlerinden olan ve çocukların eğitimi üzerine yazdığı yukarıdaki mısralarda Sabir, okula karşı tutumları yanlış olan zihniyeti hicvederken okumayı külfet olarak görenleri de çok okudukları için yemek yemeğe vakit kalmayacak şekilde zayıfladığını söyler. Şiirde yer alan bazı kavramlar şairin cehalet içinde boğulanlara karşı mesajıdır. Çocuklarını eğitim kurumlarına göndermek istemeyen kişilere karşı Sabir, olumsuz bir tavır takınır. Farklı benzetmeler yaparak bu kişilere mesajlar gönderir.

“Terpenme amandır, bala gefletten ayılma

Açma gözünü hab-ı cehaletten ayılma!

Laylay, bala laylay,

Yat gal dala, laylay” (Doğru, 1975: 26)

“Terpenme amandır, bala gefletten ayılma” dizeleriyle başlayan şiirinde de cahillik kavramı üzerinde duran şair, çocukların eğitimine özen göstermeyen başta babalar olmak üzere ebeveynleri sert bir üslupla eleştirir. Çocuk eğitimine ailelerin bakış açısını birçok şiirinde yer veren şair, okulu kâfirlik olarak gören zihniyeti mizahi bir yaklaşımla ele alır. Gözlem yeteneğini birçok şiirinde kullanan Sabir, gerçek anlamda realist ilkelere bağlı kalmış ve gördüklerini dizelerinde ilmik ilmik işlenir.

“Oğul benimdir eger, ohutmuram, el çekin!

Eylemeyin dengese, ohutmuram, el çekin!

Uşag benimdir, baba, dehli nedir sizlere?

Kim sizi geyyum edib hökm edesiz bizlere?

Yatmaram esla bele dine deyer sözlere!

Bir kere gan, mühteser, ohutmuram el cekin!

Eylemeyin dengese, ohutmuram, el çekin!

Besdir o bildikleri, kaş onu da bilme!

Canıma olsun feda bir de yüzü gülmese!

Tâ ki, o zihnindeki fikrleri silme,

Sanma ola behtever, ohutmuram, el çekin!

Eylemeyin dengese, ohutmuram, el çekin!” (Doğru, 1975: 43)

Yukarıdaki dizelerde yer alan “el çekin!” ifadesi anne ve babaların çocukları üzerinde etkisini ifade eden bir kavramdır. Cehaletle yaşayanların okumaya karşı olmalarından yakınan şair, çocuklarının eğitimine yardımcı olmayanları ve onların ilmi bilgiler öğrenmesinin önüne geçenleri eleştirel bir tavırla yansıtır. İğneleyici tarzıyla toplumdaki düzensizliği ele alır. Dönemin köhnemiş zihniyeti adeta okuyucunun gözleri önüne serilir ve o dönemin tasviri yapılır. Bu dizelerde eğitim kavramı üzerinde duran şairi bir babanın çocuğuna yönelik okul üzerindeki düşüncelerini yansıtır.

*“Tehsil-i  lum etme ki elm afet-i candır,
Hem egle ziyandır.
Elm afet-i can olduğu meşhur-i cihandır
Me’ruf-i zamandır
Pendi-pederanem, eşit ey sade cavanım!” (Doğru, 1975: 26)*

Sabir’in bilgi ve ilim kavramlarının önemine değindiği  iirleri arasında “Tehsili Elm” yer almaktadır. Şair, bu  iirinde “Bilim gereksizdir.” diyerek bilgiyi  nemsemeyenlere eleştirir. Eğitim kurumlarını, adaletsiz ve insanlara aşağılayıcı gözle bakan kişilerle bir tutanları yansıtan ifadeleri; dönemin zihniyetini yansıtır. Okulların insanın başına bela olarak nitelendirenleri ve bu düşünceleri savunanları “akla ziyandır.” ifadesiyle alaya alır.

*“Besdir, ey oğul, boş yere bu elme  alı ma,
Ganın telef oldu!
Gündüz, gece se’y eyleyiben derse alı ma,
Canın telef oldu!
Bu  ehride  ohtur görürem elm ohuyanlar
Onlar ne tabıplar? (Doğru, 1975: 28)*

“Ata Nesiheti” isimli  iirden alınan yukarıdaki dizelerde şair, ebeveynlerin okula ve eğitime bakış a ıllarını net olarak yansıtır. Ders çalışmanın zararlı olarak gösterildiği bu dizelerde çocuğa verilen     tler vardır. Genelde çalışmaya yönelik olan nasihatler bu parçada cahil bir tavır takınan insanların ağzından “ders çalışmayın” şeklinde feryadı andıran bir sestir. Şair kara mizah anlayışını ustaca kullanırken dönemin hali i ler acısıdır.

Mirza Ali Ekber Sabir’in en belirgin özelliği hiç şüphesiz ki hiciv ve mizahtır. Şair bu özelliğini gün yüzüne çıkarmaktan asla  ekinmez. Kim olursa olsun hiciv kılıcını çekip korkusuzca kullanan şair, döneminde büyük sıkıntılar ya ar. Eğitim konusunda da hiciv ve mizahı birleştiren şair için önemli olan çocuklar ve çocukların eğitimidir. Bu yüzden eğitim kurumlarının açılmasını ve kurumların  ağda  düzeyde eğitim vermesini ister. Kendisi de bir süre öğretmenlik yapan şair için toplumun ancak eğitimle kalkınacağını tespit etmek zor değildir. Toplumun kalkınması için eğitim kurumlarına ihtiyaç vardır ve bu da döneminin yüksek zümresinin cömert davranmasıyla olabilecek bir durumdur. Ancak toplumun cahil kalmasına sevinen bu kesim, okulları k  ilemekle kalmaz; sadece para için yaşadıklarını açık açık söylerler. Bencil ve parag z olan bu insanlara hiciv yazan Sabir, herkesi olduğu

gibi zenginleri de korkusuzca eleştirir. Eleştirilerinle haklı olduğu herkesçe kabul edilen Sabir’e eleştirdiği zümreler cephe almakla kalmaz bu önemli şairi ölümle tehdit ederler.

“Naehl olana metlebi andırmag olurmu?

Söz ganmayana zor ile gandırmak olurmu?

Könlüm sene maildir ezelden beri, ey pul!

Olsam da nolur teatine il-günü meşgul,

Senle görürem kendimi her bezmde megbul.

Sensiz bu cahan ehlin inandırmağ olurmu?

Naehl olana metlebi andırmag olurmu?” (Doğru, 1975: 78)

“Naehl olana metlebi andırmag olurmu?” dizeleriyle başlayan yukarıdaki şiir, Sabir’in eğitim anlayışına değindiği ve dönemindeki cehaleti gözler önüne serdiği şiirlerinden biridir. Şair bu dizelerde dönemin zenginlerine seslenir. Eğitim için yeni okullara ihtiyaç duyulur. Ancak ihtiyacın giderilmesi için birtakım yardımlar gerekir ki en büyük yardım para olacaktır. Ancak dönemin zenginleri para vermeyi bir yana bırakın eğitim kurumlarına karşı çıkan bir zihniyeti temsil eder. Bu yüzden şair, yukarıdaki dizelerde dönemin zenginleriyle iğneliyici bir dille dalga geçer.

“Oğlumuz ay Hansenem bir yeke pelvan imiş!

Behtever olsun başın behtimiz oğlan imiş!

...

Hem de olurdu uşag ders ile bed’e tıgad,

Mezhebe rehne vurub, dine salardı fesad,

Dinine, ayinine etmez idi e’tıgad”. (Doğru, 1975: 137-138)

Şairin alaycı ifadelerini yansıtan yukarıdaki dizeler; cahilliği gözler önüne seren, insanların zihniyetini yansıtan önemli kelimelerden oluşur. Yukarıdaki dizelerle yeni mekteplerde eğitim gören çocukların dinine bağlı olmayacakları, mezhebine uygun hareket etmeyeceği söylenir. Bu sözler mizah içeren, söz konusu düşünceleri alaya alan sihirli harfler bütünüdür.

Sabir’in ön plana çıkardığı kavramlardan biri de kız çocuklarına toplumsal cinsiyet bakımından erkeklerden farklı davranılması ve onların ikinci plana atılmasıdır. Günümüzde bile en önemli sorunlar arasında yer alan bu problemi şair çağlar öncesinden işler. Bu öngörüsü onun çağdaşlarıyla arasındaki farklılığı da ortaya koyar. Erkek çocuklarıyla kız çocuklarının eşit haklara sahip olduğunu açıkça ifade eden şair; erkek-kız fark etmeksizin

tüm çocukların muhakkak eğitim almasının gerekliliğini vurgular. Bu yüzden yeni tarz eğitim veren okullarının açılmasını ister. Ancak Sabir için hassasiyet taşıyan önemli bir unsur ana dildir. Ana dilde eğitim veren birçok kurumun açılması şairi mutlu eden gelişmeler arasında yer alır.

Sabir “Olacagdır” şiirinde çağdaş tarzda eğitim veren mekteplerin eğitim hayatına başlamasına, gençlerin bu okullarda eğitim görmesine değer verdiğini anlatır. Şair, hayatının bir döneminde eğitim kurumu açar ve bu kurumun müfredatında ilmi dersleri daha çok işler. Kendi eğitim kurumunda Türkçeye ağırlık veren şair, yeni tarz eğitim kurumlarının eğitim dili olarak Türkçeyi kullanması gerektiğini söyler. Çünkü Sabir’e göre Türkçeye yeteri kadar değer verilmez. Sabir, milliyetçi kimliğini ön planda tuttuğu için Türkçeyi yaşatmaktan ve yaygınlaştırmaktan yana tavır sergiler. Rusçanın yaygın olarak kullanıldığı dönemde Türkçeyi en güçlü şekilde savunan şairlerin başında gelir. Eğitim konulu birçok şiirinde de dizelerinde Türkçeyi savunmaktan çekinmez.

*“Teşkil edecekler kişiler mekteb-i nisvan,
Gızlar ohuyub cümle şerefdar olacagdır.
Her şehirde bir mekteb-i sen’et açacaklar,
Oğlanlar alıb hendese, me’mar olacagdır.
Tetbig edecekler yazını şive-yi Türke,
Sibyan da sühuletle heberdar olacagdır.
Tesnif olub taze kütüb Türk dilinde,
Her kes ohuyub elmle bidar olacagdır.” (Doğru, 1975: 99)*

Eğitim alanında yazdığı aşağıdaki şiirde de hedef yine eğitimi farklı algılayan kişilerdir. Sabir, yeni tarz eğitim veren kurumlara karşı karalama kampanyası yürütenleri ve bu kurumlara giden çocukları din düşmanı olarak gören anlayışı kara mizah yöntemiyle hicvederken insanları bu doğrultuda düşündürmeye sevk eder.

*“Ay haray, bir neçe şair neçe şair kimiler
İsteyir döndereler Genceye Şirvanımızı!
Yeni mekteb denilen bid’etin icrası
Bir de berbad edeler hane-yi viranımızı!
Kafir oldukları yetmez mi ki, bu herzelerin,
İsteyirler çekeler küfre müselmanımızı!” (Doğru, 1975: 134)*

Sabir, meslek olarak öğretmenliği tercih etmesinden dolayı şiirlerinde de okuyanları eğitmek adına çalışmalar yürütür. Bu çalışmalarını da özgün bakış açılarıyla bütünleştirir. Eğitimci yönünün ön plana çıktığı şiirlerinde özellikle çocukları ele alır ve onları, Azerbaycan topraklarının geleceği olarak görür.

3. 5. 2. Ana Dil ve Eğitimi:

20. yüzyıl başlarında Türk coğrafyasında önemli bir dil tartışması yaşanır. Türk aydınları artık Türk dilinin yazı dili haline gelmesini ve Türkçenin sadeleşmesi gerektiğini vurgularlar. Bu dönemde Ali Bey Hüseyinzade ve İsmail Gaspıralı'nın ortaya attığı ve Ziya Gökalp'in sistemleştirdiği dilde sadeleşme üzerine çeşitli yazılar kaleme alınır. "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" fikri hakkında kaleme alınan yazılardan biri *Hayat* gazetesinin 2 Haziran 1906 tarihindeki basımında yer alır. Bu yazıda Türkler, Kafkas olarak nitelendirilir. Kafkas Türklerinin kendilerini yönetilebileceği fikrinin ön plana çıktığı yazıda dikkat çeken ifade "hürriyet" olur. Müslümanların özgür idaresiyle yaşaması savunulur. Türkçenin önündeki her engelin aşılması ve ana dilin yaşatılması gerektiği açıkça beyan edilerek Türk diline verilen önem okuyucuya yansıtılır (Garaşova, 2004: 311). Bu yazıdaki sözler Mehmet Emin Yurdakul'un "Cenge Giderken" adlı şiirdeki meşhur dizelerine çok benzemektedir. Türk-Yunan savaşının anlatıldığı dizelerle Mehmet Emin, Türk edebiyatında çığır açar. Çünkü bu dizeleriyle Türkçülük fikri daha da güçlenir. Mehmet Emin'in savunduğu Türkçülük düşüncesi Kurtuluş Savaşı'nın da kazanılmasına yardımcı olur. Çünkü birlik ve beraberlik amacı taşıyan dizeler, Türk yurdunun ortak özelliklerini yansıtmaktadır.

"Ben bir Türk'üm dinim cinsim uludur

Sinem özüüm ateş ile doludur

İnsan olan vatanının kuludur

Türk evlâdı evde durmaz giderim." (Akalın, 2012)

Türkçülük düşüncesinin gün yüzüne çıktığı ve farklı görüşlerin yaşandığı bu dönemde dil tartışmaları da yaşanır. Mirza Ali Ekber Sabir'in üzerinde durduğu sosyolojik ve kültürel değerler arasında dil konusu da yer alır. Şairin ana dilin yaşatılmasına, doğru kullanılmasına ve ana dil eğitime verdiği önem görmezden gelinemez. Ana dil eğitimi ulus bilincini yaşatmada değer olarak gören şair, toplumcu anlayıştaki şiirlerini sade bir kalemle yazar.

Halkın aydınlanmasını ve aydınlanırken de milli bilince varmasını isteyen şair, konularını hissiyatlı bir şekilde okuyucuya sunar. Bu konulardaki şiirlerinde de eleştirilerini okura sunarken diğerlerinde olduğu gibi ince bir alay sezilir.

*“İntelientik bu ki, böhtan deyil,
Türki danışmag bize şayan deyil,
Türk dili gabili-irfan deyil,
Biz buna gail olan insanlarig. . .
Ay barakallah, ne gözel canlarig!
Türk gezeti verse de egle ziya
Men onu almam elime mütlega,
Çünkü müselmanca gonuşmag bana
Eybdır! Öz eybimizi anlarig!
Ay barakallah, ne gözel canlarig!
Türk gezeti verse de egle ziya
Ben onu almam elime mütlega,” (Doğru, 1975: 220-221)*

“Ürefa Marşı” adlı şiirin bir bölümden ele alınan yukarıdaki dizelerde şair, kendisini halktan ve halkın değerlerinden uzaklaştıran yazar ve şairleri eleştirir. Onların seçkin bir zümre oluşturduğunu iddia eden kişilerin Batı ve Rus medeniyeti hayranı olduğunu vurgular. Bu tavrın insanlara yanlış örnek olduğunu, bu tür aydın geçinenlerin Türkçeye gereken önemi verilmediklerine değinir ve Rusça yazan kalem sahiplerinin bundan gurur duymasına anlam veremez. Türkçenin yazı dili olmasını istemeyen, kendisini aydın zannedenleri eleştiren şair; bu tutumunu da mizahi bir yaklaşımla besler.

Ruslar, kendi topraklarında Ekim Devrimi ile başlattığı değişimi himaye altına aldığı topraklar üzerinde sürdürür. Himayesinde birçok devlette öncelikle dil alanında değişim yaratan Ruslar, Türkler arasında yüzyıllardır süregelen kültürel iletişimi kesmek, Türklerin egemenlik gücünün yozlaşmasına neden olmak amacıyla alfabede büyük değişim meydana getirirler. Kiril alfabesinin etki alanı giderek artar ve Türk okullarında dahi eğitim dili Rusça olur. Milli şuurun yok olmasına neden olan bu gelişme Türk gençlerinin kendi dillerini öğrenememesiyle devam eder. Rus sansürünün getirdiği baskı nedeniyle aydınların Türkçeyi yazı dili olarak kullanamaması ya da bazı sözde aydın kesiminin Rusça kullanarak kendisinin meziyet gösterdiğini zannetmesi, Sabir’in rahatsız olduğu olaylar arasındadır. 1906 yılında gerçekleşen öğretmenler toplantısında konuşan şair, bu toplantıda yaptığı

değerlendirmeler arasında kız çocuklarının okutulması, erkek çocuklarının meslek sahibi olması, eğitim dilinin Türkçe olması gibi temel sorunlar vardır. Asırlar geçse de sorunların aynı kaldığı hatta değişmediği anlaşılabileceği gibi Sabir, bu sorunları hemen hemen her şiirinde atılan iftiralara, yapılan tehditlere rağmen işlemeye devam eder.

*“Baş tutdu müellimlerin iclasi siyezdi,
Ey vay, uçtiller yenederkar olacagdır!.*

*Zennimce benim, işbu yığincagda hamana
Bildirki mesail yen tekrar olacagdır.*

*Teşkil edecekler kişiler mektebi nisvan,
Gızlar ohuyub cümle şerefdar olacagdır.*

*Her şehirde bir mektebi san’at açacagdır,
Oğlanlar alıb hendese, me’mar olacagdır.*

*Tetbig edecekler yazını şiveyi türke,
Sibyan da sühuletle heberdar olacagdır.*

*Tesnif olunub taze kütüb türk dilinde,
Herkes ohuyub elmle bidar olacagdır.*

*Bu bir, iki, üç mes’elede yoh o geder bak,
Olsun, becehennem, nece reftar olacagdır.*

*Lakin bu yamandır ki, iki mezhebe rağmen
Bir mes’ele üstünde de göftar olacagdır.*

*Sünnilik ile şieliyi galdıracaglar,
İslame yetib rehne, heleldar olacagdır.*

*Gardaş bilecek birbirini şie ve sünni,
Her emrde hetre’yü hemefkar olacagdır.*

*Mezhepleri bir yanlıg edib bu uçtiller,
Ancag yavan islam adı tezkar olacagdır.*

Efsus, sed efsus sene, ey güzel islam!

Kimler sene gör indi terefdar olacagdır!?

Baş saçlı, ayak çekmeli, mırt mırt danışanlar

Din gedri bilib, mö'minü dindar olacagdır!..” (Doğru, 1975: 99-100)

Molla Nasreddin dergisinde yayımlanan “müellimlerin iclası siyezdi” dizesiyle başlayan şiirinde Türk dilinin önemini, mekteplerin açılması, kız ve erkek çocuklarının meslek sahibi olması, Türk halkının Şii ve suni fark etmeksizin birlik ve beraberlik içinde yaşaması gerektiği gibi temel problemlerine değinir.

“Osmanlıcadan Tercüme Türke” adlı eserini kaleme alırken bu yazının başlığıyla ilgili yine açık yüreklilikle eleştirilerini sıralar. Zira Sabir’e göre Osmanlı Türkçesi, Türkçenin bir koludur. Bu nedenle iki farklı dil gibi algılanan Türkçe ve Osmanlı Türkçesi, aslında birbirine çevrilemez. Çünkü her iki dilin kelime özellikleri aynıdır. Zira Batı Türkçesi içerisinde yer alan Osmanlı Türkçesi, Anadolu Türkçesinin bir devamıdır. Osmanlı Türkçesinde yer alan kelimeler ise Türk halkının kullandığı kelimelerden oluşur. Bu yüzden yapılan tercümelerin gereksiz olduğunu söyleyen şair, yine iğneleyici tavrını mesaj içerikli dizelerinde ortaya koyar.

“Osmanlıcadan tercüme Türke” – bunu bilmem,

Gerçek yazıyor Genceli, yainki henekdir;

Mümkün iki dil bir-birine tercüme, amma

“Osmanlıcadan tercüme Türke” ne demekdir?” (Sabir, 1992)

Türkçe kullanılmasını ve Türkçeye önem verilmesini şiirlerinde dile getiren Sabir geniş olan konu havuzuna dil konusunu da ekler. Birkaç şiiri hariç eserlerini genellikle Türkçe yazan şair, ilk şiirinin yayımlanmasından itibaren dil ve edebiyat alanına verdiği önemi ortaya koyar. Bu şiirlerden biri olan “Bu Boyda Bu Boyda” şairin dille ilgili görüşlerini temellendirdiği eseridir. Türkçe öğrenmeyen gençleri bu şiirinde eleştirir.

“Nedir olur bu cocuğlar eyan bu boyda, bu boyda?

Hara gedir bu yazıglar, aman, bu boyda, bu boyda?

Eyinlerinde buluz, başlarında baftalı şapga,

Alınlarında urus tek nişan bu boyda, bu boyda!

Meger bular deyil övladi paki dindaran?

Duturlar uşğulalarda mekân bu boyda, bu boyda!

*Eceb bu kim, buların da eceb heyaleri vardır,
Böyük adam tek ohurlar haman bu boyda, bu boyda!
Bular gerek hele ebcedde hıggana gereşetde,
Kitabi elmi ohurlar revan bu boyda, bu boyda!
Ana dilin bele bilmir iyirmi yaşlı cevanlar,
Bilirler indi bular beş lisan bu boyda, bu boyda!
Lisani mühtelif bilmesi hele bele dursun,
Ganırlar erz nedir, asiman, bu boyda, bu boyda!
Mesaheti küreyi erzi git'e git'e tanırlar,
Deyirle, seyr eleyir hakdan, bu boyda, bu boyda!
Bütün kevakibi bir bir öz adlariyle sayırlar
Ki, seyr edir heresi her zaman, bu boyda, bu boyda!
Henüz bir ikini bilmeyen zamanları iken
Edirler elmi hesabı beyan bu boyda, bu boyda!
Yegin ki, bunlara telgin edir bu bilmeyi şeytan...
Ve ger ne bunca bilermi olan bu boyda, bu boyda?!
Amandı, goymayın övladınız azıb çıha yoldan!
Ola bu yahşı veledler yaman bu boyda, bu boyda!..” (Doğru, 1975: 164)*

Şair, yukarıdaki dizelerinde ana dile değinirken yirmili yaşlara gelen gençlerin Türkçeye önem vermemesinden dolayı Türk dilini öğrenemediklerine dikkat çeker. Türk gençlerine Rus okullarında beş farklı dil öğretilmesine rağmen Türk diline dair herhangi bir eğitim verilmemesi gençlerin kendi dillerini öğrenememesine neden olur. Dönemin bu eğitim anlayışı, Rusların Türk topraklarında kültürel bağı koparmak istediğinin de kanıtıdır. Şair Türkler arasında Rus gibi yaşayan ve onlara özenen, davranışlarını Ruslara benzeten ve ana dilini öğrenmekte zorlanan hatta bu yönde çaba sarf etmeyen gençleri eleştirir. Yirmi yaşında bile bu gençlerin hala ana dilini bilmediklerini söyler, bu durumu alaycı bir şekilde gün yüzüne çıkarır. Sabir tarafından gözler önüne serilen bu vahim durum ulusal bilincin gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak görülebilir.

Ulus bilincinin gelişmesi adına birçok şair ve düşünce adamının ilk sıraya yerleştirdiği ana dil düşüncesi, Sabir'in birçok şiirinde ön plana çıkar. Halkın aydınlanması ve yapılan haksızlıklara karşı bilinçlenmesi için yazılanları kavraması gerekir. Tanzimat Dönemi'nin ilk yarısında görülen “Sanat, toplum içindir.” anlayışına benzer bir anlayış olan bu yaklaşım,

dilde sadeleşmesi ve dili en iyi şekilde kullanmayı gerektirir. Çünkü kültür aktarmada ve insanların birliktelik oluşturmada en etkili güç, dildir. Bu durumu iyi bilen şair, kullandığı dil ve işlediği konular ile Azerbaycan edebiyatının milli şairi olur.

3.5.3. Toplumsal Eşitsizlik Düşüncesi

“Hoş keçmedi il çöllüye, dehgâne, ne borcum?

Yağmadı yağış, bitmedi bir dâne, ne borcum?

Esdi gara yel çeltiye, bostâne, ne borcum?

Getdi mene ne fe‘leliyin bâde, ekinçi?!

Lağ la danışıb başlama feryade, ekinçi!” (Doğru, 1975: 85)

Yukarıdaki şiirden yola çıkılarak edebiyatımızda özellikle “Köy Gerçeklerini Dile Getiren Anlayış”ta yer alan en belirgin izleğin çalışan ve ezilen sınıfın (işçi ve çiftçilerin) olduğunu söylenebilir. Çiftçiler ve çiftçilik, Mirza Ali Ekber’in toplumu odak noktasına aldığı eserlerinde işlediği önemli izlek ve konular arasında yer alır. İşçilerin ve çiftçilerin sıkıntılarını, onların adaletsizlik içindeki yaşam mücadelesini ele alan birçok şiirde Sabir’in şair ruhunun hassasiyeti sezilir. Şiirlerinde işçi ve çiftçilerin hak mücadelesine destek veren Sabir, onların haklarının karşılığını vermeyenleri sert bir dille eleştirir.

Sabir dönemindeki ekinlerin gerçek sahibi çiftçiler ile onların haklarını sömüren ağaları ele alır, bu iki sınıf arasındaki çatışmayı gösteren şiirler yazar. Bu düşünceyle kaleme aldığı yukarıdaki dizeler “Ekinçi” adlı esere aittir. Sabir, köylüleri köle gibi kullanan beyleri, kendi kullandıkları üslup ile eleştirir. Yaşanılan felaket yüzünden harcadığı emeği boşa giden, ürününden verim alamayan, ailesi yokluk içinde kaldığı için evindeki kilimi bile satmaya mecbur kalan çiftçiye, toprak ağası başından gitmesini ve çok konuşmamasını söyler.

“Millet nece târâc olur olsun, ne işim var?!

Düşmenlere möhtac olur olsun, ne işim var?!

Goy men toh olum, özgeler ile nedi kârim,

Dünye vü cahan ac olur olsun, ne işim var?!” (Doğru, 1975: 5)

Sabir’in şiir hayatının ikinci döneminde değer verdiği unsurlar arasında hiç şüphesiz ki millet vardır. Milli şairin yazdığı eserlerde halkı bilinçlendirmek ve milli duyguları coşkandırmak onun en belirgin isteği olur. Milleti odak noktasına aldığı ve onlara seslendiği yukarıdaki mısralarında işçi sorununa değinen şair; işverenleri eleştirir. İşçilere

insanlık yakıştırmayan, onları köle gibi çalıştıran ağaları yine ustaca kullandığı mizahıyla alaya alır ve onları korkusuzca tenkit eder. Eleştirinin ve ironik söylemin bir araya geldiği düşünceleriyle dönemindeki zengin ve din adamlarının rahatsız olmasına sebep olan Sabir, söz konusu zümreler tarafından linç edilmeye çalışılsa da bu çıkarıcı gruplar başarıya ulaşamaz. Şair, işçi ve çiftçilerin, ağaların nezdinde insan olarak bile görülmediğini birçok eserinde tüm içtenliğiyle anlatır. Bu eserlerinden biri olan aşağıdaki mısralarda Sabir; mal sahiplerinin, yoksullara yaşamayı dahi fazla gördüğünü söyler. Toprak ağalarının ve zenginlerin insanlara olan baskısını ve insanlara olan yaklaşımları her renk tonuyla kelimelere döken şair, yaşam koşullarının para babaları için mükemmel olduğunu ifade eder. Birçok şiirinde toplumun haklı mücadelesine katkı sağlar.

“Fe’le özünü sen de bir insan mı sanırsan?

Pulsuz kişi, insanlığı asan mı sanırsan?

Her meclis-i âlide soğulma tez araya,

Sen dur ayak üste, deme bir söz ümeraye,

Caiz değil insanca danışmag fügenaye” (Doğru, 1975: 73)

Fukaraya, insanca danışmak caiz değil mısrasıyla zenginler tarafından yoksul kişilere insancıl bir şekilde yaklaşılmadığını, onların halkı sömürdüğünü ifade eder. Şiileri vasıtasıyla insanları toplumsal problemlere karşı düşündürmeye yönelik bir soru sorar. “Ey işçi! Toplumsal sınıf içerisinde sen insanca yaşamaya layık mısın?” sorusuyla şiirinde sohbet havasını da kullanır.

Dizelerinde işçilerle ilgili sorunları, işverenin ağzından dile getiren şair; ironik söyleme yer vererek okuyucu bu alanda sorguladır. “Bakü Fe’lelerine” adlı şiirde de hak mücadelesine değinen şair, adalet duygusunu halk arasında yaymak ister.

“Olmaz bu ki her emre dehalet ede fe’le

Döyletli olan yerde cesaret ede fe’le

Asude nefes çekmeye halet ede fe’le

Yainki hügug üste edavet ede fe’le

Bu çerh-i felek tersine dövrân edir imdi

Fe’le de özün dâhil-i insan edir imdi” (Doğru, 1975: 16).

Toplumsal sınıf farklılığının maddi imkânlarla değerlendirildiği toplumlarda feodalite rejiminin yansıması olarak söz sahibi hep zenginler olur. Zenginlerin iktidar sahiplerini

yönlendirdiği, geçmişten günümüze yazılan eserlerde gün yüzüne çıkarılır. Sabir de bu konuya değinen eserler kaleme alırken toplumsal sorunları hiç çekinmeden dile getirir. Zenginlerin gözünde halk hiçbir konuda söz sahibi olmayan, sadece köle gibi çalıştırılması gereken kesimdir. Sözde vicdan sahibi olan zenginlere göre çalışan kesimin sosyo-kültürel ve siyasi her türlü haktan yararlanması, siyasette söz sahibi olması gereksizdir. Köle gibi çalıştırmaktan başka gariban kesimin hiçbir işten anlamayacağını açıkça söyleyen işverenler; işçi sınıfına “köle” gözüyle bakar ve onları işçi haklarından mahrum bir şekilde çalıştırlar. Bu konulardaki şiirlerinde de eleştirilerini okura sunarken diğerlerinde olduğu gibi ince bir alay sezilir.

Sabir, çeşitli sınıflara şiirlerinde yer vermekten çekinmez. Onların köhne ve baskıcı düzene karşı adalet arayışlarına destek verir, çalışan sınıfın haklarını arar. Adalet ve hürriyet kavramlarına yönelik keskin bir tutumu olan şairin şiirleri, düşüncelerini yaymada bir araçtır. Birçok şiirinde toplumu kendi benimsediği düşünce etrafında kümeleştiren şair, onları hak ettiği hayata karşı mücadele içine sürükler. Sabir, var olan düzenin haksızlıklara yol açtığı için değişmesi gerektiğine inanır. Bu yüzden halka gösterdiği doğruları gerek mizahla ortaya koyar gerekse hicivle insanların şahdamarına batırır. Bu nedenle Sabir’in kaleme aldığı dizeler çağrışım açısından birçok kaynak için zengin bir hazinedir.

*“Cütçü babasan, buğdanı ver, dârı yeyersen,
Su olmasa, gışda eridib garı yeyersen,
Daşdan yumuşag zehr nedir, marı yeyersen,
Öyreşmemisen et-yağa dünyade, ekinçi!
Heyvan kimi ömr eylemisen sade, ekinçi!” (Doğru, 1975: 85)*

Arazi ve mahsul sahiplerinin zenginliği bir meziyet olarak görüp diğer insanlara yüksekten bakan tavrırları onları halktan koparan en büyük nedendir. Kendi varlıklarını halkın üstünde bir kıymet olarak gören kişiler, işçi kesime aşağılayarak bakar. Sabir, sefalet içinde yaşayan, insana layık bir hayat süremeyen, aylar belki de yıllarca et yiyemeyen insanları gördükçe durumun ne kadar ciddi olduğunu fark eder. “Ekinçi” adlı esere ait yukarıdaki parçada köylüye iyi bir yaşam sunmayanları eleştiren şair; gruplardaki sahte dostlukları gösterir. *Su olmasa kışta karı eritip ye*, diyerek dönemindeki sosyal yaşamın ekonomik yansımalarını ortaya koyan Sabir, şiirlerinde hak aramaya devam eder.

Şiirlerinde soru ifadelerini sıklıkla kullanan Sabir'in bu özelliği dikkat çekicidir. Okuyucuyu dizelerinin altındaki anlamlara çağırın şair, çok katmanlı yapısıyla coşku yüklü şiirlerinde mesajları anlamaları için şiirlerinin perdesini aralamak ister ve insanları bu mesajlar çevresinde düşünmeye yönlendirir. “Neylerdin İlahi” adlı şiirinde Sabir, çalışan kesimin dilinden köhne yaşantılara olumsuz tavır koyar. Çiftçilerin ve işçilerin çok çalıştığını, buna rağmen emeklerinin karşılığını alamadıklarını ifade eder. Düzene isyan niteliğindeki dizeleriyle çiftçilerin haklı mücadelesine omuz vermesi toplumdaki belirli zümreleri rahatsız eder yine de Sabir onlara asla taviz vermez.

*“Bağın, ekinin heyri beyler görecekmış,
Töhm ekmeye dehganları neylerdin, ilâhî?!
İş rençberin, güc öküzün, yer özününkü,
Beyzadeleri, hânları neylerdin, ilâhî?!” (Doğru, 1975: 115)*

3.5.4. Özgürlük ve Bağımsızlık Fikri

*“Şairem, çünkü vezîfem budur eş ‘âr yazım,
Gördüyüm nik ü bedi eyleyim izhâr, yazım,
Günü parlag, günüzü ağ, geceni târ yazım,
Pisi pis, eyrini eyri, düzü hemvâr yazım,
Niye bes böyle bereldirsən, a gare, gözünü?
Yohsa bu ayinede eyri görürsen özünü?!. . .
Ey eceb, men ki sedaget yolunu azmayıram,
Hele gördüklerimin dördde birin yazmayıram!...” (Doğru, 1975: 357)*

Hürriyet ve bağımsızlık fikri, Sabir'in eserlerinde en değer verdiği konular arasında yer alır. Daha önceki şiir örneklerinde Sabir'in şiirlerinde dile getirdiği düşüncelerden dolayı tehdit aldığından bahsedilmişti, bu konudaki şiirler de onun tehdit almasına neden olanlardan arasındadır. Çünkü hürriyet fikri toplumdaki birçok kişiyi rahatsız eden konuların başındadır. Ancak bu şiirden de anlaşılacağı üzere o kimsenin himayesine boyun eğmeden tehditleri umursamadan yazmaya devam eder. Tehditlere boyun eğmeyen yapısı nedeniyle düşünce özgürlüğü başta olmak üzere özgürlük ve hürriyet inancı Sabir için vazgeçilmez başlıklardandır. Yukarıdaki şiir dizelerinden yola çıkılarak Sabir'in yazma adına kimsenin himayesi altına giremeyeceği anlaşılabılır. “Ne Yazım” şiiri şairin özgürlüğe olan aşkının en somut delilleri arasında yer alır.

Türklerdeki özgürlükçü anlayış yüzyıllardan beri süregelen bir düşünce sistemidir. Söz konusu fikrin her dönemde muhakkak ateşli savunucuları olur. Osmanlı coğrafyasında Namık Kemal, Azerbaycan coğrafyasında Sabir; ön plana çıkan iki hürriyet aşığıdır. Sabir, hürriyet kavramını ateşli ve hararetle bir şekilde ele alırken toplumun her alanda özgür olması gerektiğini savunur. Bu yüzden birçok şiir kaleme alır ve düşüncelerini korkusuzca anlatır.

“Buyur gıl da dünyaye etfi nezer

Müselman kimi kim olur behtever?

Bu İran, o Türkiye, hep biheter,

Evet başla Farstan Hetaye geder,

Bahdıgca gelbe meserret gelir...

Gaç oğlan gaç, at basdı, mllet gelir!” (Doğru, 1975: 256)

Millet konulu yukarıdaki dizelerde şair, halkın birlik ve beraberlik içinde olması gerektiğini söyler. Çünkü İskit Türklerinden başlayın Hunlarla devam eden süreçte devlet oluşumunun ve Orta Asya’ya hükmetmenin en büyük nedeni Türklerin bir arada yaşama özelliğidir. Köktürk ve Uygur Devleti’nin Çinlilerle yaptığı mücadeleler, Türklerin bağımsızlık anlayışının birer yansıması olurken Kavimler Göçü’ nün yaşanmasının ve son olarak Kurtuluş Savaşı’nın yedi düvele karşı kazanılmasının en büyük sebebi Türklerin hürriyet düşüncesi olur. Sabir, Türk tarihini iyi bildiği için kendi halkının birbirinden kopuk başka devletin himayesi altında yaşamasını asla kabul etmez. Bu yüzden şiirlerinde insanların birbirinden kopuk yaşamasından dolayı birlik ve beraberlik duygusunun geri gelmesini ve tekrar güçlü olunmasının şart olduğunu vurgular. Türk toplumlarına uygun ve yakışır olan bu fikri savunan ve Türklerin güçlü olmasını isteyen isimlerden biri Sabir’dir. Üstelik bu dizelerde Türkiye ismini kullanması da çarpıcıdır.

“Her ne versen, ver, mebade verme bir dirhem zekât,

Goy acından ölse ölsün bineva kendli ve tat.

Her ne düz versen, ver, oğlum, borcunu verme tamam,

Her ne alsan, al, amandır, alma kasıbdan salam.” (Doğru, 1975: 112-113)

Söz konusu dizelerde anlamsal açıdan yoğunluklar bulunur. Okuyucuya dizelerinin arasından mesajlarını ileten şair mizah kalemmini yine zekice kullanır. Çünkü topluma yön vermek için yazdığı konulardan biri olan özgürlük fikrini en hassas bir şekilde dizelerine

dökerken kara mizah anlayışını yansıtmaktan da asla geri kalmaz. “Mektub” şiirinde düzene karşı gelen şairin savunduğu fikir gayet açıktır.

Ulusuna oldukça fazla değer veren hatta el üstünde taşıyan sanatçı, “Mektub” adlı eserinde de toplum sorunlarına kulak tıkayan, topluma üstünlük sağlamaya çalışan ve her şeyi para ile halledebileceğini düşünen kişilere “köle ve padişah artık birdir.” diyerek karşı çıkar.

*“Galhdı ağalığ, geldi zaman oldu müsavat,
Gelmez ele, heyhat!
Dövrän-ı geza etdi sizi bizlere hemduş,
Sen etme feramuş!
Heç kes size bundan bele eğmez, bilesen, baş,
Oldug hamı gardaş;
İndi hamı birdir, ne ki var, şah ü gedadır,
Sende ne edadır?” (Doğru, 1975: 32)*

Ağalık fikrine karşı çıktığı mısralarında Sabir, bu çağdışı sitemin son bulmasını arzular. Vatan ve millet sevgisi olmayan insanlar için kaleme aldığı “Sebr Ele” adlı eserinde de hürriyet ve özgürlük ifadesi en çok kullanılan izlekler arasındadır. Sabir “*Ey adı insan, özü kertenkele!*” dizesinde mizah zekâsını konuşturur ve toplumdaki sorunlardan uzak duran kişileri korkup kaçması bakımından kertenkele ile bağdaştırır. Ona göre bir milletin kötü durumda olmasının müsebbibi sadece kötü niyetli kişiler değildir, bunları gördüğü halde ses çıkarmayanlar da onlar kadar yaşananlardan sorumludur. Millet ve hürriyet düşüncesine kulak vermeyen kertenkeleler yüzünden insanlar zor durumda yaşamaktadır. Sabir bu yüzden halkına sabır telkinlerinde bulunur.

*“Gonşuların cehd elese sen’ete,
Yetse de geyrileri hürriyyete,
Verme gulag söhbet-i milliyete,
Onlar ebesdir ki, düşür möhnete,
Ey adı insan, özü kertenkele!
Govzama başın, çocuğum, sebr ele!” (Doğru, 1975: 141)*

Sabir, dönemindeki zengin ağaların halka yaptığı baskıyı da şiirlerinde dile getirir. Toplumun bu baskı altında yaşamaması gerektiğini sert bir şekilde eleştirirken yine kaleminde mizaha başvurur ve halkı adalet duygusu etrafında toplamaya çalışır.”Ah Ah”

şairinden alınan aşağıdaki dizelerde de “biz” kavramıyla şair, halkı yalan yanlış bilgilerle kandıran, dini ve vicdani duygularıyla oynayan ve milli kimliğin sömürülmesine yol açan sözde zengin olan gerçekte ise adalet duygusundan yoksun kalmış bu zihniyeti net bir şekilde gözler önüne serer.”Pir-i hidayet” kavramı da aşağıdaki şiir parçasında dikkat çeken bir ayrıntıdır. Türk toplumunda yol gösterici, inancı ve manevi gücü yüksek olan ve birçok halk hikayesinde de okuyucunun karşısında çıkan “pir” kavramıyla Sabir, toplumun yanlış yola saptırılmasına atıflar yapar.

*“Bizler idik halgın inandıkları,
Pir-i hidayet diye gandırları,
Nur görürlerdi garanlıgları,
Bizde idi cümle gazandıgları,
Kim bize pul vermese bednam idi,
Ah!.. Nece keyif çekmeli eyyam idi!” (Doğru, 1975: 158-159)*

Mirza Ali Ekber Sabir, hürriyet kavramı açısından değerlendirildiğinde çağdaşı olan Namık Kemal ile aralarında benzerlikler kurmak mümkündür. “Vatan Şairi”nden coşkulu bir şekilde yararlanan Sabir, Namık Kemal’in şiirlerine ve dizelerine yönelik nazireler yazar. Namık Kemal’in şiirlerindeki tavra benzer bir tavır takınan Sabir “Halva-yı Hürriyet” şiirinde hürriyet düşüncesini aşkla ve coşkuyla vurgular. Bu dizelerde şair hürriyet kavramı ile helva arasında bağ kurar ve hürriyet helvasından yiyen insanların artık bu tadı bırakamayacağını söyler. Aynı zamanda hürriyet olan yere medeniyetin geleceği düşüncesini “Fisincan” adlı şiirinde kaleme alır.

*“Kim ki insanı sever aşig-i hürriyet olur,
Beli, hürriyet olan yerde de insanlık olur” (Doğru, 1975: 120)*

Şairin yukarıdaki dizeleri bağımsızlıkla ilgili görüşlerini ortaya koyan ifadeler içerir. Hürriyete sevdalı olan Sabir, Türk halkında bağımsızlık düşüncesinin var olduğunu ve hiçbir ülkenin himayesinde yaşamayacaklarını ifade eder.

*“Ne istersen, canım, el çek, yeter feryadi hürriyyet!
Ne yapsın köhnelerle dilberi növzadi hürriyyet?!
Bütün ehvanın iken sengdil, celladi hürriyyet?
Heyali hame duşme, bilme bir gün şad olur alem!
Bu iken vez’imiz, çoh çekmeden berbad olur alem!”*

“Ohur, tehsil ile ehrazi hürriyyet gılar insan...

Bu söz pek doğrudur, emma hanı mekteb, hanı irfan?

Galırken ölkemiz mektebsizin, övladımız nadan,

Heyali hame düşme, bilme bir gün şad olur alem!

Bu iken vez'imiz, çoh çekmeden berbad olur alem!” (Doğru, 1975: 154)

Hürriyet fikrinin vurgulandığı “İstigbalımız Lağlağadır” şiirinde alaycı bir yaklaşım görülür. Sabir’in hürriyet düşüncesi, ilk Türk devletlerinde de vardır. Kürşat ve arkadaşlarının 40 kişilik grupla Çin’e saldırması ve “oksızlık”³ düşüncesine sahip olmaları bunun en büyük göstergesidir. Namık Kemal’in 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin eski gücüne kavuşmasının reçetesi olarak hürriyet fikrini söylemesi ve Sevr Antlaşması ile Mondros Mütarekesi’ne karşı başlatılan Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması Türklerin hürriyet aşığı olduğunu net olarak gösterir. Her dönemde hürriyeti savunan isimlerin ortaya çıktığı tarihimizde Sabir de toplumu uyandırmak ve bilinçlendirmek amacıyla hürriyet düşüncesini savunur ve insanlarda bu düşüncenin tetiklenmesini Rus işgalinden kurtuluş çarelerinden biri olarak gösterir.

3.5.5. Halkın İnançları ve Din Adamları

Mollahane kültüründe büyüyen Sabir, halkın dini yaşama şeklini de yakından tanıma fırsatı yakalar. Toplumdaki çöküntünün temelinde insanların inançlarına göre yaşamaması olduğunu ifade eden şair için en büyük tehdit sözde din adamları olur. Her türlü konuya korkusuzca yaklaşan şair, din konusunda da eleştirel düşüncelerini ortaya koyar ve halkı yanlış yönlendirenlere karşı mizah ve hiciv kalemini kullanır. Bu yüzden döneminin din adamları Sabir’e karşı düşmanca tavır alır ve onu dinsizlikle suçlarlar. Namık Kemal’in şiirinden yararlanarak yazdığı “Övradımız Ezkarımız Efsane-yi Zendir” isimli eserinde dinî kurumlarda eğitim veren hocalara dair yazılar yazan şair, gözlemlerini duygularıyla birleştirerek şiirlerini okuyucuya sunar ve ürünler ortaya koyar.

“Yoh ferg bizim hündür ile alçağımızda,

Daim görürüz iş, bu gocalmış çağımızda,

Cüt-cüt durur övret solumuzda, sağımızda,

Şehvet guluyuz, nefsdan imdad alırsız biz!

Dindarleriz, günde bir arvad alırsız biz!” (Doğru, 1975: 69-70)

³ Oksızlık: Eski Türklerde egemenlik ve bağımsızlık anlayışını temsil eden kavramdır.

Yukarıdaki parçanın dördüncü mısrasında yer alan ifade aslında döneminin zihniyetini çarpıcı bir şekilde yansıtır. Dini çıkarı uğruna kullananlara yönelik eleştirel bir tutum sergileyen Sabir, “Dindalarız, günde bir avrad alırsız biz!” kavramıyla hem mizah kalemini kullanır hem de dönemindeki anlayışa tepki gösterir. Birçok şiirinde başvurduğu mizah anlayışını sadece güldürü amaçlı kullanmayan şair, okuyucuyu döneminin anlayışına ve yapılan yanlışlara karşı düşündürmeyi de amaçlar. Görünüşte tepki çekebilecek ifadeler kullansa da şiirleri okuyan ve tahlil edenlerin anlayabileceği tarzda alt anlamlara başvurur.

*“İranlı deyir ki, edl ile dad olsun,
Osmanlı deyir ki, millet azad olsun,
Zahid ne deyir? Deyir ki, garnım dolsun,
İranlı da Osmanlı da berbad olsun” (Doğru, 1975: 264)*

Gerçek din adamlarının halka doğru yola yönlendireceğini düşünen şair “Bir Deste Gül” isimli şiirinde Osmanlı ve İran halklarının içinde bulunduğu durumu işini doğru düzgün yapmayan, çıkar uğruna milletini satan din adamlarına bağlar.

“Zahide Teklif” şiirinde ise din adamlarına bu kez yeni okullara tepki gösterdiği ve okullara karşı olumsuz tavır içinde oldukları için sert bir üslupla eleştiriler yöneltir. Zahid ile karşılıklı konuşmayı tercih eden şair, okullara yönelik ön yargılarının nedenini öğrenmek istemektedir. Bu yüzden okulların açılmasına istemeyenlere karşı bir teklifi vardır. Okullara yönelik fikirlerini, objektif bir şekilde ortaya dökmek isteyen şair; olumsuz tavır sergileyenlerin de düşüncelerini özgürce ifade etmesini bu kişilere teklif eder. Ön yargılı tutumlara sahip olanlara doğruları göstermek ve onların bakış açılarını değiştirmeyi hedefler.

*“Zâhidâ, gel soyunag bir kere paltarımızı,
Çıharag zahire batindeki efkârımızı,
Pişgah-ı nezer-i helge tutag varımızı,
Görüb onlar dehi tehgiğ elesin, kârımızı,
Her kimin ağı gara ise utansın, a balam!
Belke illerce yatanlar bir oynasın, a balam!” (Doğru, 1975: 170)*

Dini çıkar amaçlı kullananların ikiyüzlü tavır içinde olduğunu söyleyen şair birçok şiirinde din adamlarına karşı aynı tutum ve tavır içindedir. Kendi amaçları için dini kötüye kullanan, insanlara zulmeden anlayışa karşı mücadele içinde olur. İnsanların dini değer yargılarıyla dalga geçenlere Sabir de şiirlerinde karşılık verir. Dini konulara hassasiyet gösteren şair,

değerleri küçültenlere o hassasiyeti asla göstermez. İnsanlara doğruyu öğreten, haksızlığa karşı başkaldırmayı savunan, adaletsiz düzene karşı sosyal eşitliği benimseyen insanları “şeytan” olarak tanımlayan kişilerin karşısında durur. Garibanların sömürülmesine karşı din adamlarının sessiz kalmasından yakınan Sabir, haksızlığa ses çıkarmayanlarla ve yenilikçi okullara karşı olanlarla “şeytan” ifadesini bir araya getirir.

“Vah!.. Bu imiş ders-i üsul-i cedit!

Yo...h! yo...h! Oğul, mekteb-i üsyandı bu!

Molla deyil bundakı te'lim eden!

El hezer et, bir yeni şeytandı bu!

Dur kaçag oğlum, baş ayag gandı bu!” (Doğru, 1975: 192)

“Ay Haray” adlı şiirinde Sabir, kendini dindar zannedenlerin aydınlara karşı tavır takınmasından bahseder.

“Yeni mekteb denilen bid'etin icrası ile

Bir de berbad edeler hane-yi viranımızı!

Kâfir oldukları yetmezmi ki bu herzelerin,

İsteyirler çekeler küfre müselmanımızı

Ey bizi elme delalet eyleyenler bilirik

Gesdiniz elim değil selbdir imanımızı!” (Doğru, 1975: 134)

Aydınlara karşı tavır takınan din adamlarının modern tarzda eğitim vere okullara karşı olduklarına da değinen Sabir, yeni okullara karşı çıkılmasının nedenini de din adamlarının halka karşı gerçek yüzlerinin ortaya çıkacağı düşüncesine bağlar. “Zahide Teklif” adlı şiirden alınan aşağıdaki dizelerde “usul-i cedit” mekteplerine karşı çıkan tipleri eleştirir.

“Zâhidâ, gel soyunag bir kere paltarımızı,

Çıharag zahire batindeki efkârımızı,

Pişgah-ı nezer-i helge tutag varımızı,

Görüb onlar dehi tehig elesin, kârımızı,

Her kimin ağı gara ise utansın, a balam!

Belke illerce yatanlar bir oyansın, a balam!” (Doğru, 1975: 170)

Yeni mektepleri andığı birçok şiirinde şair, din adamlarını yeni okulları sevmedikleri ve onlara olumsuz baktıkları için mizahi bir anlayışla olanları hicveder. Yeni tarz eğitimi

savunan kurumlarda okuyan çocukların mollalar tarafından adeta “şeytan” gibi görülmesi Sabir’i kızdırır. Bu yüzden şiirlerindeki hiciv dozunu gittikçe artırır. Sabir’deki hicvin dozu artınca dönemindeki birçok kişi tarafından Sabir, dinsizlikle bile suçlanır. Ancak Sabir’in eleştirdiği din adamlarına inanan bir kesim de vardır. Sabir, onu dinsiz ilan eden sözde din adamlarına inanan halka karşı kendi din anlayışını “A Şirvanlılar” şiirinde açıklar:

*“Şieyem, emma ne bu eşkâlden,
Sünniyem, emma ne bu emsalden.
Sufiyem, emma ne bu ebdalden
Heg seven insanem, a Şirvanlılar” (Doğru, 1975: 375)*

Sabir, “Şii ve Sunni” mezheplerini içeren sözlerinde toplumda mezheplere bakışı da ele alır. O, insanların birlikteliğe ihtiyacı olduğu dönemde birlik ve beraberliğe karşı kutuplaşma anlayışının öne çıktığını gözler önüne sererken aslında her insanın Allah yolunda olduğunu ve artık ayırım yapılmaması gerektiğini söyler. Her alanda kutuplaşan toplum, Sabir’in şiirlerinde ele alınırken şair aynı zamanda iyi bir gözlemci olduğunu da okuyucuya hissettirir. Sabir’in şiirlerinin genel özelliği mizahtır. Ancak mizahı rastgele kullanmaz. Gözlem ve hicvi de sözlerinin arasına serpiştirir ve bu durumu okuyucunun zihnine ince ince yerleştirir.

3.5.6. Türk Geleneklerinin Yozlaşması

Sabir’e göre toplumun yenilikçi ve çağdaş düşüncelerden oldukça uzak kalmasının birçok nedeni vardır. Ancak bu nedenlere yol açanlar yine toplumun kendisidir. Sabir’in Azerbaycan topraklarından edindiği izlenimler ve gözlemler ortaya konduğunda halkın durumunun gerçekten kötü olduğu açıkça görülür. Sabir, “Amalimiz Efkarımız İfna-yı Vetendir” naziresinde toplumun içinde bulunduğu durumu ortaya koyar.

*“Egreb kimi neşter gücü var dırnağımızda,
İslâm susuz olsa su yoh bardağımızda.
Her küncde min tülkü yatıb çardağımızda,
Min hiyle gurub rütbe vü ikram alırsız biz,
Gafgazlılarız, yol keseriz, nâm alırsız biz” (Doğru, 1975: 60)*

Namık Kemal’in “Vatan Şarkısı” şiirine nazire olarak yazdığı bu dizelerinde Sabir, İslam değerlerinin unutulup gittiğinden bahsederken zorbalıkların gün yüzüne çıktığını belirtir.

“Tecir

Men helal ile heramı bir-birine gatmışam

Rövzehan

Ümmetin pulun alıb, men gözlerin islatmışam.

Derviş

Nerde bulsam sog açıb, min-min, yalan söz atmışam.

Sofi

Rüzü şeb hag-hag deyib, men her kesi oynatmışam.” (Doğru, 1975: 297)

Diyalog tarzını benimsediği parçalara yer verdiği bu dizelerde şair, sosyal yaşamdaki kültürel değerlerin unutulup gitmesinden yakınır. İnsanların değerlerini yozlaşmaya bıraktığı ve çıkarlarını el üstünde tuttuğu dikkat çekici bir ifadeyle yansıtılır. Şiirin tamamı göz önünde bulundurulduğunda sosyal tabakanın her kesiminden insanın seçildiği ve insanların edindiği tutumların gerçekçi bir şekilde yansıtıldığı görülür.

“Leyk bu gorhmazlıg ile doğrusu,

Ay dadaş, vallahi, billahi, tallahi

Harda Müselman görürem gorhurem. . .

Bisebeb gorhmayıram, vechi var:

Neyleyim ahır, bu yoh olmuşların

Fikrini gan gan görürem, gorhurem

Gorhurem, gorhurem, gorhurem.” (Doğru, 1975: 95)

Sabir, vahşi ve saldırgan hayvanlardan değil de insanların gözünün kan bürüdüğü için artık onlardan korktuğunu yukarıdaki dizelerde açıkça ortaya koyar. Şair, Müslüman gördüğünde artık korkmaya başladığını, kardeşliğin yok olduğunu söylerken yaşadığı çağın insanlık duygusunu yitirmesine değinir. Ahlak ve insaniyet artık eskidedir. İnsanlar birbirine karşı dostça yaklaşamaz.

“Gurban Bayramı” başlığıyla bir şiir kaleme alan Sabir, Türk gelenek ve göreneklerin yozlaştığını, artık bayramların bile usulüne uygun yapılmadığını söyler. Kurban kesiminin sadece zenginlerce yapıldığını, halkın kurbana uzaktan baktığını vurgular.

“Bayram olcag, şövketliler, şanlılar,

Dövlletliler, pulluklar, milyanlılar,

Tir boyunlar, şiş garınlar, canlılar

*Gurban kesir Helilullah eşgine,
Fegir sual edir Allah eşgine.” (Doğru, 1975: 272)*

3.5.7. Çocuklara Nasihat

Sabir’in şiir kitabına bakıldığında çocuklar için yazılan ya da çocukların odak noktası olduğu birçok şiir vardır. Sabir’in öğretmen olması, şiirlerinde eğitimci bakış açısının yer alması Sabir’deki eğitimci anlayışı ortaya çıkarır. Öğreticilik vasfının ön plana çıktığı eserlerde okuyucuya yön gösteren şair, çocuklar için de fabl çevirileri yaparak onların eğitime sanatıyla katkıda bulunur. Kendi açtığı okulda verdiği dersler, şiirlerinde kullandığı konular, çocuklara bakış açısı Sabir’in diğer yazarlardan farkını ortaya koyar. O, sadece eğitimci yönüyle değil toplumcu yönüyle de çocukların geleceğini düşünür ve onlar için tasalanır.

Sabir’in çocuklar için yazdığı şiirler arasında “Artığ Alıb Eksik Satan Tacir”, “Cütcü”, “Yaz Günleri”, “Mektebe Terğib”, “Heves”, “Uşag ve Buz”, “Garga ve Tülkü”, “Ağaçların Behsi”, “Uşag ve Pul” gibi şiirler vardır.

Eğitici yanı asır basan şiirlerde çocukların eğlenmesini de düşünen şair, en çok bilinen fabllar arasında gösterilen “Garga ve Tülkü” fablının çevirisini yapar. Ezop’ a ait olan bu fablda çocuklara herkese inanmamaları konusunda yol gösterilir.

*“Pendir ağzında bir gara garğa
Uçarak gondur bir uca budağa.
Tülkü görcek yavaş yavaş geldi,
Endirib baş edeble çömbeldi
Bir zaman hasretle garğa sarı
Altdan altdan marıtdı baş yugarı;” (Doğru, 1975: 425)*

“Karga ve Tilki” fablının çevirisini içeren dizelerle çocukları eğlendirirken öğretmeyi hedefleyen Sabir, “Mektebe Terğib” isimli şiirinde de çocukların okula gitmesi adına öğütler içeren dizelere yer verir.

*“Nesihet al nesihet,
Gıl kesbi elme geyret
Elmsizlik belası
Müşkül olur hegiget
Ey gözüüm ey canım*

Get mektebe cavanım” (Doğru, 1975: 421)

Cahillikle savaşmak için tek isteği çocukların eğitimi ve ilme değer verilmesi olan şair, çocukların eğitimi için yeni tarz okulların yaygınlaşması gerektiğini söyler. Hatta bu söyleminden dolayı birçok kesim tarafından kâfir ilan edildiği bile olur.

Çocuklara nasihat içeren şiirleri, Sabir için önemlidir. Çünkü çocuklar bir milletin geleceğidir. Odak noktasını çocukların oluşturduğu şiirler arasında yer alan “Cütcü” isimli eserinde de çalışmanın önemi üzerinde duran Sabir, öğretici yönü ağır basan ifadeler yer verir. Çalışmadan başarıya ulaşılamayacağını, zahmet çekmeden rahmet ve bereketin ortaya çıkmayacağını çocuklara söyleyen şair; toplumun geçinebilmesi, kendisini kalkındırabilmesi için üretimin şart olduğunu da “tarla” ifadesiyle anlatır.

*“Şimdi egerçi ona zehmet olar
Gışda eyali, özü rahat bular.
Cem edecek tarlasının hasilin
Besleyecek hem ailesin hem elin.” (Doğru, 1975: 419)*

Sabir’in çocuklar için yazdığı şiirler arasında “Yaz Günleri” şiirindeki dizeleri diğer öğüt verici ifadelerinden biraz farklıdır. Bu şiirinde doğaya dair izlenimlerine yer veren şair, çocukların gözünden yaz mevsiminin güzelliklerini anlatır.

*“Gel gel, a yaz günleri
İlin eziz günleri
Dağda erit garları
Bağda erit garları
Çaylar daşib sel olsun
Tahıllar tel tel olsun
Ağaçlar açsın çiçek
Yarpağı leçek leçek” (Doğru, 1975: 420)*

“Artık Alıb Eksik Satan Tacir” şiirde atasından gördüğü adaletsizlikleri yapan bir çocuğun hikâyesine yer veren şair, çocuk eğitiminde anne ve babalara da rolüne değinir ve çocukların eğitimi için onlara iyi örnek olunması gerektiğini söyler.

*“Bir nefer tâcir öz dükkânında
Oğlunu sahlayırdı yanında
Eleyirdi garibe dadü stad
Satdığında kem, aldığında ziyad,
Mekrü tezvîr idi onun her işi
Düz değildi bütün alışverişi.
Atanın şüglüne olub adi
Gördüğün öğrenirdi övladi.
Bir gün öz derdinin ilacı üçün
Getdi tâcir ehtiyacı üçün
Oğlı gördü ki vegti fûrsettir
Delili soysam, dedi, ganimettir.
Eli delil içre gözleri nigeran,
Atası bir terefdən oldu eyan.
Daralın büsbütün cahan gözüne
Vurdu bir silli oglunun üzüne.
Gördü bir pir heyli tecrübekâr
Dedi: “Etme abes buna azar.
Ekdiğin danenin budur semeri
Senden ehz eyleyib hemin hüneri
Terbiye müsteheggidir övlad
Pederinden ne görse yad.
Hah emri gebih hah cemil
Eder övlad cümlesin tehsil
Saleh ol, saleh olsun övladın
Taleh ol, taleh olsun övladın.” (Doğru, 1975: 417-418)*

Sabir, şiirlerinde karşılıklı konuşma üslubunu çokça kullanır. Bu üslubu şairin halkla bütünleşmesine yardımcı olur. Şiirlerini içten bir üslupla kaleme alan şair için topluma hitap ettiği şiirlerinde halkın duygularına dokunmak ve onları yönlendirmek amacı vardır. Hatta bu şiirlerinde derviş edasıyla kıssadan hisseler anlatarak okuyucuyu düşündürür.

Azerbaycan edebiyatının en önemli halkçı ve milli şairleri arasında yer alan Sabir, şiirlerinde ve düz yazılarında ele aldığı konular bakımından farklı başlıklara ayırmak mümkündür.

Ancak her başlıktaki ortak ifade, Sabir'in eğitime verdiği önem ve halkını her şeyin üzerinde tutması olur.

3.6. Mirza Ali Ekber Sabir'in Türk Edebiyatındaki Bazı Yazarlarla Ortak Fikrî Yönleri

Mirza Ali Ekber, çağdaşı olan veya önceki dönemlerde yaşamış birçok Türk şairle ortak bağı bulunan milli ve halkçı bir şairdir. Konu olarak toplumsal olayları tercih eden, özellikle ezilen halkı gür sesle anlatan şair; eserleriyle döneminde farklı bir ses, farklı bir renk olur. Kendi dönemindeki çarpıklıkları usanmadan, yılmadan ve korkmadan her türlü baskıya rağmen cesurca ele alır.

20. yüzyıl başlarında gerek Türk gerekse Kafkas topraklarında meydana gelen siyasi olaylar o dönemde yaşayan birçok şair için ilham olur. Siyasi ve ekonomik baskılar altında kalemını güçlü ve özgür kılmak isteyen yazarlar her türlü konuya değinirler, halkını hürriyet şerbetiyle eğiterek bağımsızlığı tatmalarını isterler. Bunların başında Sabir, Namık Kemal ve Mehmet Akif gelmektedir. Gerek milli gerek dini vakaları ele alan bu şairlerin ortak amaçları vardı: Millet.

Millet kavramı etrafında buluşan bu üç önemli isim Türk ve Azerbaycan edebiyatının görmüş olduğu belki de en gür sesli isimler arasında yer alır. Toplumsal konularla topluma ışık tutmayı hedefleyen şair, döneminde ele aldığı konulardaki mizahi ve eleştirel yaklaşımlar nedeniyle birçok kişi tarafından edebiyat dünyasında kabul görse de eleştirdiği kesimler tarafından da dışlanır. Bu nedenle şairin ele aldığı konulara sergilediği yaklaşımlar Mehmet Akif ve Namık Kemal ile örtüşür.

Mirza Ali Ekber Sabir'in ele aldığı konulara yaklaşımı, bu konulardaki romantik tavrı ve hürriyetçi bakış açısı onu Azerbaycan edebiyatının Namık Kemal'i; ele aldığı konulardaki gerçekçi yaklaşımı, toplumdaki çarpıklıkları "ayna" gibi yansıtması onu Azerbaycan edebiyatının Mehmet Akif'i yapar.

Şairlerin ortak yönleri elbette bunlarla sınırlı değildir. Türk edebiyatında Osmanlıcılık anlayışının en önemli ismi Namık Kemal'dir. Sabir de Azerbaycan topraklarında Rusların ihtilali sonrası yaşanan parçalanmışlığı ortadan kaldırmak için birçok şiirinde Osmanlıcılık anlayışını savunur.

3. 6. 1. Mehmet Akif ve Mirza Ali Ekber Sabir'in Toplumsal Yönelimleri Üzerine Bir İnceleme

İki büyük şair olan Akif ve Sabir'i karşılaştırmalı olarak ele aldığımızda birçok ortak paydada buluştuklarını görürüz. Sabir, toplumun her türlü çarpıklığını realist bir şekilde yansıtır; Akif de toplumun her yönünü “ayna” gibi edebiyata taşır. Zira aşağıda yer alan karşılaştırma Akif ve Sabir'in sanat anlayışlarındaki bağı net bir şekilde ortaya koyar:

Her iki şair yaşadığı dönemde toplumdakiler türlü gelişmeyi yakından takip ederler. Farklı coğrafyalarda bağımsız sanat anlayışı içinde olan bu iki büyük şairin birbirlerinden etkilendiklerini söylerken birbirlerinden de habersiz olmadıklarını ortaya çıkarmak önemli bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Akif ve Sabir'in yaşadığı dönemde gerek Osmanlı gerekse Azerbaycan coğrafyasında siyasi karmaşa yaşanır. 19 ve 20. yüzyıllardaki bu siyasi karmaşanın aksine sosyal ve kültürel hayatta da yenilikler meydana gelir. Osmanlıda Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikler edebiyatta da kendine yer bulurken Azerbaycan coğrafyasında da Rusların çekilmesi ile başlayan birtakım yenilikçi gelişmeler ortaya çıkar. Tanzimat Döneminde yaşanan yenilikçi anlayışla ortaya çıkan Türk aydınları farklı coğrafyalarda yaşayan şairlerde de düşünce ve duygu anlamında derin tesirler bırakır. Başta hürriyetçi kimliğiyle tanınan Namık Kemal, üstat olarak bilinen Rezaizade Mahmut Ekrem, parnasizm etkisinde şiirler yazan Tevfik Fikret, Türkçülük düşüncesinin gür sesli savunucuları Ziya Gökalp ve Mehmet Emin Yurdakul, İstiklal Marşı'nın yazarı ve Ümmetçi anlayışın en önemli temsilcilerinden Mehmet Akif farklı diyardaki paydaşlarını en derin duygu ve düşüncelerle etkiler ve onların sanat anlayışının şekillenmesini sağlar. Şair ve yazarların yanında çıkarılan bazı basın-yayın organları da farklı diyardaki şair ve yazarlarla ortak duyguların yaşatılmasını sağlayan en önemli etkenler arasında gösterilir. Türkçülük düşüncesinin yayılmasını sağlayan *Türk Yurdu*, İslamcılık düşüncesini yayan *Sırat-ı Müstakim* ve dönemin önemli dergilerinden *Sebilürreşad* gibi dergiler bu yayın organları arasında yer alır (Erol, 2008: 101).

20. yüzyılda her iki ülkede sanat anlayışlarının benzer olduğu görülür. Türk edebiyatında Milli Edebiyat Dönemi'nin Azerbaycan 'da ise halkçı ve yenilikçi anlayışının ortaya çıktığı sanat-toplum içindir anlayışının benimsendiği görülür. Bu anlayışı benimseyen şairlerden ikisi Mirza Ali Ekber Sabir ve Mehmet Akif Ersoy'dur. Dünya görüşü açısından bakıldığında her iki şairin farklı olduğunu görsek de sanat anlayışlarının benzer olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Mehmet Akif'in şiirlerini topladığı 8 bölümden oluşan Safahat adlı eser incelendiğinde Akif'in toplumu gözlemlediği, eşitsizliğe ve cahil düzene karşı sosyal eleştiri yaptığı görülmektedir. Bu şiirlerinde ise gözlem yeteneğini kullanan Akif, döneminin her türlü gelişmesini eserlerinde gösterir.

Mirza Ali Ekber'in yazdığı şiirlerinin yakın arkadaşı tarafından bir araya getirildiği Hophopname adlı şiir kitabında romantik ve realist anlayışları görmek mümkündür. Sabir, döneminin din adamlarını, halkın sefalet ve cehalet içinde oluşunu, işçi ve çiftçi problemlerini kara mizah anlayışı içinde ele almıştır. Derin gözlemlerini içerdiği birçok şiiri de Akif ile benzerlik göstermiştir. “*Şairem asrımın ayinesiyem.*” (Sabir, 1976: 187) diyen şairin realist anlayışta olması onu Akif'e en çok benzeyen yanıdır.

“Hayır, hayâl ile yoktur benim alışveriğim.

İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek

Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek.” (Özkırımlı, 1993: 28)

Yukarıda yer alan dizelerle istiklal şairinin sanat yaşamı boyunca hayali olan bir olayla değil gördüğü gerçeklerle eserlerini şekillendiğini ortaya koyar. Çünkü şair, döneminin hayalci zihniyeti olan Servet-i Fünun topluluğunun romantik anlayışına tepki gösterir. Bu durum Sabir'in birçok şiiri için de geçerlidir. Şiir hayatına romantik anlayışla başlayan Sabir, yenilik tartışmalarından etkilenerek gerçekçi anlayışı benimser. Toplumda gördüğü her türlü aksaklığı derin bir gözlem sonucunda eserlerine yansıtır. Sabir'in “Tazineler” adlı bölümden alınan aşağıdaki dizelerde gerçekçi düşüncede olduğu net bir şekilde görülür.

“Dehr bir müddet oldu menzilimiz,

Onda hell olmaz oldu müşkilimiz,

Yaşadığca çohaldı düşmenimiz,

Ne edek doğru söyledi dilimiz.” (Doğru, 1975: 319)

Eserlerinde ele aldığı gerçek olaylar ve gözlemlediği sosyal aksaklıklar nedeniyle birçok kişi tarafından eleştirilen hatta işinden alıkonulmaya çalışan şair, hakikati işlemekten ve gür sesle hakikati söylemekten kaçmaz.

“Bir bölük boşboğazı, heyverelik âdetimiz,

Doludur le'net ile geybet ile söhbetimiz,

*Ohumagdan payımız yoh, yazıdan gismetimiz,
Bu avamlıqla bele her sözü tefsir ederik,
Mümkün olduğca müselmanları tekfir ederik.
Her söze çulgaşarığ, her bir işi gurdalarığ,
Harda bir nur görürsek ona garşı olarığ,
Be'zine diş gıcıldıb, be'zine guyrug bularığ,
Bize her kes çörek atsa onu tegdir ederik,
Mümkün olduğca müselmanları tekfir ederik.” (Doğru, 1975: 242)*

Cehaletin toplumdaki yerini gören ve dizelerindeki yer veren Sabir, önemli bir gözlemcidir. Okumak, toplumdaki birçok kesim için gereksizdir. Hatta onlar için okul, çocukları kafirliğe sürükleyen en büyük tehlikedir. “Okumaktan payımız yok.” ve “Mümkün olduğunca Müslümanları kafir ilan ederiz.” ifadeleri Sabir’in toplumda bizzat toplumdan duyduğu konuşmalar ve şahit olduğu tartışmalar neticesinde dizelere yansıtılmış gibidir.”Ederik” redifli şiirinden alınan yukarıdaki parçalar Sabir’in toplumu derin bir gözlemle ele aldığını gösterir.

Her iki şairin temel amaçlarından biri halka yönelmektir. Akif de şairin ve edebiyatın milli olmasının en büyük şartı eserlerde “halka yönelmek” olduğunu ifade eder. Mehmet Akif, eserleri vasıtasıyla halkı bilinçlendirmeyi hedefler. Bu nedenler “sanat, sanat içindir.” anlayışına karşı çıkarak sanatın toplum için yapılması gerektiğini savunur. Dizellerinin her köşesine sığdırdığı insan problemleriyle şiir anlayışını net bir şekilde ortaya koyan Akif, alçakgönüllü tavrıyla edebiyatın topluma yönelik olmasını istemektedir. Sokak kültürü, eğitim sorunları, çocuklar gibi temel konularıyla edebiyatta kendine özgü bir kültür ortaya koyan Akif’in bu tavrı vicdani sorumluluk neticesindedir.

Akif gibi Sabir de toplumcu anlayışı yansıtan birçok şiir kaleme alır. *Molla Nasreddin’de* yazdığı şiirlerinde Sabir, bu anlayışta olduğunu açıkça gösterir. Özellikle cehalet, her iki şairin ele aldığı temel konular arasında yer alır. Aydınların toplumu yanlış yönlendirmesini ve halka sırt çevirmesini eleştiren şiirler yazarlar. Toplumla ilgili temel problemleri “Köy Hocası” adlı makalesinde ele alan Akif, Avrupa’daki bazı kişilerle konuşma gerçekleştirdiğini ifade ederek bu konuşmalarda insanların ön yargılı olduklarını ama bazen de onların doğru teşhislerde bulunduklarını ifade eder ve bu yönde değerlendirmeler yapar.

Düşünen, çalışan ve kendini geliştiren aydınların olduğunu söyleyen Akif, bunların gerçek anlamda faydalı işler yaptığını söyler. Ancak aydınların sadece bunları yapmasını eksik bulan şair, aydınların eksikliklerinin olduğunu açıkça dile getirir. Söz konusu çalışkan aydınların en büyük eksikliği halkın içinde bulunduğu durumdur. Akif'e göre aydınlar, halktan kopuk ve bağımsız yaşamaktadır. Halkın sorunlarını yakından bilmeyen bu kişilerin halkla içi içe olmasını ister. Çünkü bir milletin gelişmesi ve değişmesi için aydınların halktan kopuk olmaması gerektiğini iyi bilir. Büyük şair, o dönemdeki aydınların toplumdan bağımsız yaşamasına içerlemektedir. Kendilerini iyi bir şekilde yetiştirseler de güzel başarılar elde etseler de bu insanların halkını aydınlatması gerektiğini açıkça ortaya koyarak bundan yoksun kişilerin çok iyi yerlere gelen kişiler yetiştirseler dahi faydalı iş yapamayacaklarını anlatmak istemektedir.

Mehmet Akif'in ifade ettiği bu durum Sabir'in şiirlerinin en belirgin özelliklerindendir. Özellikle Rusların işgali neticesinde Azerbaycan topraklarında yaşanan gerileme ve benzeri olaylar döneminin birçok şairini toplumsal olaylara yönlendirir. Birçok yönden benzer olan iki şairin en belirgin ortak yönü dil konusundaki hassasiyetleri olur. Her ikisi de toplumun anlayacağı bir dili benimser. Toplumu yönlendirmek için dili, halkın kullandığı dili şiir ve yazı dili olarak kabul eden iki şairden Sabir'in dile önem vermeyen, Türkçe yazmayan ve kendini aydın zannedenleri eleştirdiği "Ürefa Marşı" adlı şiiri en çok beğenilen şiirleri arasında yer alır.

*"İnteligentik bu ki buhtan değil,
Türkî danışmag bize şayan değil,
Türkî dili gâbil-i irfan değil,
Biz buna gâ'il olan insanlarıg.
Ay barakallah, ne güzel canlarıg!" (Doğru, 1975: 220)*

Yukarıdaki dizelerde kendini aydın zanneden kişileri sert bir şekilde eleştiren şair Türkçeyi kullanmayan sözde aydınların olduğunu vurgular. Türkçenin önemi Akif şöyle açıklamaktadır: "*Halkın anlayabileceği konu ve ifadeler yine halkın kullandığı dil ile ortaya konulmalıdır.*" (Abdulkadiroğlu, 1987: 42). Akif'in bu sözü verilen her eserin aslında halkın anlayabileceği bir dile ile verilmesi anlayışını ortaya koyan ifadelerdir. Çünkü bir eserin kalıcılığı Akif'e göre o eserdeki halk diline bağlıdır. Akif'in dil ile ilgili görüşlerini yansıtan eseri olan "Hasbıhal" adlı yazısında da yazı dilinde mutlaka sadeleştirme yapılması gerektiğini söyler.

İki şairin ortak özelliği arasında ele aldığı bir diğer konu toplumdaki bencillik duygusudur. Bu yöndeki düşüncelerini Sabir, birçok konuyu birlikte ele aldığı en güzel eserlerinden biri olan “Millet Nece Tarac Olursa Olsun” şiirinde toplumsal yönü ağır basan bencillik konusuna da değinir. Aynı zamanda farklı birçok şiirinde de bencillik konusunu ele alır. Çiftçileri ve onların haklarını açık yüreklilikle anlattığı şiirlerinden olan “Bakı Fe’lelerine” adlı eserinde de bu konuyu ele alan dizeler yazar. Sabir’in çok yönlü olduğu yazdığı dizelerden aşikârdır. Bu nedenle yine dizelerinde farklı anlamları bir araya getirdiği mizahi şiirlerinden olan “Bir Deste Gül” şiirinde de bencillik ve ahlak yoksunluğuna vurgu yapar. “Paradır” adlı şiirden alınan aşağıdaki dizelerde paranın insanın gözünü kör ettiğine ve insanın paranın kölesi olduğuna yönelik toplumsal eleştiri yapar.

*“Ademi adem eyleyen paradır,
Parasız ademin üzü garadır.” (Doğru, 1975: 210)*

“Ey pul” adlı şiirinde şair, yine toplumsal olaylara karşı tavrını belli eder. Şairin bu dizelerinde de paranın bütün değerlerin önüne geçmesine yönelik takındığı tavır insanları düşündürmeye yöneliktir.

*“Nur-ı çeşmanım mısan ey pul, ya canım mısan?
İsmetim, namusum, ‘irzim, gayretim, ganım mısan?
Hörmetim, fehrim, celalım, şövketim, şanım mısan?
Müşhefım, Mekkem, medinem, gıblem, erkânım mısan?
Mezhebim, dinim mi, ayinim mi, imanım mısan?” (Doğru, 1975: 222)*

Benzer konuya Mehmet Akif de *Safahat* adlı şiir kitabında yer verir. Toplumdaki bencillik duygusunu *Hatıralar* bölümünde yer alan “Müslümanlık Nerede?” adlı eserinde ele alır.

“Kim Müslümanların derdini kendine mal etmezse onlardan değildir”

...

*İrzımızdır çiğnenen, evlâdımızdır doğranan...
Hey sıkılmaz! Ağlamazsan, bâri gülmekten utan!..
“His” denen devletliden olsaydı halkın behresi:
Pâyitahtından bugün taşmazdı sarhoş na’rası!” (Ersoy, 2021: 663)*

Akif ve Sabir’in ele aldığı ortak konulardan biri de toplumdaki yozlaşmadır. Kendi kültüründen uzaklaşan, geleneklerine değer vermeyen insanlara karşı iki şairin yazdığı

birçok şiir vardır. Sabir'in "Bir Mecliste On İki Kişinin Sohbeti" isimli eseri, dönemdeki yozlaşmayı gözler önüne sermiştir. Şair, insan çıkarlarının toplumsal unsurların önüne geçmesinden dert yanar. Yardımlaşma düşüncesine sahip olan Türk halkı için kendi kültürel değerlerinin yok olması şairi üzen bir olaydır. Bu yüzden söz konusu düşüncesini birçok şiirde ele alır.

"Elm

Get'i-ümmid etmişem, yekser bu gövmü atmışam.

Cehl

Ortada keyf eyleyib, men hem merama çatmışam.

Şair

Bülbüle, eşge, güle dair yalan fırlatmışam.

Evam

Anlamam hergiz, cehalet besterinde yatmışam.

Gezetçi

Men ceridem dolmağ için metlebi çok uzatmışam." (Doğru, 1975: 297-298)

Sabir tarafından toplumun her tabakasından insanın konuşturulduğu bu şiirde Türk toplumunun içinde bulunduğu zihniyet açıkça gösterilir. Mehmet Akif de "Şark" adlı şiirde aynı konuya ayrıntılı bir şekilde değinir, İslam toplumunun durumu acınası bir şekilde gözler önüne serilir.

"Harap iller, serilmiş hânümanlar, başsız ümmetler,

Yıkılmış köprüler, çökmüş kanallar, yolcusuz yollar,

Bükülmüş beller, incelmüş boyunlar, kaynamaz kanlar,

Düşünmez başlar, aldırılmaz yürekler, paslı vicdanlar;

Tegallüpler, esaretler, tahakkümler, mezelletler;

Riyâlar, türlü iğrenç iptilâlar, türlü illetler;

Örümcek bağlamış, tütmez ocaklar; yanmış ormanlar;

Ekinsiz tarlalar, ot basmış evler, küflü harmanlar;

Cemaatsiz imamlar, kirli yüzler, secdesiz başlar;

"Gazâ" nâmiyle dindaş öldüren biçare dindaşlar;

İpissiz âşîyanlar; kimsesiz köyler; çökük damlar;

Emek mahrumu günler; fikr-i ferdâ bilmez akşamlar! ..." (Ersoy, 2021: 836)

Yukarıdaki dizelerde yer alan kavramlar tek tek ele alındığında şiirin içerisinde yoğun bir anlatım olduğu ortaya çıkabilir. Akif'in dizelerinde anlatmak istediği düşüncelere bakıldığında şairin geniş bir bilgi ve birikimine sahip olduğunu görmek mümkündür.

Başsız ümmetler: Kur'an-ı Kerim'de onlarca defa geçen "Hâlâ akıl etmez misiniz?" (Hûd Suresi 51. Ayet) kelâmının izahı anlamında da okunabilecek olan bu kavramı Akif, asırlardır ümmetine liderlik yapan Türk milletinin artık bu liderliği yapamadığını söyler.

Kaynamaz kanlar: Heyecanını yitiren milletin artık dinin emirlerini yerine getiremediği söyleyen Akif, burada toplumu eleştirir.

Düşünmez başlar: İnsanın en büyük yeteneği olan akıl kavramının Müslümanlar tarafından kullanılmadığını vurgular.

Aldırmaz yürekler: Çevresinde olan bitenlere kayıtsız kalan insanlara vurgu yapan şair, "Komşusu açken tok yatan bizden değildir." (Hadis-i Şerif) ifadesine atıfta bulunur.

Örümcek bağlamış: Şiirdeki diğer dizelerde yer alan "tütmez ocaklar" ve "ekinsiz tarlalar" tamlamalarından hareketle bu ifadelerle Akif, çalışmayan ve emek harcamayan insanlara göndermelerde bulunur.

Cemaatsiz İmamlar: "Akif, yaşadığı dönemi gerçekçi bir şekilde anlatmıştır." Sözüne en iyi kanıt olan bu başlıkla artık camilerde imamların yalnız başına namaz kılmalarından söz eder.

Yukarıdaki konu başlıklarıyla tahlil edilen şiirde döneminin toplumsal yozlaşması gözler önüne serilir. Toplumdaki yozlaşma ve aile yapısına yönelik başka şiirleri de bulunan iki şair için birçok ortak yön vardır. Bunlar arasında yer alan Sabir'in "Gocalar Marşı" adlı şiiri gösterilebilir. Sabir bu şiirde kadına olan bakış açısını da gözler önüne serer.

"Bir gocayam, çağ ner kimi yaşaram!,

Dörd arvadı birbirine goşaram!,

Bir ilde üç-dördin alub boşaram!,

Goca kişi yalguz yatmaz..." (Mehemmedzade, 216: 1962)

Aynı konu Akif'in "Köse İmam" adlı manzumesinde de görülür. Akif burada hiciv ve mizah unsurunu kullanır. Kadının toplumdaki değerini ve yerini "İşte meydanda kitap! Hem alırsız hem boşarız." ifadesiyle gözler önüne serer.

"Boşamaz? Amma da yaptın!

Ya şeriat ne için bize evlenmeyi tâ dörde kadar emr etsin?

İki alsam ne çıkar sâye-i hürriyette?

Boşamışsam canım ister boşarım elbette.

İşte meydanda kitap! Hem alırsız hem boşarız" (Ersoy, 2021: 448)

Mehmet Akif "Meyhane" adlı şiirde de kadının toplumdaki yerine vurgu yapar. Kadının toplumdaki konumunu ve o dönemde toplumun adına bakış açısını mizahi bir şekilde ele alarak toplumdaki zihniyete göndermeler yapar. Aşağıdaki parçada kadın ile pabuç kavramını kadına değer vermeyen zihniyetle bağdaştıran Akif, çok evliliği savunanları eleştirirken "Kadın pabuç gibidir. Biraz giyilir, sonradan değiştirilir." ifadesine başvurur ve bu insanların bakış açılarını yansıtır.

"Senin karım dediğin âdeta pabuç gibidir:

Biraz vakit taşınır, sonradan değiştirilir" (Ersoy, 2021: 375)

İlk dizeden itibaren kadını değersiz görenleri hicveden şair, hiciv ustalığını konuşturur ve bu yönüyle Sabir'e benzer. Sabir de birçok şiirinde kadın sorununa değinir. Toplumdaki ahlaksızlığa, kadınların değersiz görülüşüne vurgu yapar. Kadınların toplum nezdindeki konumunu ve gördüğü değeri meşhur üslubu ile mizahi bir anlayışla gözler önüne seren Sabir, bu eserlerinde kadınlarla ilgili izlenimlerine bolca yer verir. Sabir'in bu anlayışı Osmanlı coğrafyasındaki çağdaşı Mehmet Akif'le ortak anlayışlarından biridir. Bu ortak anlayışı yansıtan eserlerden olan Mehmet Akif'in "Meyhane" adlı manzumesinde kadının bir eşya gibi görülmesi anlatılırken Sabir'in "Gâvur Gızı" adlı şiirinde de Azerbaycan topraklarında da kadınlara aynı gözle bakıldığı ve eşya gibi nitelendirildiği gözler önüne serilir. Kadının, erkeğin gözündeki değerini çok iyi anlatan bazı dizeler arasında şunlar yer alır (Erol, 2008: 111):

"Sal başını aşağı sen, ancag işinde ol,

Paltar yu, ev süpür, ele hidmet gâvur gızı!

Yohsa ne borcuna ki, er övret alır gene,

Övretsen ancag eyle itaet gâvur gızı!

*Erdir, özü biler, neçe övret alar allar,
Heyvan kimi bahar övret gâvur gızı!” (Doğru, 1975: 147)*

Akif ve Sabir dönemin sosyo-kültürel ve ekonomik yönlerine değinen birçok şiir kaleme alır. Onların şiirlerinde dönemin yaşantısına dair izlere sıklıkla rastlanır, şairler yaşadıkları döneme ışık tutmakla kalmayıp gerçekleşen olaylara yönelik tavırlarında benzerlik gösterirler. Ancak bu tavırlar sırasında bazı temel farklılıklar da bulunmaktadır. Sabir’de öne çıkan hiciv, Akif’te yerini merhamet duygusuna bırakır. Mithat Cemal’in Akif ile ilgili görüşleri, bu farklılığın temel nedenini açıklar. Mithat Cemal, Akif’in dindar kişilikte olduğunu, bu yüzden eserlerinde daha çok ahlak ve terbiye üzerine izler olduğunu ifade eder. Alay kavramının dinî bakış açısıyla uyuşmadığını söyleyen Cemal’in bu konudaki çıkarımlarından Mehmet Akif’in eserlerinde duygusallık öğesinin daha ağır bastığı yargısına varılabilir. Bu yüzden realizm aslında iki şairde farklı anlayışlar doğurur. Bu farklılık bariz bir şekilde görünse de her iki şair de şüphesiz toplumu yansıtan bir aynadır. Akif’in “Küfe” adlı şiiri toplumda ekonomik sıkıntılar yaşayanlara yönelik izlenimler taşır.

*“Delilimin koca bir şey takıldı. . . Baktım ki
Genişçe bir küfe yatmakta, hem epey eski.
Bu bir hamal küfesiymiş. . . Aceb kimin derken;
On üç yaşında kadar bir çocuk gelip öteden
Gerildi, tekmeyi indirdi öyle bir küfeye:
Teker meker küfe bîâtâb düştü tâ öteye.
– Benim babam senin altında öldü, sen hâlâ
Kurumla yat sokağın ortasında böyle daha!
O anda karşıki evden bir orta yaşlı kadın
Göründü:
– Oh benim oğlum, gel etme kırma sakın!
Ne istedin küfeden yavrum? Ağzı yok, dili yok
Baban sekiz sene kullandı. . . Hem de derdi ki: “Çok
Uğurlu bir küfedir, kalmadım hemen yüksüz”
Baban gidince demek kaldı adeta öksüz
Onunla besleyeceksin ananla kardeşini.
Bebek misin, daha öğrenmedin mi sen işini?”
Dedim ki ben de:*

– Ayol dinle annenin sözünü. . .
Fakat çocuk bana haykırdı ekşitip yüzünü:
– Sakallı yok mu işin? Git, cehennem ol şuradan!
Ne dırlanıp duruyorsun sabahleyin oradan?
Benim içim yanıyor: Dağ kadar babam gitti. . .
– Baban yerinde adamdan ne istedin şimdi?
Adamcağız sana, bak hâl dilince söylerken. . .
– Bırak hanım o çocuktur, kusura bakmam ben...” (Ersoy, 2021: 365-366)

Mirza Ali Ekber Sabir ve Mehmet Akif Ersoy’un önem verdiği konulardan biri de eğitimidir. Her iki şair de cehaletin karşısında durur ve halkı okumak için teşvik eder. Akif’in Asım önderliğinde Müslüman çocuklara karşı eğitim anlayışını ön plana çıkardığı şiirleri bulunurken Sabir de çocuk eğitimi üzerinde durduğu pek çok şiir kaleme almıştır.

Akif’in *Safahat*’ı eğitime yönelik görüşler, topluma verdiği nasihatler açısından önemli bir değerdir. Manzumeden şiiri kadar birçok eseri içermesi bakımından zengin olan kitap aynı zamanda toplum için okul görevi görür. Mehmet Akif’in *Safahat*’inde eğitim ile ilgili terim ve kavramların oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür. Eğitim kavramının tanımı ve anlamına bakıldığında *Safahat*’le birleştirmek ve *Safahat*’in de eğitici rol üstlendiğini söylemek gerekir. *Safahat*’te yer alan hikâyelerdeki nasihat ve dersler incelendiğinde her birinde açıkça toplumdaki cehaletin ön plana çıkarıldığı görülür. Ayrıca bu sorunlara çözüm de aranarak halkın bilinçlendirilmesi amaçlanır. Halkı bilinçlendirmek için kullanılan anlam ve ifadeler, gözlemler, nasihatler ve verilen dini vaazlar; eserlerin eğitici bir işlev üstlendiğini gösterir. İnsanlara özellikle de çocuklara yönelik iyi ahlak, erdem ve terbiye kazandırmayı amaçlayan Akif, *Safahat*’ı okul gibi kullanır. Eğitimin anlamına yönelik birtakım göndermelere de eserinde yer verir (Taşdelen, 2008). Bunlar arasında yer alan şiirlerden biri çocuklara nasihat içeren “Çocuklara” adlı şiirdir.

“Ne odunmuş babanız, olmadı bir baltaya sap!
Ona siz çekmeyiniz, sonra ateştir yolunuz.
Meşe halinde yaşanmaz, o zamanlar geçti;
Pek de incelmeyiniz, sade biraz yontulunuz” (Ersoy, 2021: 331)

Eğitim kavramına eserlerinde dolaylı olarak da olsa birtakım göndermeler yapan Akif, eğitimi ahlak ve erdemle ayrılmaz bir bütün olarak açıklar. Zira Akif’e göre eğitimin

öncelikli amacı erdemli ve terbiyeli insanlar yetiştirmektir. Akif'in açıkladığı tanıma uyan en belirgin kişi ise İslam gençliğinin sembolü olan Asım'dır. Akif; eserleri aracılığıyla millî bilince sahip, ülkesini ve milletini seven, bilimsel gelişmelere ayak uyduran ve kendi değerlerini benimsemiş erdemli, bilinçli kuşakların hüküm sürmesini ister. İnsanların ilim ve irfanla ilerleyeceğini savunan şair, *Safahat* adlı şiir kitabında söz konusu konu ve değerlere geniş yer ayırır; okuyucusunu bu değerler ışığında geliştirmeye çalışır. Şiirlerinde yer alan Asım, okuyucu için bir rehber işlevi görür. Akif eğitimin ailede başlayacağını söyler. Aile kavramı ve ailedeki eğitimi ön plana çıkardığı “Köse İmam” adlı şiirde yer alan şu dizeler Akif'in düşüncesini net bir şekilde ifade eder:

“Bu cehalet yürümez; asra bakın: Asr-ı ulûm!

Başlasın terbiyeniz, ailelerden oğlum.

Sade hürriyeti ilân ile bir şey çıkmaz;

Fikr-i hürriyeti hazm ettiriniz halka biraz...” (Ersoy, 2021: 448-453)

Mehmet Akif dini eğitim üzerinde durduğu dizilerinde özellikle Müslüman gençlerin doğru yola girmesi, ahlakî ve toplumsal anlamda güzel huylu olması, dinî değerler doğrultusunda hareket etmesi arzusunu “Fatih Kürsüsünde” adlı şiirinde açıklar. Çocuk eğitimine de büyük önem veren şairin bu konuda önemli bir tavsiyesi vardır. Din adamlarının çocuklara güzel ahlak ve erdem dersleri vermesini isteyen şair, çocukların dini sevmesi için din adamlarına büyük görev düştüğünü söyler. Akif'in bu görüşleri yeni neslin yetişmesine verdiği değeri gösterir (Aydoğan, 1996).

Sabir de şiirlerinde çocuk eğitimi üzerinde durur. Çocuklar için yeni mektepler açılması, onlara yeni tarzda eğitim verilmesi gerektiğini savunur. “Ohutmuram Elçekin” şiiriyle çocukların yeni tarz eğitim kurumlarında okumasına karşı duran zihniyeti alaya alır. Çocukların pozitif ilimlerle eğitilmesini günah kabul edenlerin asıl niyetini de dizleriyle ortaya koyar. Ona göre okuyan nesil dünyadan haberdar olacak, sorgulayacaktır. Bu da onların koyun gibi güdülmesini, kontrol altında tutulmasını, din adı altında her söylenene inanmasını zorlaştıracaktır. “Bilmem Ne Görübdür/Bizim Oğlan Ohumagdan” dizeli seçkin şiiri oğlunu okutmak istemeyen bir babanın ağzından yazılır. Onun çocuğunu okutmamak için sıraladığı bahaneler, aslında çocukların eğitimden neler edineceğini ortaya koymak kurulmuş mizahi cümlelerdir. İmin akla karşı olduğu fikrinin o dönemdeki insanların düşüncesi olduğuna dair yazdığı “Tehsili Elm” şiiri, “Uşaglara” şiiriyle “Uşagdır” ve “Ata

Nesihet” gibi birçok şiirinde çocukların eğitimine verdiği önemi anlatmak ister. Ancak bu şiirlerinde Sabir, Akif’ten farklı olarak hiciv ve mizah yönünü kullanır.

“Oğul benimdir eger, ohutmuram el çekin!
Eylemeyin dengesez ohutmuram el çekin!
Gerçi bu bedbeht özü elme heveskârdır,
Kesbi- kâmal etmeye se’yi delh vardır,
Mence bu işler bütün şiveyi küffardır.
Dine zererdir zerer, ohutmuram el çekin!
Eylemeyin dengesez ohutmuram el çekin!” (Doğru, 1975: 243)

...

“Bilmem ne göründür bizim oğlan ohumagdan?
Deng oldu gulağım.
Jurnal, gezete herze vü hedyân okumagdan,
İnceldi uşağım.

...

“Derse, gezete, mektebe, jurnala, kitabe,
Mail olub egli.
Yıhdın evimi, eyledin övladımı zaye
İş keçdi mehelden.
Men anlamaram elm nedir, ya ki senaye,
Zarem bu emelden!” (Doğru, 1975: 12-13)

...

“Tehsil-i ülum etme ki elm afet-i candır,
Hem egle ziyandır.
Elm afet-i can olduğu meşhur-i cahandır,
Me’ruf-i zamandır.
Mekteb sene hoş gelmesin, ol cay-i heternak,
Girme ona çalak.
Mekteb dediyin geyd-i dil ü bend-i zebandır.
Garetger-i candır.” (Doğru, 1975: 26)

...

*“Vegt oldu heves etmeyesiz mektebe, derse,
Te'lim alasız her ne ki âlemde beterse,
Heyri burahıb ehz edesiz her ne zererse,
Mail olasız her işe kim fitnese, şerse.
Âdet gılasız herze vü hedyanı, uşaglar!
Siz neyleyisiz mektebi, mollanı, uşaglar!” (Doğru, 1975: 47)*

...

*“Ay başı batası daşdı kişi, dinme uşagdır uşağım!
Ne edeb vahtıdı, goy söysün, ufagdır uşağım!
Atavun gôru üçün, boşda bu tıfli başına!
Keyfine deyme, söye ya sene, ya gardaşına.
İndice indice ancag yetir on bir yaşına,
Ağlı kesmir, hele bir körpe uşagdır uşağım!
Ne edeb vahtıdı, goy söysün, ufagdır uşağım” (Doğru, 1975: 155)*

Sabir’in eğitim anlayışını yansıtan mizahi şiirleri arasında en dikkat çekenlerden biri evlat diyerek çocukların ana noktaya alındığı aşağıda yer alan şiiridir. Eserde, birey olarak algılanmayan, adeta bir nesne gibi yaklaşılan genç kuşaklara değinen şair, sistemi de sert bir şekilde eleştirir. Cahillik içinde gözleri kör olan zihniyet, çocuklarını da cehalet içinde büyötmek ister, Sabir bu vahim durumu şöyle anlatır:

*“Ol gün ki sene halig eder lütf bir övlat
Olsun üreyin şad
Te'yin ele cindarı ki, etsin ona imdad
Tâ değmeye hemzad*

...

*Min gûne tilismata tutub eyle mügeffal
Gezdir onu el el
Ger deyse sovuğ, sancılanıb olsa da bimar
Hökm et gele cindar
Gösterme tebibe o cigergüşeni zinhar
Goyma ola murdar
Ağlarsa uşag derdinin ahtar ma devasın
Ancag söy anasın*

*Gorhuzsun o da damdabaca ile çağsın
Kessin de sedasın” (Doğru, 1975: 8-9)*

Mirza Ali Ekber Sabir ve Mehmet Akif Ersoy’un karşılaştırılmalı olarak ele alındığı yukarıdaki şiir parçalarından ve hayata bakış açılarından yola çıkarak her iki şair için de içinde bulundukları döneme muhalif bir tavır sergiledikleri anlaşılır. Onlar toplumcu anlayışın, kimi zaman da yergi ve mizahın ön plana çıktığı eserler kaleme alarak içinde bulundukları döneme ve yaşadıkları çağa karşı bazen bir isyan bazen bir ses olmuşlardır. Millî ve dinî öğeleri eserlerde motif olarak işlemeleri, bu motiflerle toplumsal aksaklıkları birleştirmeleri; şairlerin çağlar ötesine seslenmelerini sağlayan en önemli unsurlardır.

3. 6. 2. İki Önemli Hürriyet Adamı: “Sabir ve Namık Kemal”

*“Kim ki insanı sever, âşık-ı hürriyet olur,
Beli, hürriyet olan yerde insanlık olur.” (Doğru, 1975: 120)*

Bir edebiyat tarihçisinin ya da edebiyat ile ilgilenen bir insanın, “Yukarıdaki parça acaba kimden alınmıştır?” sorusuna vereceği cevap hiç şüphesiz ki “hürriyet şairi” Namık Kemal olur. Ancak bu şiir parçası Azerbaycan’ın milli şairi Sabir’in “Halva-yı Hürriyet” adlı şiirinden alınmıştır. Sadece yukarıdaki şiir parçasına bakıldığında bile her iki şairin ortak bir noktada birleştiğini söylemek mümkündür. “Hürriyet” Türk milletinin asırlardır dilinden düşürmediği türkû gibidir. Birçok şairde ve şiirde görülen bu temel kavram iki şairin en gür sesle söylediği kelimedir. Hürriyeti Türk milletini kurtaracak, önünü açacak bir kavram olarak gören bu iki şair, dönemlerinin en gür sesli vatan şairleridir. Aynı dönemde yaşayan Sabir ve Namık Kemal birbirinden bağımsız olsalar da dönemlerinde Türk dünyasında ön plana çıkan şairler arasında gösterilir. Hürriyet Kasidesi’nin daha önce yazıldığı düşünüldüğünde Sabir’in yukarıdaki şiiri Namık Kemal’e nazire olarak söylenir.

*“Ne efsûnkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten” (Kaplan, 1981: 41)*

(Sen ne güzel ve sihirliyin ey hürriyet! Biz yaşadığımız esirlikten tam kurtulduk derken bu sefer de senin o güzel yüzünün esiri olduk.)

*“Ne yâr-ı cân imişsin âh ey ümmîd-i istikbâl
Cihânı sensin âzâd eyleyen bin ye’s ü mihnetden” (Kaplan, 1981: 41)*

(Yüce istikbal, bizim en yakın dostumuz sensin. Bizi her türlü bela ve elemenden uzak tutan, kurtaransın)

Namık Kemal'in en güzel şiiri olarak gösterilen hürriyet konulu kaside, yayımlandığı dönemde büyük ses getirir. 27 ve 29. beyitleri olan yukarıdaki ifadeler "hürriyet" kavramının önemini beyan etmektedir. Namık Kemal, hürriyet kavramının büyüleyici yüzünü ortaya koyarken hürriyete kapılan insanların hürriyet esiri olacağını çarpıcı bir şekilde yansıtır. Zira Mirza Ali Ekber Sabir de "hürriyet" kavramını ele aldığı şiirde insanlık için bu fikre sahip çıkılması gerektiğini savunan ifadeler ortaya koyar. Sabir'in insanlık için hürriyet fikri Namık Kemal'de yaşam tarzı olarak kabul edilir. Ancak her iki şair de Türk milletine bağımsızlığı yakıştırdığı gibi Türk milletinin içinde bulunduğu gaflet uykusundan ancak hürriyet aşkıyla kurtulacağını savunur.

Sabir ve Namık Kemal arasındaki benzerlikler sadece hürriyet kavramı ile sınırlı değildir. Namık Kemal ve Sabir döneminin en önemli vatan şairidir. Vatanlarına sıkı sıkıya bağlı olan, toprak sevgisini kalpten hisseden ve insanları kendisinden çok düşünen bu iki şair, şiirlerinde romantik bir anlayışı da benimser. Hem Namık Kemal'in hem Sabir'in ele aldığı şiirleri hatta eserlerinde topluma karşı bir mesaj vardır. Bu mesajları duygu yoğunluğu içerisinde veren şairler, topluma yönelik hürriyet düşüncesini en ince ayrıntısına kadar ele alırlar.

"Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten

Mürüvvet-mend olan mazlûma el çekmez îânetten" (Kaplan, 1981: 39)

(İnsanlıktan nasibi alan kişiler, halka yardım etmekten asla çekinmez. Cömertlikte yarışanlar ise yardıma muhtaç kimselere el uzatmaktan asla çekinmez.)

"Hakir olduysa millet, şânına noksan gelir sanma

Yere düşmekle cevher sâkıt olmaz kadr ü kıymetten" (Kaplan, 1981: 39)

(Halk, küçük görüldüyse onun ünü azalır zannetme. O değerli taş, düşse de kendi değerinden asla bir şey kaybetmez.

"Senindir şimdi cezb-i kalbe kudret setr-i hüsn etme

Cemâlin tâ ebed dûr olmasın enzâr-ı ümmetden" (Kaplan, 1981: 41)

(Artık gönülleri kuşatacak kuvvet sende saklıdır; bu güzel ve anlamı yönünü bizden sakınma. Sen, bu hoş ve sevimli yanını ebediyen insanlardan uzaklaştırma)

Hürriyet Kasidesi'nin 2, 3 ve 28. beyitlerini içeren yukarıdaki ifadeler, Namık Kemal'in şiirlerinde yol gösterici bir konumda olduğunu gösterir. O, Türk milletine yakıştırdığı hürriyet düşüncesini yoğun bir duygu ile ortaya koyarken insanların da bu düşüncelere sahip olması için şiirlerini adeta vatan aşkını okurlarına hissettirerek yazar.

Namık Kemal, Türk edebiyatında vatan sevgisini savunan ilk şairler arasında yer alır. Türk edebiyatında Namık Kemal'e kadar vatan, millet ve hürriyet sevgisini cesur bir şekilde ele alan kimse olmaz. Divan edebiyatının, Türk edebiyatını biçim ve içerik olarak şekillendirdiği dönemde kimsenin yanına bile yanaşamadığı konulara değinerek Türk edebiyatında içerik bakımından çığır açan sanatçı, vatanına adeta âşıktır. Bu aşkı da çekinmeden ele alırken Türk halkının içinde bulunduğu duruma hem üzülmüş hem de bu durumda oldukları için, başta devlet adamlarına, büyük öfke duyar.

*“Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten
Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı Hükûmet'ten” (Kaplan, 1981: 39)*

(Dönemin kendi değerlerinden uzaklaşması sonucunda kendi isteğimle devlet kapısından ayrıldım.)

Hürriyet Kasidesi'nin 1. beyiti olan bu parçada Namık Kemal, devletin asırlardır sahip olduğu ahlaki ve kültürel özelliklerini kaybettiğini söylerken hiciv yönünü de çekinmeden kullanır. Namık Kemal'in hiciv yönünü açığa çıkaran bu beyit, Azerbaycan edebiyatının hiciv şairi olan Sabir'in üslubunu bize anımsatır.

*“Dövlətliyik, elbette, şerâfet de bizimdir,
Emlâk bizimdirse, eyâlet de bizimdir,
Dîvân bizim, erbâb-i hökûmet de bizimdir,” (Doğru, 1975: 71)*

Sabir, yukarıda yer alan şiirde devletin içinde bulunduğu ahlaki çöküntüyü dile getirir. Sabir'in bu ifadeleri Namık Kemal ile örtüşür. Her iki şair de devletin mekanizmasının çürüdüğünü ve değer kaybı yaşadığını gözler önüne serer.

Namık Kemal, Osmanlıcılık anlayışının edebiyatımızdaki savunucuları arasında yer alır. Osmanlı topraklarında yaşayan herkesin eşit olduğu ve Osmanlı vatandaşı sayıldığı bu

düşüncede Osmanlı vatandaşı olma fikri farklı bir anlayış olarak kabul görür. Osmanlı kelimesinin bir gurur olarak temsil edildiği şiirlerinin dışında Osmanlının da eski ihtişamlı günlerine dönmesine yönelik özlem içeren şiirler de bulunur.

“Biz ol nesl-i kerîm-i dûde-i Osmâniyânız kim

Muhammerdir ser-â-pâ mâyemiz hûn-ı şehadetten” (Kaplan, 1981: 40)

(Osmanlının yüce ve seçkin boyları biziz ki her yanımız baştanbaşa şehadet şerbetiyle (kanıyla) yoğrulmuştur.)

“Kilâb-ı zulme kaldı gezdiğin namende sahrâlar

Uyan ey yâreli şîr-i jeyân bu hâb-ı gafletten” (Kaplan, 1981: 41)

(Hasta ve güçten düşmüş o asil aslan! Gezdiğin o güzel ve alımlı topraklar artık köpeklerle benzeyen zalimlere kaldı. Bu uyuduğun gaflet adı verilen uykudan artık uyan!).

Hürriyet Kasidesi’nin 15 ve 31. beyitlerini içeren yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak Namık Kemal’in Osmanlı sevgisini anlamak mümkündür. Osmanlıyı yaralı bir aslana benzeten şair, devletin ayağa kalkması için devlet adamlarına ve topluma Osmanlının geçmişini hatırlatan dizeler kaleme alır. Sabir de bir şiirinde Osmanlının eskisi gibi ayağa kalkmasını ve eskisi gibi tüm Türk halkının öncüsü, lideri olmasını istemektedir. Osmanlı Devleti’ni yaşanan tüm olumsuzluklar rağmen o dönemdeki Türk devletleri içindeki en güçlü orduya sahip devlet olarak öngören şair, birçok şiirinde Osmanlıya uyarılarda bulunur. Osmanlının, Türk devlerinin önderi olduğunu söyler ve bir önder olarak diğer Türk devletlerinin yaptığı hataları Osmanlının yapmaması gerektiğini vurgular.

“Osmanlılar, aldanmayın, Allahı seversiz!

İranlı kimi yatmayın Allahı seversiz!” (Doğru. 1975: 148)

Millî ve dinî değerleri önemseyen, bu konudaki görüşlerini ve fikirlerini çekinmeden ele alan iki şairin ortak noktaları arasında “vatan” konusu da yer alır. Türk milletinin hiçbir egemenlik altında yaşayamayacağını bilen iki şair, Türk halkının içinde bulunduğu gaflet uykusundan bir an evvel uyanmasını ister. Şiirlerini halkı eğitmek için kullanan bu iki şairin aynı dönemde yaşadığı göz önüne alındığında farklı topraklarda, aynı milletler için kalem oynattığını fark etmek elbette önemlidir. Zira Namık Kemal’ tarafından yazılan “Vatan Şarkısı” isimli eserinde yer alan aşağıdaki ifadeler, her iki şairin birbirleriyle ortak özellikleri olduğunun en net göstergeleri arasındadır.

*“Âmâlimiz efkârımız ikbâl-i vatandır
Serhaddimize kal’a bizim hâk-i bedendir
Osmanlılarız ziynetimiz kanlı kefendir
Gavgâda şehadetle bütün kâm alırsız biz
Osmanlılarız can veririz nâm alırsız biz*

*Kan ile kılıçtır görünen bayrağımızda
Can korkusu geçmez ovamızda dağımızda
Her gûşede bir şîr yatar toprağımızda
Gavgâda şehadetle bütün kâm alırsız biz
Osmanlılarız can verir nâm alırsız biz” (Enginün ve Kerman, 2011: 44)*

Yukarıdaki dizelere benzer özellikler gösteren bir şiir de Sabir’in yazdığı “Âmâlımız, Efkarımız İfna-i Vetendir” adlı dizeleriyle başlayan aşağıdaki parçadır.

*“Âmâlımız, efkârımız ifna-i vetendir,
Kin ü gerez ü hırs bize ziynet-i tendir,
Efal yoh ancag işimiz laf-ı dehendir,
Dünyada esarette bütün kâm alırsız biz,
Gafgazlılarız, yol keseriz, nâm alırsız biz.” (Doğru. 1975: 60)*

Yukarıda yer alan Sabir’e ait “Âmâlımız, Efkarımız İfna-yı Vetendir” adlı şiirle Namık Kemal tarafından yazılan “Vatan Şarkısı” karşılaştığında, dizeler arasındaki benzerlik hemen fark edilir. Bu benzerliğin tesadüfi olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle Mirza Ali Ekber Sabir’in Türk coğrafyasında vatan şairi olarak geçen Namık Kemal’den habersiz olduğunu söylemek doğru olmaz. Sabir’in Namık Kemal etkisi görülen dizelerinin çokluğu onun bir çağdaşı olarak Namık Kemal’i takip ettiğinin göstergesidir.

Sabir ve Namık Kemal için önemli olan tek şey vardır. O da “vatan”dır. Her iki şair de hayatı boyunca ulusunun başka devletlerin himayesi altında yaşamaması, halkın topraklarına vicdan ve hürriyet bağı ile bağlanması adına birçok şiir ve yazı yazar.

Görüldüğü gibi Türk coğrafyasının iki gür sesli şairi olan Sabir ve Namık Kemal’in birbirine benzeyen birçok yönü vardır. Her iki şairin Osmanlılık anlayışından hürriyet fikrine kadar birçok kavramı şiirlerinde işlediği görülür. Bu yüzden Türk edebiyatının vatan sevgisini

korkmadan, çekinmeden ele alan iki şairi, toplumu gaflet uykusundan uyandırmak isteyen şairler olarak nitelendirmek mümkündür.

3.6.3. Sabir ile Ortak Yönleri Bulunan Diğer Önemli Şahsiyetler

Mirza Ali Ekber Sabir'in Türk edebiyatında ortak yönleri olan şairleri Namık Kemal ve Mehmet Akif Ersoy ile sınırlamak mümkün değildir. Çünkü Türk edebiyatının her döneminde benimsenecek ve şiirlerine nazireler yazılacak birçok şair bulunmaktadır. Şiir hayatına hocası Seyid Azim Şirvani izinde başlayan Sabir, ele aldığı ilk şiirlerinde Divan Edebiyatı geleneğine ait beyitler ortaya koyar. Geniş bir coğrafyada hüküm süren Divan Edebiyatı, Azerbaycan topraklarında da önemli şairler yetiştirir. Ama bunlar arasında 16. yüzyılda âşıkane gazelin en iyi temsilcisi olan ıstırap şairi Fuzuli ilk sıralarda yer alır. Eski anlayışı savunduğu dönemde “Fuzuli’ye Benzetme” adlı şiiri kaleme alır.

*“Mende ar olsaydı ölmek ihtiyar etmezmidim?
Abrunun nolduğun bilseydim ar etmezmidim?
Ger şüurum olsa idi dostu düşmen bilmeye
Şapşalı, Fezlüllahı işden kenar etmezmidim?
Anlasaydım Es’edin fikrin, Sipehdar’ın işin,
Onları megtuli tiği canşikâr etmezmidim?” (Doğru, 1975: 205)*

İlk şiirinde eski edebiyat anlayışı içinde olan Sabir'in başka şiirlerinde de kendi topraklarının şairi olan Fuzuli'nin etkisinde kaldığı görülür. Aşağıda yer alan beyitler, Fuzuli'nin Sabir'deki etkisini açıkça ortaya koyar. Fuzuli'ye ait aşağıda yer alan beyit, Sabir'in yazacağı şiire ilham kaynağıdır.

*“Can verme gam-ı aşka ki, aşk afet-i candır
Aşk afet-i can olduğu meşhur-ı cihandır” (Atsız, 1972: 26)*

“candır” redifinin yer aldığı âşıkane gazel türündeki bu şiire karşılık Sabir'in “Tehsili Elm” adlı aşağıdaki dizeleri benzer içeriği yansıtır.

*“Tehsili ülum etme ki elm afeti candır,
Hem egle ziyandır.
Elm afeti can olduğu meşhur-i cihandır
Me'ruf-i zamandır.” (Doğru, 1975: 26)*

Sabir, çok beğendiği şairin şiirlerini okuyup bunlara yönelik farklı şiirler kaleme alır.

*“Âh eylediğim serv-i hırâmânın içindir
Kan ağladığım gonce-i handânın içindir” (Fuzuli, 2021: 443)*

“içindir” redifinin bulunduğu şiiriyle Sabir’in “Neş’e-yi Gelyanın İçündür” alınan aşağıdaki beytiyle örtüşmektedir.

*“Âh eylediğim neş’e-yi gelyanın üçündür
Gan ağladığım gehve-yi fincanın üçündür.” (Doğru, 1975: 30)*

Aşağıdaki dizeler de Sabir’deki Fuzuli etkisini destekler:

*“Gönlüm açılır zülf-i perişanını görgeç
Nutkum tutulur gonce-i handanını görgeç” (Fuzuli, 2021: 413)*

Azeri şairin şiirleri arasında en çok bilinenlerden biri olan yukarıdaki gazeline Mirza Ali Ekber, “Bakü Pehlivanlarına” adlı şiiriyle nazire kaleme alır.

*“Könlüm bulanır küçede cövlanını görcek,
Nitgim tutulur herze vü hedyanını görcek” (Doğru, 1975: 40)*

Aşağıda yer alan dizeler ise Sabir’in Fuzûlî’den sadece içerik olarak değil, dil ve anlatım bakımından da etkilendiği ortaya koyar.

*“Akl yâr olsaydı terk-i ışk-ı yâr etmez midim
İhtiyâr olsaydı râhat ihtiyâr etmez midim” (Gölpınarlı, 2005:105)*

Fuzuli’nin bu gazeli ile Sabir’in aşağıdaki dizeleri arasındaki dil ve anlatım benzerliği dikkat çekicidir.

*“Mende ar olsaydı ölmek ihtiyar etmez miydin
Abrunun nolduğun bilseydim ar etmez miydim” (Doğru, 1975: 205)*

Sadece yukarıda yer alan şiirlerden bile Mirza Ali Ekber Sabir’in Fuzuli’den eski edebiyat anlayışı içinde etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu yüzden gerek kendinden önceki Türk şairlerden gerekse çağdaşı olan Türk şairlerden etkilenen Sabir, etkilendiği isimlerin şiirlerine birçok nazire yazar. Tabii ki sadece nazire yazmakla kalmayıp özellikle Namık Kemal’in “hürriyet ve vatan aşkını” Mehmet Akif’in “İslamcı ve toplumcu” anlayışını şiirlerine taşır.

Mirza Ali Ekber Sabir'in etkilendiği veya beğendiği şairlerin yanında döneminde hoşlanmadığı, eleştirdiği şairleri de göstermek mümkündür. Sabir, çağdaşı olan *Servet-i Fünun* dergisinin başyazarı Tevfik Fikret'i pek beğenmez. II. Meşrutiyet'e kadar ağır ve sanatlı bir dili tercih eden, bireysel konularda şiirler kaleme alan Tevfik Fikret, Sabir'in şiir anlayışıyla örtüşmez. Aynı şekilde Azerbaycan edebiyatının önemli şairi Muhammed Hadi de Tevfik Fikret gibi yabancı kelimeleri eserlerinde oldukça fazla kullanır ve ağır bir dil tercih eder. Şiirlerinde halk dilini kullanan Sabir, şiir anlayışının örtüşmediği Tevfik Fikret ile M. Hadi'yi ağır dil kullanmakla suçlar. Yabancı kelimeleri söz sanatlarıyla birleştiren isimler, Sabir'in gözünde yok hükmündedir. Salman Mümtaz da bir anısında Sabir'in, Türk edebiyatında Tevfik Fikret'e yer vermediğini söyler.

Selman Mümtaz'ın, Sabir'e sorduğu bir sorusunda Sabir'in Osmanlı topraklarında beğendiği yazarları içtenlikle söylemesi takdir edilesi bir durumdur. Bu sohbette Sabir, Osmanlıdaki beğendiği şairleri şöyle açıklar:

Sabir, Ziya Paşa ile Namık Kemal Bey'i beğenir. Bu şairleri yenilikçi ve değerli bulan şair Osmanlı coğrafyasındaki bazı isimlerden ise hazzetmez. Çünkü kendisinin dile verdiği önem göz önünde bulundurulduğunda döneminde Osmanlı coğrafyasında dili ağır kullanan, Türkçeye önem vermeyen isimlerin bulunduğunu ifade ederken bu isimlerin başında Tevfik Fikret'in geldiğini söyler. Zira Tevfik Fikret, Arapça ve Farsça tamlamalarla kurulan şiir dilini tercih eder. Sabir de Tevfik Fikret'in bu yönünü beğenmez ve bunu açıkça ortaya koyan ifadeler söyler (Mümtaz, 1986: 486).

Sabir, etkilendiklerini ve beğendiklerini içtenlikle ortaya koyduğu gibi beğenmediği şairleri de cesur bir şekilde eleştirir. Yukarıdaki cümlelerde de görüldüğü gibi Sabir, Türkçe kullanmayıp Arapça ve Farsçayı tercih eden şairleri neden sevmediğini açıkça ortaya koyar.

Sabir, Recaizade Mahmud Ekrem'e de bir nazire yazar. Ekrem'in en bilinen şiiri olan şu dizeleri Sabir için önemlidir.

*“Vakta ki gelip bahâr. . . Yekser
Eşyâda ‘âyân olur tagayyîr,
Vakta ki hezâr-i ‘aşk-perver
Yapraklar ile edip tesettür
Bilmem kime karşı hasretinden
Bâşlar nev-hâta bî-te’ahir. . .*

Kıl gökyüzünün letâfetinden
Sifiyet-i 'aşkımı tahattur
Yâd-et beni bir dakîka yâd et
Bir leyl-i sükûn-nemada tenhâ
Oldukta nesîminin serâb
Kold-ı çeşmin 'atf-ı semt-i balâ
Sevdalar içinde nûr-ı mehtâb
Oldukça derûnunâ gamm-ı efzâ
Eyle o geçen demi tezekkûr
Piş-i nazarın da sath-ı deryâ
Ettikçe temevvic ü tenevir
Yâd et beni sâkitâne yâd et
Vakta ki sabâha karşı nâgâh
Bir zevrak ic; inde tek bir insân
Hasretle çekip bir âteşin âh
Titrek ses ile olur gazel-hân
Ol âh hazîn 'âşîkane
Ol gamlı terâne'i tahassür
Bî şebhe edince kalb ü hâne
Îcâb te'essür ü tekeddür
Yâd et beni gizli gizli yâd et!
Bir kalb rakik-i nâ-tüvânla
Firkatte be çektiğim bilinmez
Hicrânla, sitemle, imtihânla
Amma ki vefâ-yı dil silinmez
Sevdimse seni bu türlü sevdim
Sensin bana mâye-i tefekkür!
Ettikçe lisânım üzre dâ'im
Eskâr-ı muhabbetin tekerrür
Yâd et beni sen de gâh yâd et
Vakta ki hulûl edip eylül
Müstagrak-ı hüzn olur tabî'at
Vakte k ibir iğbirâr-ı meçhûl
Eyler dilini esîr -i kasvet

Seyret o sehâbeyi semâda
Ettikçe hazin hazin takattur
Bir rikkat ile hilâf-ı ‘âde
Şâyet ola yaşla gözlerin pür
Yâd et beni ol zman da yâd et
Vakta ki durup şu kalb-i gam-nâk
Toprakta nihân olur vücûdum
Vakta ki dolup dehânıma hâk
Şevkinle tamâm olur sürûrum
Tenhâ geceler de bir hayâlet
Manzûrun olunca bittahayyür
Yum çeşmini bâ-kemâl-i rikkat
Bedbahtî-yi aşkım et tasavvur
Yâd et beni gamlı gamlı yâd et” (URL-1, 2017)

Üstada ait olan yukarıdaki dizelerine karşılık Sabir de “Recaizade Mahmud Beyefendi hazretlerinin Yad Et imzalı eş’arına nazire” cümleleriyle başlayan aşağıdaki şiiri kaleme alır. Bu dizeler, Sabir’in üstattan habersiz olmadığının en açık göstergesidir.

“Vegtâ ki, gopur bir evde matem,
Teşkil edilir büsati ehsan,
Me’lûmlar eyleşib müemmen
Tefrih ile ellerinde gelyan,
Ev sahibinin heyâlî berham,
Efkârı gonagalrın fisincan,
Bişdikce gazan gazan mütencem
Geldikce tabag tabag badumcan
Yâd et meni yağlı yâd et
Vegtâ ki, esas olur müretteb
Mecmueyi nazü ne’met ile,
Sersüfrede sef çekir müeddeb,
Eyzen nüceba metanet ile,
Dervazede ehli ferg “Ya Reb!
Ya Reb!” çağırır zelalet ile,

*Sersüfrede dadlı dadlı şerbet
İcdikce gonaglar elde fincan,
Dervazede hesretü nedamet,
Oldugca nesibi müstemendan
Yâd et meni gemli gemli yâd et
Vegtâ getirir elde bir servet
Minheysi zekât bir geder pul!
Seyfûl ulema edib icabet
Övrada olur ve leyk meşğul,
Ye'ni ki mügeddesem hegiget,
Men fezili esr, helg mefzul.
Mebleğ tükülüb hüzure la lay,
Oldugda hevaleyi cibişdan.
Heggülfügeraye şehy: “Ohgay
Belledü” deyib udanda pünhan
Yâd et meni gizli gizli yâd et” (Doğru, 1975: 90-91)*

Görüldüğü üzere şiirlerinde sade bir dili benimseyen Sabir, yukarıdaki parçada Recaizade Mahmut Ekrem’e naziresini Ekrem’in dil anlayışını benimseyerek yazar. Yukarıdaki dizeler Sabir’in edebiyattaki bilgi ve birikimi de gözler önüne sermektedir. O, Türk edebiyatında birçok şairi yakından takip eden şair için “Döneminin en yetkin isimlerinden biridir.” ifadesini kullanmak güzel bir çıkarım olacaktır. Hayatındaki önemli kazanımları, bakış açılarını şiirleriyle birleştiren şair; Türk edebiyatındaki şairlerle ortak yönlere sahip olmakla beraber bilgi ve deneyimlerini bu şairlerin zihniyetiyle de pekiştirir. Sabir, kendisini her alanda yetiştirme imkanına sahip olur ve tüm olumsuzlukları kendi lehine çevirerek eserlerini çok yönlü bir şekilde kaleme alır.

Şiirlerinin birçok şairle bağı olduğu gözler önüne serilen Sabir’in özgün yanı, diğer şairlerden farklı olarak mizah anlayışını zekice yansıtmadır. Bu yüzden onun her dizesine dikkatlice bakmak ve bu dizeleri yorumlamak gerekir. Sabir, sosyal adaletsizlerin gün yüzüne çıktığı dönemde kendisine yöneltilen eleştirilere ve baskılara rağmen kalemini en güzel şekilde kullanır.

3.7. Mirza Ali Ekber Sabir'in Şiirlerindeki Zihniyete Eleştirel Bir Yaklaşım

Modern Azerbaycan edebiyatı denilince akla gelen ilk isimler arasında Sabir'i göstermek, anmak hatta şairler arasında Sabir'i ilk sıralara yerleştirmek Sabir'in şiir hazinesine yapılabilecek en güzel methiyelerden biri olur. Sabir, şiirlerine o kadar çok değer verir ki bu eşsiz hazineleri ölüm döşeginde bile kaybetme korkusuyla yanıp tutuşur. 19. yüzyılda farklı anlayışla birçok şiir yazan şair için edebi yaşantısını iki anlayışa ayırmak mümkündür.

Mirza Ali Ekber, ilk şiirlerinde hocası Seyid Azim Şirvani'nin de etkisiyle eski şiir geleneğinde yazar. Bu şiirlerini gazel, kaside ve mersiye gibi eski şiirde en çok kullanılan nazım biçimleriyle süsler. Mollahane kültürünün de etkisiyle Arapça ve Farsçayı iyi bilen şair, ilk şiirlerinde üslup olarak daha çok ağır kelimeler seçer. 1905 yılına kadar bu geleneği sürdüren şair, ilk şiirlerini gerek maddi nedenlerden dolayı gerekse Rusların uyguladığı sansür politikası nedeniyle özgür bir ortamı bulamayan şair, yayımlamakta zorlanır.

Sabir, edebi eserler ortaya koyduğu ilk dönemde Azerbaycan'ın en büyük şairlerinden biri olan Fuzuli'ye nazireler yazar. Hatta "Fuzuli'ye Benzetme" isimli bir eseri de olan şair, eski anlayış içinde Nizami'yi de beğenir. Şiire ilk adımlarını da Nizami'nin hamsesini okuyarak başlar. O meşhur sözü "*Sabir çöreksiz yaşar ama Nizami'siz asla.*" (Taşkesenlioğlu, 2013) ifadesi aslında Sabir'in ilk yıllarında eski anlayışı da beğendiğini ortaya koyan bir söylemdir.

"Könlüm bulanır küçede cövlanını görcek,

Nitgim tutulur herze vü hedyanını görcek" (Doğru, 1975: 40)

Yukarıdaki dizeler Sabir'in eski gelenekten yararlandığının en temel göstergesidir. Bu beyit Fuzuli'ye karşı yazılan bir naziredir. Nazire geleneğini devam ettiren şair; Azerbaycan topraklarında yaşamış olan, 16. yüzyılın Divan Edebiyatı'ndaki altın çağını yaşatan şairler arasında Baki ile ilk iki sırayı paylaşan isim olan Fuzuli'ye karşı birçok nazire yazan Sabir, Fuzuli'nin "görgeç" redifli en meşhur gazellerden birine karşı da nazire yazarak bu geleneği devam ettirir.

Divan Edebiyatı'nın en önemli özelliği olan aruz vezni ve beyit nazım birimi, Sabir'in ilk dönem şiirlerinde görülen önemli şekil özellikleri arasında yer alır. Eski anlayışı uzun bir süre devam ettiren şairin bu süre zarfında yaklaşık 55 gazeli, 11 de mesnevi tarzında yazdığı şiiri bulunur. Sabir'in eski anlayışla yazdığı şiirler bunlarla sınırlı olmayıp beyit nazım biriminden oluşan yaklaşık 86; dörderli, beşerli, altışarlı, yedişerli, sekizer bendli, dokuzar

ve onar bendden oluşan yaklaşık 100 şiiri bulunur. Müstezat nazım biçimi de kullanan şair bu nazım biçimiyle de 11 şiir yazar (Taşkesenlioğlu, 2013). Görüldüğü gibi şair, eski şiir geleneğiyle uzun bir süre ilgilenir ve bu geleneğe ait birçok yazı ortaya koyar.

*“Sabir o cennet rühun gendümi halın görüb,
Az galib Adem kimi aldana bir daneye.” (Doğru, 1975: 379)*

Yukarıdaki beyit, Sabir’in eski anlayışla yazdığı şiirlerden biridir. Sabir, bu şiirinde Divan Edebiyatı’nın en önemli özelliklerinden olan mahlas kullanma geleneğini devam ettirir ve beyit nazım birimini, aruz ölçüsünü ustaca kullanır. Bu şiirinde Hz. Adem’in cennetten kovulma olayına atıfta bulunan Sabir, Divan Edebiyatı’ndaki en güzel mazmunlardan birini de seçer ve ortaya güzel bir beyit çıkar. Telmih sanatının ön plana çıktığı dizelerde şair; sevgilinin güzelliğine göndermelerde bulunur. Sevgilinin yanağını, cennete benzeten şair; teşbih sanatını da ustaca kullanır. Sevgilinin yanağındaki bene ve onun güzelliğine aldanıp Hz. Âdem gibi cennetten kovulabileceğini anlatmaya çalışır.

*“Badeyi-telh içte bu neş‘eyi-şirin nedir?
Yohsa goyub dilberim leb lebi peymaneye?” (Doğru, 1975: 379)*

“Bade” mazmunu Divan Edebiyatı’nda en çok kullanılan mazmunlar arasında yer alır. Divan geleneğinden beslenen şairler, beyitlerinde muhakkak bu kalıplaşmış ifadeyi kullanıp şiirlerinde sevginin dudaklarıyla bağdaştırırlar. Yukarıdaki dizelerde de sevgilinin dudağının kadehe değdiği ve acı şaraba tat verdiği düşüncesi vardır. Bu dizelerde tezat, hüsn-i talil gibi belli başlı sanatlar kullanılır. Acı ve tatlı unsurlarının bir araya gelmesi ve kadehin neşe ile dolması fikrinin vurgulandığı dizelerde divan geleneğinin en belirgin özellikleri ön plana çıkar.

*“Suzi-binaleyi-pervaneni gör, ey bülbül!
Sehni-gülzarde ancag senin efgânın var” (Doğru, 1975: 380)*

Divan mazmunları arasında en yaygın görülen kalıplaşmış ifadelerden biri pervanedir. Pervanenin hikâyesi göz önünde bulundurulduğunda kendisinin yanacağını bile bile mum etrafında dönen pervane kelekleri, birçok dizede âşıkla bağdaştırılır. Aşık, sevgili uğruna cefa çeken kişidir. Rakiplerle boğuşan, sevgili için canını bile vermeye razı olan kişidir. Zira sevgilinin ilgisini çekmek için bu uğurda her şeyi yapar. Sabir de eski anlayışla ele aldığı şiirlerinde, sevgili uğruna kendisini feda eden âşık tipini ele alır. Kelebeğin, âşığa

benzetildiği dizelerde nida söz sanatına da yer verilir. Üslup olarak bakıldığında dizelerde Arapça ve Farsça tamlamalarında yoğun olduğunu saptamak mümkündür. Sabir, bu anlayışı eski şiirlerinde açıkça kullanır.

Sabir; divan geleneğinin getirdiği mazmunları, divan edebiyatının en belirgin özellikleri olan beyit ve aruz ölçüsünü birçok şiirinde kullanırken mahlas ve dil alanında da bu geleneği devam ettirir. Şiirlerine bakıldığında divan şairlerinden farkı olmadığı anlaşılan Sabir'in yeteneğini bu alanda görmezden gelmek mümkün değildir.

“Eyd-ezhade goyun kesme, boyun gurbanı

Aşığı zar kimi kesmeye gurbanın var” (Doğru, 1975: 380)

Kurban Bayramı geleneğinin canlandırıldığı dizelerde, aşık ile kurban arasında bağ kurulur. Telmih sanatına yer verilen dizelerde şair, sevgiliye seslenir. Bu seslenmede nida sanatına başvurur. Kurban; Allah ile bağ kurmak, Allah ile yakınlaşmak anlamına gelir. İbadet gereği imkânı olanlara vacip olan kurban kesme geleneği bu dizelerde sevgili ile yakınlaşma anlamına gelir. Şair kendisini kurbana benzeterek bu dizelerde teşbih sanatına başvurur ve geleneği de göz önünde canlandırır. Halk kültürüne dair izlere de rastladığımız bu dizelerde şair, dil ve anlatım olarak da divan geleneğine yakınlaşır.

“Gabi-gövseyi gaşın, leyletül esra zülfün,

Tapmısan mertebeyi hüsnünde sen me'raci” (Doğru, 1975: 390)

Miraç, Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksa'da Allah ile yakınlaşma mucizesini anlatan bir kavramdır. Bu mucize neticesinde 5 vakit namaz tüm müminlere farz kılınır. Miraç Kandili'nin tüm Müslümanlar tarafından ibadetlerle geçirilmesi de Hz. Muhammed'in mucizesi anısına yapılır. Yukarıdaki dizelerde de bu mucizeye göndermelerde bulunulur. Şair, Telmih sanatını ustaca kullanarak dini bir hadiseye atıfta bulunur. Sevgilinin saçlarının “zülf” mazmunu ile anıldığı dizelerde sevgilinin siyah saçları miraç olayının gece gerçekleşmesi ile bağdaştırılır. Kimsenin ulaşamayacağı miraç olayı ile sevgilinin güzelliğinin kusursuzluğu da birlikte kullanılır.

Yukarıda verilen örnekler Sabir'in ilk dönem şiir anlayışına uygun olarak yazdığı şiirlerden yapılan alıntılardan oluşur. Sabir, şiirlerinde divan şiirinin her türlü imkânlarından yararlanır ve Divan Edebiyatı mazmunlarını başarıyla kullanır.”Zülf, ruhsâr, müjgân, ok, yay, şarap, kadeh, gül, bülbül ve gamze” gibi kalıplaşmış ifadeleri kullanan şair; bu şiirlerinde aruz

ölçüsünü, beyit nazım birimini, Arapça ve Farsça kelimeleri ustaca bir araya getirir. Her ne kadar son dönem şiirlerinde biçim ve içerik olarak yeni tarz anlayışı savunsa da ilk dönem eserleri içerik ve biçim olarak eskidir; bu alanda da başarılı şiirler yazan şair, hünerini ortaya koyan birçok şiir ele alır.

*“Ne ders olaydı, ne mekteb, ne elmü sen’et olaydı!
Ne derse, mektebe, elme, filane hacet olaydı!
Ne sendeli, ne garandaş, ne lövhü miz, ne tebaşir,
Ne deftere, geleme, kağıza bu reğbet olaydı!
Ne medrese, ne müellim, ne bu üsuli-cedide
Ve ne uşaglarımızda bu gabiliyyet olaydı!
Ne ehlimizde ayıglığ elameti görüneydi,
Ne bir para ohuşlarda bu zekavet olaydı!
Ne hissolaydı cevanlarda emri millete garşı,
Ne bu cevanlar olaydı ve ne bu millet olaydı!
Düşeydi daş o güne kim, gazet mazet sözü çıhdı,
Gazet işin töreden nabekare le’net olaydı!
Ne günde, heftede, ayda çıkan gazet ve ne jurnal,
Ne metbee, ne müherrir ve ne tebaet olaydı!
Ne Şerg olaydı, ne Egsayi-şerg, hem ne Japonya
Ne onların hüneri halga dersi ibret olaydı!
Ne nefhi “Sur” Cehangir ve ne Melik-Mütekellim
Ne be’zi kişveri İranda bu lecacet olaydı!
Ne Türkiya’da bu ganun esasi neşr olunaydı,
Ne biedeb yeni türklerde bunca cür’et olaydı!
Ne hortlayaydı bu şekl ile “Molla Nesreddin” ey kaş!
Ne Kalba Sebzalılarda bu hovfü vehşet olaydı!
O köhnelerden eceb kim, utanmayıb da deyirler:
Gerek bu esre göre boyle, boyle adet olaydı!
Bu bişüurların eglime, kemalına bah bir!
Gadam kemalınıza! Barı sizde geyret olaydı!..” (Doğru, 1975: 175-176)*

“Arzu” isimli şiire ait yukarıdaki ifadelerde Sabir, eski şiir anlayışını biçim olarak devam ettirse de içerik olarak yavaş yavaş terk eder. Sosyal konulu bu ilk şiirinde divan

edebiyatındaki geleneksel aşk ve sevgili motifi yerini toplum ile ilgili hassasiyete bırakır. Sabir artık yeni şiir anlayışını savunmaya başlar. Çünkü 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan’da yeni edebiyat tartışmaları yaşanır. Bu tartışmalara birçok şair kulak tıkayamaz. Mirza Fethali Ahundzade’nin önderliğindeki yenilikçi anlayış yukarıdaki şiirle Sabir’de de görülmeye başlar. Sosyal konulara ilişkin ifadelere yer vermeye başlayan Sabir, edebiyat dünyasına adını kazır. Yeni anlayışı içerik olarak kabul eden şair, biçimsel olarak da dönüşüm içindedir.

*“İki yoldaş, iki gonşu bir vetende hemdiyar,
Esrlere ömr edib sülh içre bulmuşken gerar
Fitne-i iblis-i mel’un oldu nagâh aşikâr”
Gör cehaletten ne şekle düştü vez’i rüzigâr!
Getlü garet, bişümâru şehri gerye tarimar...
El’eman bu fitneye çare gıl, ey perverdigâr!
Ey sühendanan, bu günler bir hidayet vegtidir!
Ülfetü ünsiyyete dair hitabet vegtidir!” (Doğru, 1975: 343)*

“Beynelmilel” adlı şiirden alınan yukarıdaki dizeler, şairin dönüşüm içinde olduğunun en önemli kanıtıdır. Şair, divan geleneğinden biçim ve içerik olarak kendini kurtarmaktadır. Yeni anlayışta şairin ön plana çıktığı özellikler arasında olan hiciv ve mizah, şaire taç taktıracak olan önemli bir gelişmedir. Sabir’in ilk şiirlerinden bağımsız olarak ortaya çıkardığı ve toplumsal anlayışla birleştirdiği mizah zekâsı son dönem yeni şiirlerinin güzel bir özelliği olur.

Sabir’de gelişim ve değişim son şiirlerinde kısa sürede gerçekleşir. Azerbaycan şiirinde başlayan milli değişim ve halkçı anlayış şairin şiirlerinde kendine yer edinir. Sabir, bu özellikleriyle de Azerbaycan şiirine imzasını atar. Realist şiir geleneğini tamamen ortaya koyan Sabir, şekil ve içerik olarak şiirlerini romantik anlayışla harmanlar. Birçok eserinde milli duyguları, kültürel değerleri, halkçı ibareleri gözlemleri ve duygularıyla birleştiren şair için şiirlerinin adete bir okul işlevi gördüğünü ifade etmek yanlış olmayacaktır. Çünkü toplumu yakından tanıyan ve gözlemleyen Sabir, kelimelerini tuğla gibi örür, anlam ve şekil arasına mesafe koymaz.

Mirza Ali Ekber’in ilk ve son dönem şiirlerinde biçim olarak da şekil olarak da birtakım farklılıklar vardır. Bu farklılıklar arasında biçimsel olarak diyalog unsurunu da göstermek

gerekir. Türk edebiyatında Mehmet Akif'in kullandığı bu üslup, Sabir'de de birçok kez görülür. Halkçı söylemlerinde diyalog üslubunu kullanan şair, halkın içinde bulunduğu vahameti kendi ağızlarından gün yüzüne çıkarır. Gözlem yeteneğini birçok şiirinde ön planda tutan şair, toplumun bilgi ve birikimine dair ifadelere de şiirlerinde yer verir.

Kendli:

*“Denilir elm ohuyun sözleri her akanda bize,
Bunu tesdig ediyor ayeyi gur'an da bize.*

Ahund:

*Hansı gur'andır o ki, onda yazılmış bu heber?
Şie mollası yazan türkice gur'ansa eger,
Men onun yazdığı gur'ana yavıg durmayıram,
Maşa ile yapışb, el de bele vurmayıram.*

Kendli:

*Hub, buyur sünni yazan bir nece tefsiri ohu,
Elmin icabı üçün ondaki tegdiri ohu!*

Ahund:

*Oh, apar bir yana at sünni yazan tefsiri!
Başına deşsin onun tercümesi, tehriri!
Bizlere molla filankes yazan asar gerek!
Biz olag ondaki mezmune heberdar gerek!*

Kendli:

*O yazıb; yer öküzün buynuzu üstünde durur,
Biz gereğdir inanag ki, kişi boyle buyurur.*

Ahund:

Buna şüphen de var?

Kendli:

Ebette inanmam bu söze

Ahund:

Ne 'letulla, a gâvur şekk ediyorsan öküze?” (Doğru, 1975: 265-266)

Söyleşmeye dayalı anlatımının benimsendiği, kentli ve âlimin karşılıklı sohbetini içeren şiirden alınan bu dizelerde yenilikçi anlayışı kabul eden şair, biçimsel olarak da içerik olarak

da artık eski gelenekten farklı olduğunu gözler önüne serer. Sabir, alim ve kentlinin sohbetiyle içerik olarak okuyucuya mesajlar verir.

“- Şehr-i me'lumunuzun vez'ü gerarı necedir?

- Hemdülillah, nece görmüşdüse Nuh öyledir!

- Yeni mekteb açılıbmı veten övladı üçün?

- Az deyil Adem açan medrese ehfadı üçün!

- Ohuyurmu gezete şehrınızın ehli tamam?

- Be'zi sarsaq ohumuşlar ohuyur, men ohumam!

- Ölkenizde açılıbdır mı giraethane?

-Tazeler açmış idi goydug onu virane!

-Aç garındaşlara infag edilirmi emu can?

-Onu görmezmi Huda el niye versin ona nan?

-Bive övletlerin emri alınırmı nezere?

-Canı çıhsın o da getsin yine bir taze ere!

-İttihad emrine dair danışsınız mı bari?

-Danışır bir paramız, leyk boğazdan yuharı.

-Sünniyü şe teessübləri leğv oldumu ya?

-Ne dedin? Küfr danışdın! Çıraram ağzını ha!

-Gabili erz sözüm yoh, meni efv et, gedirem...

-Becehennem ki gedirsən, seni hud men nedirem?

-Buna bah, ağzına bah, sureti idbarına bah

Başının şapkasına, etdiği köftarına bah.” (Doğru, 1975: 117)

Sabir'in diyalog üslubunu kullandığı bir başka şiiri “Sual-Cavab” dır. Bu dizelerinde de konuşma üslubuna yer veren şair, yenilikçi şiirlerinde olduğu gibi mizah ve hiciv unsurunu birleştirir.

Şiirlerinde iki farklı anlayışa yer veren Sabir, bu anlayışa sahip en yetenekli şairler arasındadır. Zira Azerbaycan edebiyatında her iki anlayışa da katkı sağlayan şair, ilk döneminde şekil ve içerik açısından divan şiirine bağlı kalır; ikinci ve son döneminde yeni şiir geleneğinde eserler kaleme alır.

Yukarıdaki şiir parçaları göz önünde bulundurulduğunda Sabir'in iki anlayışta da başarılı olduğu ve edebiyat dünyasına katkı sağladığı söylenebilir. Bu nedenle Sabir'in şiirleri, gün

yüzüne çıkarılmayı bekleyen daha birçok özelliğe sahiptir. Şair, ilk dönem şiirlerini şekilsel olarak eski anlayışla kaleme alırken bu anlayışı da geleneksel motiflerle süsler. İçerik olarak bakıldığında bu motifler, duygularla birleşince ortaya eski geleneği sürdüren şairlerin yeteneğine benzer şiirler ortaya çıkar. Çok yönlü gelişime sahip şairde; şekilsel ve biçimsel özellikler, eski ile yeni anlayışın kimi zaman harmanlandığı kimi zaman da belirgin farkların olduğu bir anlayışla karşımıza çıkar. Yeni anlayışta yazdığı şiirlerinde ise biçimsel ve içerik olarak da modernleşme anlayışına sahip olan milli şair, toplumsal konuları farklı nazım birimleriyle ve farklı nazım şekilleriyle ele alır.

4. SONUÇ

Asırlar boyunca farklı kültürlerle etkileşim halinde bulunan Türk edebiyatında her dönemde etkili olan muhakkak bir şair, yazar ya da devlet adamı olur. Orta Asya'dan Anadolu'ya geniş bir alanda belki de başka hiçbir millette olmayan kültürel altyapıya ve coğrafi yapıya sahip olan Türk devletleri, birbirinden bağımsız olarak hareket etse de ortak kültürler miraslar oluşturur. Türk örf ve adetleri, gelenek ve görenekleri, dil, şive ve lehçeleri ya da toplumdaki siyasi düzenler birbirine yakın hatta birbirine benzer özellikler gösterir. Bu özellikler her ne kadar çağdan çağa değişse de değişmeyen tek özellik Türk toplumlarının bağımsızlık anlayışıdır. Bağımsızlık anlayışıyla doğup büyüyen ve nesillere aktarılan kültürel gen, farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin en belirgin özellikleri arasında yer alır. Çin hakimiyeti altında yaşamayan Kürşad ve arkadaşlarının başlattığı bu düşünce Kurtuluş Savaşı ile tüm dünyaya gösterilir ve Türklere karşı siyasi baskı oluşturmama, manda ve himaye fikrini benimsetememe gibi olaylar, somutlaştırılarak yaşanır. Atlı kültürden kılıç kuşanmaya doğru hareket eden süreçte, kazanılan askeri zaferler sadece otorite başarısını ortaya çıkarmaz; aynı zamanda hakimiyet kurmaya çalışan milletlere de ders niteliğinde zaferlerin mimarı olur.

20. asır tüm dünyada karmaşa içerisinde adeta dengelerin değiştiği ve yeni düzenin meydana geldiği dönem olarak kayıtlara geçer. Dünya Savaşı'nın başlama safhasıyla Ekim Devrimi'nin yaşanmaya başlaması bu dönemin önemli olayları arasında yer alır. Bu nedenle dünyada ve Türki cumhuriyetlerde siyasi, sosyal ve kültürel açıdan farklılıklar yaşandığı gibi düşünce olarak değişiklikler meydana gelir. Milliyetçilik akımı ile şekillenmeye başlayan dünyada uluslar arasında bağımsızlık mücadelesi yaşanır. Dünya devletleri bloklaşır ve dünya haritası üzerinde önemli farklılıklar ortaya çıkar. Osmanlı coğrafyasında da bu farklılıklar belirgin olarak görülür.

Bağımsızlığına düşkün bir milletin bu dönemde yaşadığı siyasi ve ekonomik gelişmeler, onların belli bir süre başka ülkelerin siyasi baskısı altında yaşamalarına neden olur. Devletin ve milletin birbirine olan güveni kaybolur. "Hasta Adam" olarak nitelendirilen Osmanlının içinde bulunduğu durum, diğer Türki devletlerin de dolaylı olarak etkilenmesine sebep olur. Bu dönemde Osmanlının güç kaybından yararlanan Çarlık Rusya; Kafkas ülkelerinde gerçek yüzünü gösterir. Böylesine karışık bir ortamda halkı bilinçlendirmek için ortaya Mirza Ali Ekber Sabir çıkar. Kısa bir sürede halkın sevdiği önemli bir şair, halk adamı olur. İlk döneminde her ne kadar mollahanedeki hocası Seyid Azim Şirvani etkisinde klasik

edebiyattan yararlansa da döneminde sosyal, kültürel ve siyasi olaylara kayıtsız kalmayarak halkçı bir biçimde toplumsal konuları mizahi bakış açısıyla birleştirir. Hatta kara mizah anlayışını Türk edebiyatlarında en iyi kullanan belli başlı şairler arasında yer alır. Sabir, Rus işgalinin ülkesine getirdiği olayları iyi gözlemler ve halkın eksik olan noktalarını iyi analiz eder; bugün bile toplumumuzda var olan halk-aydın çatışmasını, köylü-ağa çatışmasını, işçi-işveren çatışmasını, din adamlarının halkı sömürmesini, Türkçenin önemini, çocuk eğitimini, kadınların toplumdaki statüsünü, halkın milli değerlerini ve kültürel yapısını hiç çekinmeden en gür sesle ele alır. Bu konuları ele almakla kalmayan şair, dönemindeki siyasi düşünceden başlayarak Rus işgaline kadar karşı olduğu her şeye hiç korkmadan değinir. Hatta bunları alaycı bir şekilde eleştirir. Mirza Ali Ekber Sabir'in alaycı anlayışı sıradan bir anlayış değildir. Mizah alanında sivri dilini eleştiriyle taçlandıran şair, her bir mısrayı alt anlamlarla yoğurur. Görünüşte basit gibi görünen dizeler okuyucuyu çok yönlü düşündürmeye yöneliktir. Bu yüzden halkı alay ve yergi ile ele alarak onları düşündürmeye çalışır.

Sabir'in şiirleri göz önünde bulundurulduğunda yergi alanındaki eserlerinde kullandığı mizah anlayışı şairin ön plana çıktığı önemli özellikleri arasında yer alır. Uzun yıllar maddi yetersizlikten dolayı şiirlerini herhangi bir dergi veya yayın organında yayınlamayan Sabir, ilk şiirini yeni edebiyat anlayışı içinde Türkçeyi savunduğu *Şark-ı Rus* gazetesinde yazar ve edebi hayatını şekillendiren ilk adımlarını atar. Ancak hayatının asıl dönüm noktası *Molla Nasreddin* dergisi olur. Adını Türk edebiyatının en önemli mizah ve fıkra ustası olan Hoca Nasreddin'den alan bu dergi Celil Memmedguluzade tarafından çıkarılır, Azerbaycan topraklarında yenilik anlayışının edebiyat alanındaki yüzü olur. Sabir'in toplumcu ve yenilikçi anlayışını hiciv ve mizah yoluyla ortaya koymasını sağlayan dergi, alanındaki dergiler arasında en önemlisi olarak bilinmektedir.

Mirza Ali Ekber Sabir'in yenilikçi anlayışı içinde döneminde etkilendiği isimler arasında Abbas Bakıhanov, Çelik Memmedguluzade, Mirza Fethali Ahundzade ve Cafer Topcubaşı gibi Azerbaycan edebiyatının önemli isimleri vardır. Onları tanıdıkça şiirlerini yenileştiren şairin yaşadığı yüzyılda Osmanlı edebiyatında da etkilendikleri vardır: Toplumcu ve vatan sevgisi içinde edebiyatımızın güzide değerlerinden olan Namık Kemal; İslami düşünceyle toplumcu çizgi içinde realist bir anlayışı kabul eden Mehmet Akif gibi şairler bugünden geçmişe bakıldığında Sabir ile ortak anlayış çerçevesinde yazılarını yazar. Herkesin ortak görüşü, toplumu oluşturan temel kültürel yapı olduğu için toplum tarafından unutilan bu

yapının tekrar canlandırılması için eseler ortaya koymak olur. Romantik bir anlayışla milli konuları, toplumsal olayları ele alan Sabir; aynı zamanda toplumun aksayan yönlerini realist bir bakış açısıyla ele alır. Bu yüzden sanat anlayışında belli bir çevreye bağlı kalmayan şair, alımları eserlerinde sentezler ve tek amacı yıllardır uyuyan Türk halkını uyandırmak olur. Bu amaç doğrultusunda şiirlerine seçtiği konuları mizah ve hicivle birleştirip mizah ve hiciv alanında Azerbaycan edebiyatına imza atar.

Geçmişten günümüze kadar birçok eser ve yazara konu olan toplumsal olaylar, cinsiyet ayrımı, çocuk eğitimi, dil hassasiyeti gibi konularda birçok şiir kaleme alan Sabir, bu yönüyle adeta bir okul işlevi görür. Türk edebiyatında “Toplumcu Gerçekçi “anlayışa benzer olan toplumsal eşitlik fikri Sabir’de de ilk sıralarda yer alan konular arasında yer alır. Son nefesini verene kadar halkını düşünerek hareket eden şair, yokluk ve hastalık içinde olduğu dönemlerde bile eser yazmaktan vazgeçmez. Tek amacı insanların aydınlanması, Türk insanın geçmişteki gibi cihana hükmeden kültürel yapısını ortaya çıkarmasını sağlamak olur. “Etimi halk yolunda çürüttüm, nefesim yetseydi kemiklerim de çürütürdüm.” (Taşkesenlioğlu, 2013) diyen Sabir hem Azerbaycan hem de Türk edebiyatında asırlar geçse de unutulmayan çağdaş ve halkçı olarak bilinen en gür sesli şairlerimiz arasında yer alır.

KAYNAKLAR

- Abdulkadiroğlu, A. ve ABDULKADİROĞLU, N. (1987). *Mehmed Âkif'in Makaleleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s.796, Ankara.
- Açıkkaya, S. (2010). “Çarlık Rusya’sı Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28: 403-420.
- Adıgüzel, S. (2007). Tiflis edeb muhtinde Molla Nasreddin dergisi ve dergide tartışılan konular, *Bilig Dergisi*,4: 1-21.
- Ahmedov, Emin, M. (1960). “*Mirze Elekber Sabir*”, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (HIH Asrın Başlarından 1917 yılına kadar)*, C. II, Azerbaycan SSR İlimler Akademisi Yayınları, Bakü.
- Akalın, Şükrü H. (1992). “*Cumhuriyet Döneminde Türkçe*”, *Türkler*, C. 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Akarşlan, Z. (2019): “Azerbaycan’da Kültürel Uyanış ve Basın”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/1: 1-22. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/747555>
- Akpınar, Y. (1994). *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Akpınar, Y. (2012). *Vagıf Molla Penah*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, C. 42, s. 486
- Akyüz, Y. (1986). *Mehmet Akif'in Eğitim Görüşleri ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri*, Millî Eğitim, Sayı 67, Ocak-Şubat-Mart.
- Alay, O. (2019). “Mizah Kavramı ve Mizahın Tarihsel Süreci”, *Türk Dili Dergisi*, 116 (808): 22-30
- Aliyev, İ. (2007). *Azerbaycan Milli Ansiklopediyası*, A. M. E. Elmi Merkezi, Bakü.
- Aliyeva, K. (2005). *SSCB Döneminde Azerbaycan’da Dil Planlaması*. (Yayınlanmamış doktora tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, Cilt 2, s. 873.
- Ayvazoğlu, B. (1986). *Mehmet Akif ve Safahat*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- Asker, A. (2015) “Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasında Sosyo-Ekonomik Etkenler ve Millet Olgusunun Fikri Temelleri” (19. Yüzyılın Sonu-20. Yüzyılın Başı), *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara, 75: 533.
- Aslan, B. (1996). Azerbaycan. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 0(5): 47-75.
- Atsız, H. N. (1972). *Ruh Adam*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Balaev, A. (2009). *Mehmet Emin Resulzade (1884-1955)*, Flinta Yayınevi, Moskova, s. 35-36
- Bayramoğlu, A. (2012). “*Mirze Elekber Sabir-150*”, Azerbaycan Respublikası Medeniyet ve Turizm Nazırlığı, Azerbaycan Milli Kitabhanası, Bakü.
- Baykara H. (1966). *Azerbaycan’da Yenileşme Hareketleri (HIH. Yüzyıl)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Baykara, H. (1975). *Azerbaycan İstiklal Mücadeleleri Tarihi*, İstanbul.
- Buniyatov, Ziya M. (1991). “Azerbaycan”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1991) “*Azerbaycan Edebiyatı*”, Türk Dünyası Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatı, Haz. Halil Açıkgöz, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 193.
- Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011 (24), 51-78. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/11413/136306>
- Çay, Abdulhâluk M. (2002). “Azerbaycan ve Türkler” *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 89-107.
- CelaL, Mir ve F. C. HÜSEYNOV (1969) “XX. Asır Azerbaycan edebiyatı”, Azerbaycan Maarif Neşriyatı, Bakü
- Celil Memmedkuluzade Ensiklopediyası*. Bakı. 2008.
- Cemal, M. (1939). “*Mehmed Âkif*” (*Hayatı-Seciyesi-Sanatı-Eserleri*), Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, s. 361.
- Çetinkaya, G. (2006). “*Gırgır Dergisinin Türk Halkbilimi Açısından İncelenmesi*”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Çotuksöken, Y. (1992). *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Develioğlu, F. (1986), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Devlet, N. (1999). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, (Genişletilmiş ve Düzeltilmiş 2. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Doğru, A. M. (1975). *Mirze Elekber Sabir Hophopname*. Ankara. Atak Matbaası.
- Doğrul, Ömer R. (1996). “Mehmed Akif’in Hayatı”, *Safahat*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- Eflatun, H. (2005). “*Azerbaycan Basınında Haber Kaynakları*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Ankara, s. 52-53
- Ehmedov, E. M. (1954). *M. E. Sabir Hophopname*, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı.

- Eker, G. Ö. (2009) *İnsan, kültür, mizah* (Eğlence endüstrisinde tüketim nesnesi olarak mizah), Grafiker Yayınları, Ankara.
- Eminaliyev, E. (2012). *Mirze Elekber Sabir: Hayatı ve Sanatı*, CBS Yayınları, Bakü.
- Enginün, İ. ve Kerman, Z. (2011). *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1 / Şiir* (1860-1923), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Erol, A. (2008), “Tasvir ve Tahlil Şiirleri ile İki Şair: Mehmet Âkif Ersoy ve Mirza Elekber Sabir”, *1. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, 19-21 Kasım, s. 101- 113. Burdur. <https://mae.mehmetakif.edu.tr/yayinlar/1-uluslararasi-mehmet-akif-ersoy-sempozyumu-cilt-1-2009.pdf>
- Erol, A. (2003). “Molla Nasreddin Ekolü ve Sabir”, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği*, Muzaffer Özdağ'a Armağan-IV Cilt, Avrasya Stratejik Araşt. Mrk. Yayınları, Ankara.
- Erol, A. (2007). *Azerbaycan Şiirinde Romantizm*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, İzmir.
- Erol, A. (2006). Türk Kültür ve Fikir Hayatında İkinci, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara, 39: 56-57. <https://hdl.handle.net/11454/13477>
- Erol, A. (2011). Modern Azerbaycan Edebiyatının Kuruluş Yıllarında Türkçe Mes’esi. *Journal of Turkish Studies*. Türkiye. 6/1: 1071-1086,
- Ersoy, A. (2021), *İstiklal Marşının 100. Yılında Safahat* (Haz. Necmeddin Turinay), TBMM yayını, I. Basım, Ankara. [Safahat.pdf \(tbmm.gov.tr\)](https://www.tbmm.gov.tr/safahat.pdf)adlı siteden erişim sağlanmıştır.
- Ertürk, Ahmet Ç. (1995), *Bilge Sözlük*, Reyhan Basım, İstanbul.
- Hacıyeva, M. (1994). *HH. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun.
- Fuzuli, M. (1958). *Eserleri*, 1. cilt, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü.
- Fuzuli, M. (1958). *Eserleri*, 2. cilt, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü.
- Kılınç, A. (2021). *Fuzûlî Dîvânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. İstanbul.
- Gahramanlı, N. (2021). Molla Nasreddin dergisinin iki önemli yazarı: Mirza Celil ve Sabir. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 9(26): 52-68. DOI: 10.33692/avasyad.895437
- Garaşova, S. (2004). XX. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Ali Bey Hüseyinzâde’nin Yeri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16: 297-314. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26280/276911>
- Gasımszade, F. (1960). “XIX Asrın Birinci Yarısında Edebiyat”, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi* (HIH Esrin Evvellerinden 1917 ile Geder), II. C. Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakı, s. 7-64.

- Gölpınarlı, A. (2005). *Fuzûlî Divânı*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- İbrahimov, M. (1962). Ön Söz, M. E. Sabir, *Hophopname*, Azerbaycan S. S. R. İlimler Akademisi Neşriyatı, Bakü.
- Kabaklı, A. (1994). *Türk Edebiyatı*. İstanbul. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kafkasyalı, A. (2003). Sabir ve Devrin Meselelerine Bakışı. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(9): 237-261. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunikkefd/issue/2768/36998>
- Karakılıç, C. & AYDIN, O. (2010). Azerbaycan'daki Latin Alfabesi Tartışmalarına Türkiye'deki Azerbaycan Matbuatının Bakışı (1923-1930). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(43): 181-203. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2882/39775>
- Kasimov, H. İ. (1982) “*Sabir ile Son Görüşüm*”, Sabir Hatirelerde, (Haz. Abbas Zamanov), Bakı.
- Kasımzade, F. ve CEFEROV, Cefer, M. (1982). *Edebiyat*, Azerbaycan Maarif Neşriyatı, Bakü.
- Kaplan, M. (1981). “Hürriyet Kasidesi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Şiir Tahlilleri*, C. 1, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kengerli, Aybeniz A. (2008), “*Azerbaycan’da Romantik Türkçülük*”, Metin Özarslan (çev.), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, s. 140
- Kılıç, Ahmet F. (1995). *Mehmet Akif Ersoy’un Din ve Toplum Anlayışı*, (bas. yük. lis. tez) İstanbul.
- Kır, İ. (1988). *Mehmet Akif Ersoy’un Görüşlerinin Sosyolojik Analizi*, (bas. yük. lis. tez) Elazığ.
- Koç, E. (2018). Çarlık Dönemi Azerbaycan Matbuatı Üzerine Bir İnceleme /An Overview on Azerbaijan Press during the Period of Tsarist. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 0(60): 181-196. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniefd/issue/37999/439562>
- Kol, Y. (2022). “Mirza Ali Ekber Sabir’in Şiirlerinde Toplumsal Konulara Mizahi Bir Yaklaşım”. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmalar Enstitüsü Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Senpozyumu*, C. II. s. 156-170. İzmir. https://kongre.akademikiletisim.com/files/TDAE/tam_metin_cilt2.pdf
- Kumar K. (2006) “Nationalism”, The Cambridge Dictionary of Sociology, ed. Bryan S. Turner, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kur’an, Hûd Süresi. Ayet 51 (Hayreddin Karaman, Sadrettin Gümüş, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, *Kur'an Yolu Tefsiri* Cilt: 3 Sayfa: 177-178).
- Memmedguluzade, C. (1982) “*Sabir Baresinde Hatiratım*”, Sabir Hatirelerde, (Haz. Abbas Zamanov), Genclik, Bakı, s. 18-19.

- Memmedguluzade, H. (1982) “*Sabir Haggında Hatirelerim*”, Sabir Hatirelerde, Haz. Abbas Zamanov, Genclik, Bakı.
- Mehmetguluzade, H. (2002). *Hatıralar*. (hızl. Fatma ÖZKAN). Ankara.
- Mirehmedov, E. (1980) *Azerbaycan Molla Nesreddini*, Yazıcı, Bakı.
- Mirehmedov, E. (1988). *Molla Nasreddin*, 1: 81, Bakü.
- Mir Celal-Hüseynov, F. (2008). *Örneklerle 20. Esr Azerbaycan Edebiyatı* (Haz. Kemal Yavuz-Erol Ülgen). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Moran, B. (1999), *Türk Romanına Eleştirel Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Muhtaroglu, V. (1993) “*Azerbaycan 19-20 Yüzyıl Türk Edebiyatı*” Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, cilt 4, s. 176-177.
- Mümtaz, S. (1986). *Azerbaycan Edebiyatının Kaynakları*, Yazıcı Neşriyatı, Bakü.
- Özkırımlı, A. ve Baraz, T. (1993). “Çağdaş Türk edebiyatı.”. Türkiye: Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.
- Sabir, Mirza E. (1962), *Hophopname*, Haz. Abbas Zamanov, Azerbaycan Devlet Neşriyatı. Bakı.
- Sabir, Mirza E. (1976), *Seçilmiş Eserleri*, (Tertip eden: Memmed Memmedov), Bakı: Maarif Neşriyyatı.
- Sabir, Mirze E. (1992). *Hophopname*, Yazıcı Neşriyat, Bakü.
- Sabir, Mirze E. (2004). *Hophopname*, I Cilt, Şark-Garp Yayınları, Bakü.
- Sabir, Mirze E. (2004). *Hophopname*, II Cilt, Şark-Garp Yayınları, Bakü.
- Saray, M. (1993). *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık, İstanbul, s. 23.
- Saray. M. (2000). “*Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*”. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarı, M. (1975), *El-Mevarid Türkçe Arapça Lügat*, Gonca Yayınları, İstanbul.
- Savaşkan, V. (2016). Mirze Elekber Sabir’in Çocuk Şiirlerindeki Eğitici Öğelerin Tespiti ve İncelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2):239-267.
- Swietochowski T. (2003).”1920 Öncesinde Rus Azerbaycan’ında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası”, (Çev. Saadettin Gömeç), *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/34, Ankara.
- Şimşir, S. (2009). *Dünden Bugüne Türkistan’da Türkler*. IG Yayınları. İstanbul.
- Tahirzade S. S. Gızı (1982). “*Hatiratımdan*”, *Sabir Hatirelerde*, Abbas Zamanov, Genclik, Bakı, s. 39.

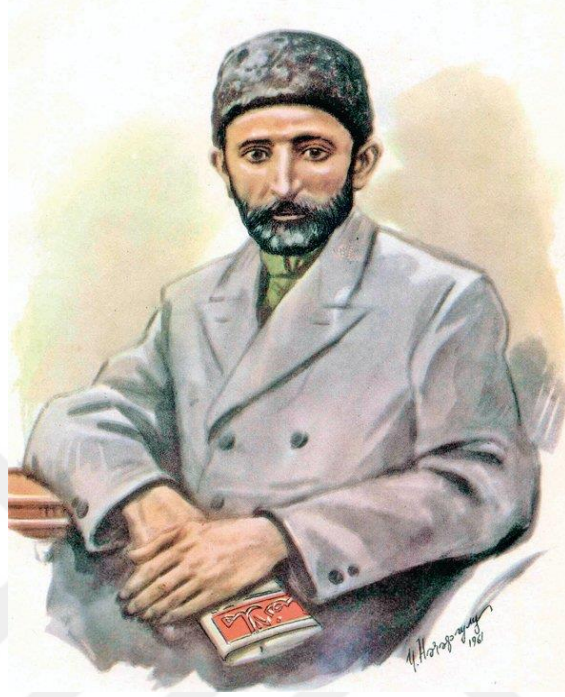
- Taşdelen, V. (2008). Safahat'ın eğitim imaları. *Hece Dergisi Karakter Abidesi ve Bir Çılgılık Olarak Mehmet Âkif Özel Sayısı*, (12)133: 149-153.
- Taşkesenlioğlu, L. (2013). Azerbaycan Türk Edebiyatı Millî Şairi Mirze Elekber Sâbir ve Hophopname. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2 (3), 96-132. DOI: 10. 7884/teke.210. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/136850>
- Taşkesenlioğlu, L. (2017). Mirze Elekber Sabir ve Türkçe sevgisi. IV. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Niğde. 475-482.
- Taşkesenlioğlu, L. (2017) "Hophopname". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hophopname>. [Erişim Tarihi: 01 Aralık 2022].
- Togan, Ahmet Z. V. (1981). *Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. Enderun Yayınları. İstanbul.
- Turan, R. (2018). Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(61):429-451. <http://dh.doi.org/10.14222/Turkiyat3786>
- Uygur, E. (2008). Füyûzat ve Molla Nasreddin Dergilerinde Edebî Dil Tartışmaları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4: 53-64.
- URL-1 (2017). <https://www.antoloji.com/yad-et-2-siiri/>, (15.07.2023).
- Yardımcı, İ. (2010). Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2): 1-41. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/21650/232754>
- Yanık, C. (2013). Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (20): 225-237. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kaygi/issue/16208/169832>
- Yavuz, K. ve ÜLGEN, E. (2008) *Örneklerle HH. Asır Azerbaycan Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Yetiş, K. (1992). *Mehmet Akif'in Sanat Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, İrfan M. (2013). Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2 (2), 147-160. DOI: 10. 7884/teke.163. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/136829>
- Yıldırım, İrfan M. (2015). Molla Nasreddin Dergisi ve Türkiye, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Erzurum, 4/2: 658-666. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/137029>.
- Yılmaz H. (2012). Mirza Ali Ekber Sabir. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1): 361-386. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/406698>.
- Yurtsever, Abdül, V. (1951). *Sabir'in Azerbaycan Edebiyatındaki Yeri*, Doğu Matbaası, Ankara.

- Zamanov, A. (1962). *Müasirleri Sabir Haggında*, Uşag ve Gencler Edebiyatı Neşr. Bakı.
- Zamanov, A. (1973). *Sabir ve Müasirleri*. Azer Neşriyyat. Bakü.
- Zamanov, A. (1985). *Sabir Bugün*, Gençlik Yayınları, Bakü.
- Zamanov, A. (2003). *Seçilmiş Eserleri*, Çınar Çap, Bakü.
- Zenkosky, S. (2000). *Rusya'da Türkçülük ve İslam*. (Çev. Ali Nejat Ongun). Günce Yayınları, Ankara.

EKLER

EK 1: Mirza Elekber Sabir'e ve Hophopname'ye ait muhtelif fotoğraflar

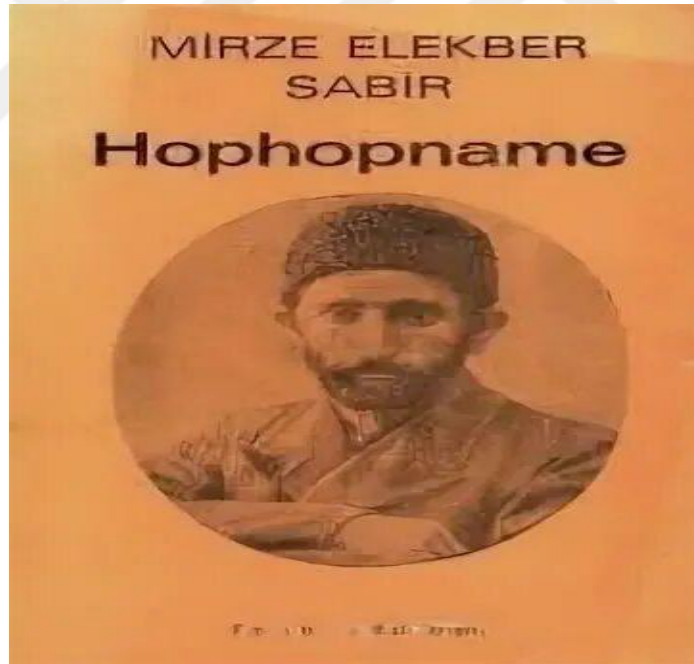
Fotoğraf 1, Mirza Elekber Sabir 30 Mayıs 1862- 12 Temmuz 1911 (TDV İslam Ansiklopedisi, 2008).

Fotoğraf 2, Sabir adına yaptırılan bir anıt

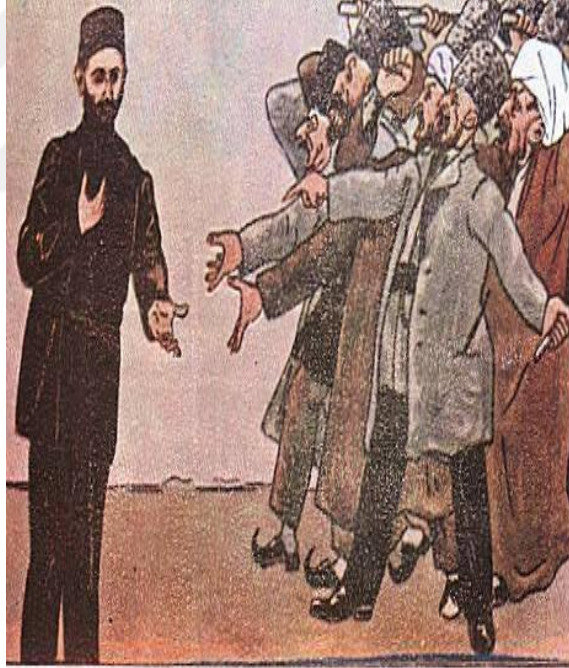
Fotoğraf 3, Sabir adına yaptırılan bir okul

Fotoğraf 4, Sabir'in şiir kitabı Hophopname (Doğru, 1975: 385).

Fotoğraf 5, Hophopname'nin farklı bir basımı (Sabir, 2014).

Eşhedü billahi eliyyül ezim, — Sahibî imanem. a Şirvanlılar.

Fotoğraf 6, Sabir'in Şirvanlılar şiirine ait bir karikatür (Doğru, 1975).

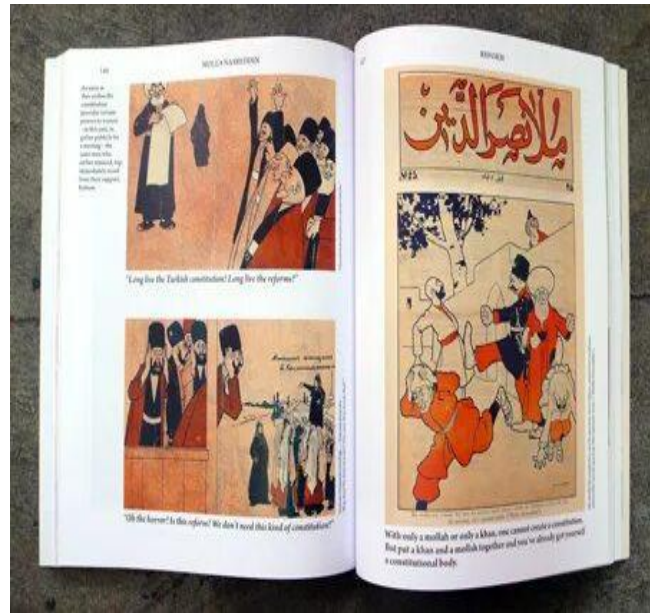
Ek 2: Molla Nasreddin dergisine ait muhtelif fotoğraflar

Fotoğraf 1, Molla Nasreddin dergisine ait karikatürler (Mirehmodov, 1988)

Fotoğraf 2, Molla Nasreddin dergisine ait karikatürler (Mirehmodov, 1988)

Fotoğraf 3, Molla Nasreddin dergisine ait karikatürler (Mirehmodov, 1988)

Fotoğraf 4, Molla Nasreddin dergisine ait bir karikatür